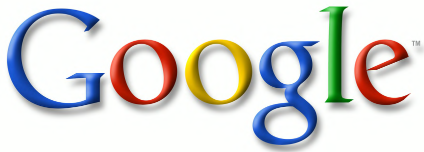

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

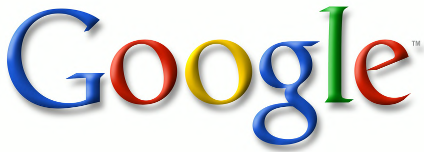
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

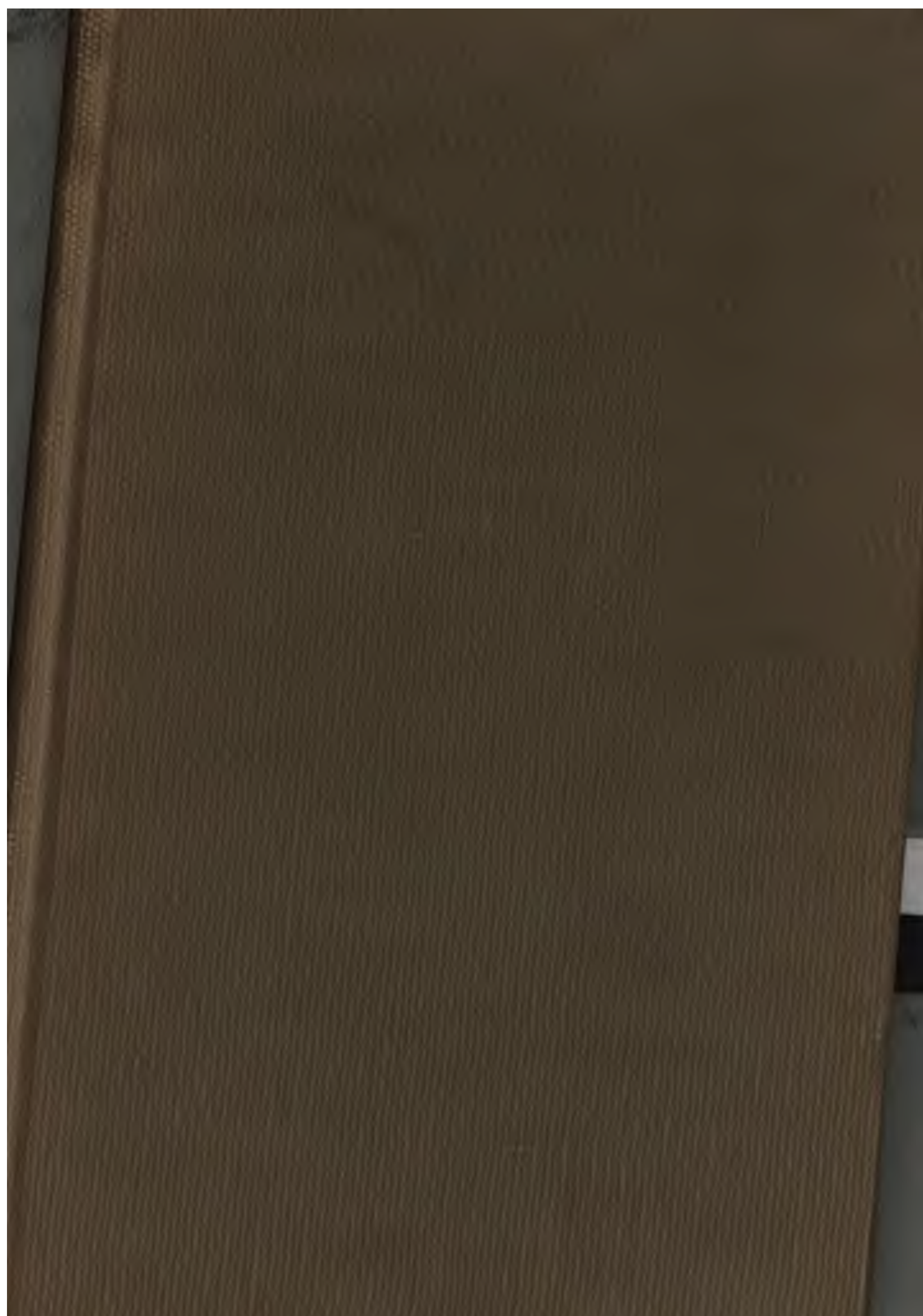
Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
  Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
  Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
  Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
  Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

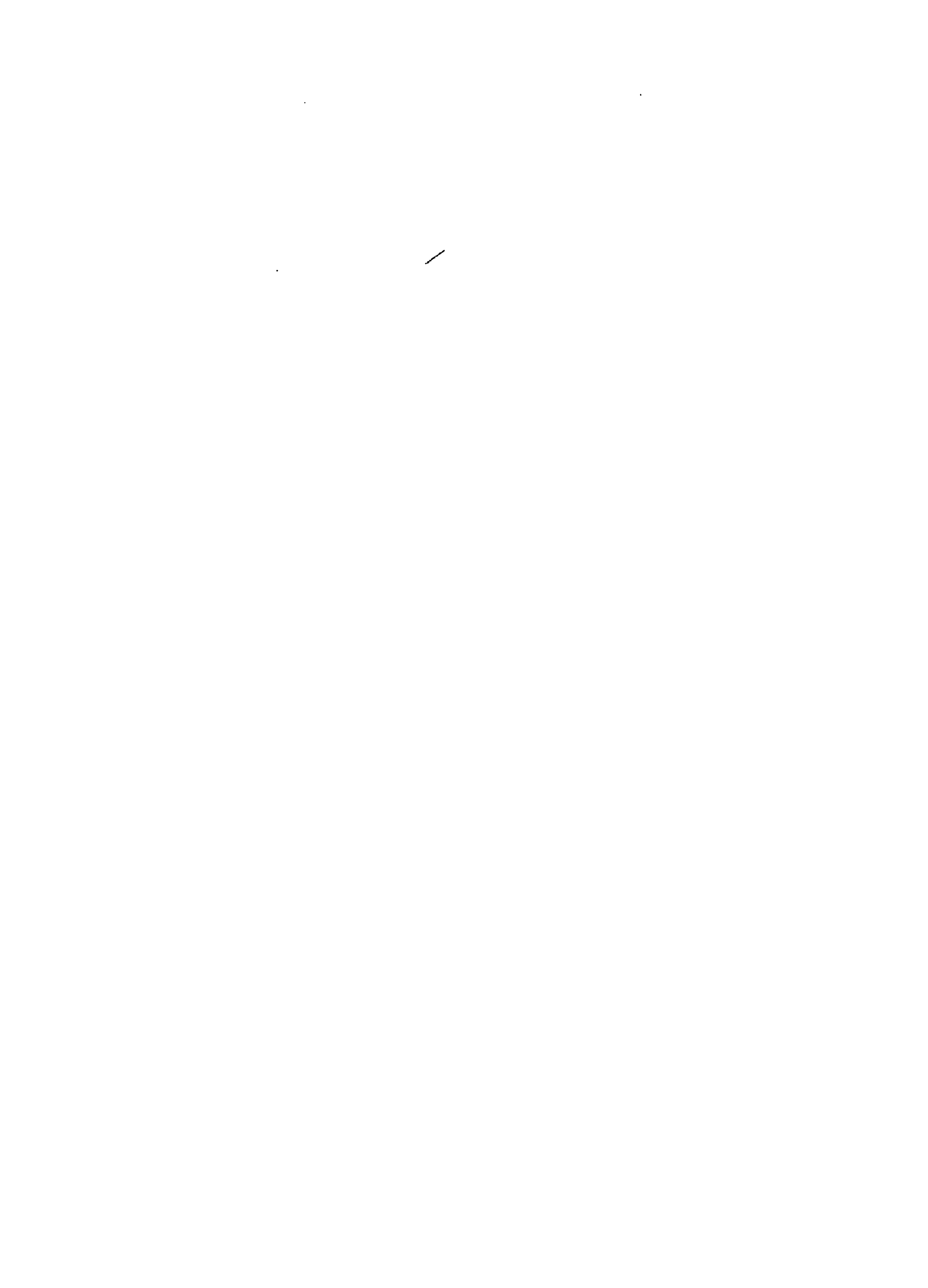
Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på http://books.google.com

17.503
K47.9
J54

Søren Kierkegaards
religiøse Udvikling.

Chr. Jensen:

øren Kierkegaards religiøse Udvikling.

Aarhus.
Jydsk Forlags-Forretning.
1898.

Aarhus Stiftsbogtrykkeri.

17.505
K47.9
J54

Ethvert Geni er en Revision af eet eller flere Grundpørgsmaal i Tilværelsen.

S. Kierkegaards Efterladte Papirer 1849, 318.

Genierne ere som Tordenvejr: De gaae mod Vinden, orfærde Menneskene, rense Luften.

Efterladte Papirer 1849, 321.

Indhold.

Indledning.

Mærkeligt nok synes Søren Kierkegaard hidtil at have været mere paaagtet og bekendt blandt kristne Mennesker i vore Nabolande, end herhjemme i sit Fædreland. Grunden hertil er maaske ikke mindst, at man hidtil herhjemme har savnet en Fremstilling af hans Person og Gerning fra kristelig Side. Vil man sige, at der i Kierkegaard var en Digter, en Filosof og en Kristen, saa kan det ikke nægtes, at den sidste Side hidtil er bleven stedmoderlig behandlet af hans Landsmænd. Den eneste egentlige Fremstilling af hans Forkyndelse paa dansk har Martensen givet i sin »Ethik«, men hans Stilling overfor Kierkegaard var en saadan, at den maatte gøre ham den rette Forstaaelse af dennes Personlighed og Prædiken endnu vanskeligere, end den maatte være ham, en fra Kierkegaard saa grund-

forskellig Aand, i Forvejen. Det er endda tilme et Spørgsmaal, om han har gjort noget alvorlig Forsøg paa at trænge ind i Kierkegaards Skrifte og saaledes naa en ret Opfattelse af ham. Og e Skildring af Kierkegaards Liv, set fra et kristelig Synspunkt, existerer overhovedet ikke paa Dansk.

---

[1]) Siden dette blev skrevet, er udkommet: *Carl Koch: S. 1 Tre Foredrag.* Dette Skrift har den uomtvistelige Forde at Forf. har gjort et ærligt Forsøg paa at *føle med* S. K at forstaa hans Tanker ud fra hans Personlighed — e conditio sine qua non for at gøre Ret og Skel mo begge Dele —; i Modsætning til de fleste andre, d fra kirkeligt Stade har behandlet S. K., og som str styrter sig over nogle — i Reglen ret traditionelt o fattede — Tanker af S. K. som gefundenes Fressen ude at tage i Betragtning, at disse Tanker er avlede af e Mand, hvis Forudsætninger for religiøs Tænkning ikl var de sædvanlige, og i hvis Bryst der bankede et Hjær vel saa ømt og bange som nogens. Men ved Side heraf rummer Bogen mærkværdige Misforstaaelser. Mæ kan kritisere S. K.s kristelige Ideal, selv om man ikl med Koch udvælger de mest guds- og menneskefjen lige Udtalelser af ham og ensidigt over dem tegner det Ideal; men man bliver stum af Forbavselse ved at : fremstillet som en Maksime, S. K. i det mindste en T handler efter og endog krævede efterfulgt af Kirken: « *naar man stiller Idealet højt, fritages man for Forpli telsen til at efterstræbe det* (Koch: Side 116 flg.). » have et Ideal, som man ikke vil efterfølge! Ja, endn mere! Man fritager sig fra at efterfølge det ved at in rømme sin Afstand derfra« (Koch S. 117). S. K. vil

III

Heldigere er det gaaet de to andre Sider hos denne mærkelige Mand. Digteren Kierkegaard er allerede i 1877 gjort til Genstand for en Behandling af G. Brandes, og Filosofen Kierkegaard har H. Høffding 1892 viet et særskilt Arbejde, »S. K. som Filosof«. Men begge Skildringer tilfredsstiller kun maadeligt en kristelig Læsers Videlyst. Brandes' Bog har samme Fortrin og Mangler som hans øvrige Skrifter. Den er spændende som en Roman, aandrig i Udførelsen, rammende i Udtrykket, malende i Fremstillingen, er kort sagt en glimrende Værdsættelse af det poetiske hos Kierkegaard. Men i Fremstillingen af hans Person mærker man stadig ikke blot Kritikerens kolde Konstruktion, men ogsaa Forfatterens inderlige Mangel paa Sympathi for, hvad der var den dybeste Livsnerve hos Kierkegaard. Man følger ham ikke med Tillid til, at han har dette rette Syn paa sin Genstand, naar man læser hos ham, at Forestillingen om Sjælens Udødelighed og en evig Salighed for ham og hans Lige væsentlig rangerer blandt de »mythiske« Anskuelser.

---

vende sig i sin Grav, hvis han saa dette. Og hvis han fortsatte sine Dagbøger, vilde det give ham Stof til Udtalelser, hvis Indhold det overlades til enhver at forestille sig.

Høffding mangler til en vis Grad ikke denne Sympathi; men man mærker dog stadig, at Forfatteren bevæger sig i en helt anden Sfære end Kierkegaard selv, hvad det religiøse angaar, saa han Skildring og navnlig Kritiken af Kierkegaards religiøse Anskuelser langtfra kan siges at tilfredsstille kristne Læseres Forventninger eller rettere Ønsker.

I vore Nabolande er derimod, som sagt, den religiøse Side hos Kierkegaard mere paaagtet og skattet. I Tyskland har Pastor Bärthold i Halberstadt været en varm Tilhænger af ham og, foruden ved Oversættelser af Skrifter af Kierkegaard, søgt at gøre ham kendt blandt sine Landsmænd ved flere Skrifter: »S. K., eine Verfasser-Existenz eigner Art« 1873; »Aus und über S. K., Früchte und Blätter« 1874, »Noten zur S. K.s Lebensgeschichte« 1876 og »Die Bedeutung der ästhetischen Schriften S. K.s« 1879 (imod Brandes). Og i Tübingen ledede J. T. Beck en hel Del unges Opmærksomhed hen paa Kierkegaard, hvoriblandt H. Gottsched, der senere rejste herop og blev Udgiver af de sidste Bind af Kierkegaards efterladte Papirer. I Aarene siden 1890 er K.s Indflydelse i stadig Stigen i vort Naboland. Fra alle Sider prises han som »Klassikeren blandt det 19. Aarh.s religiøse Forfattere«.

V

I Norge er Kierkegaard behandlet af L. Dietrichson i hans »Indledning i Studiet af Danmarks Literatur i vort Aarhundrede«, overvejende fra et literaturhistorisk Synspunkt, men med dyb Forstaaelse. Og Kierkegaards Kristendomsopfattelse er behandlet udførligt og indtrængende af F. Petersen i: »S. K.s Kristendomsforkyndelse« 1877 med mange Bidrag til Forstaaelsen af Kierkegaards Skrifter, men ogsaa med store Mangler. Flere Steder rammer han ikke Kierkegaards egentlige Mening, hvorved der bliver noget skævt i Fremstillingen. Men den værste Mangel ved Bogen er den Følelse, man faar af, at Forfatteren behandler sit Æmne som et ligegyldigt, omend interessant, Objekt og anser det for sin Opgave at finde saa meget som muligt hos det at udsætte paa og kriticere, saa han endog ikke sjældent gør Kierkegaard helt Uret.

I Sverige har W. Rudin behandlet Kierkegaard i sin Bog: »S. K.s person och författarskap« 1880, der lovede en Fortsættelse og Afslutning, som desværre endnu ikke er kommen. Hans Fremstilling er uden Sammenligning det bedste, der findes om Kierkegaards Personlighed som Kristen. Hele Tiden har man Følelsen af, at Forfatteren er en i det dybeste med Kierkegaard beslægtet Natur, som der-

for har særlige Betingelser for at trænge ind til den rette Forstaaelse af dennes Væsen. Skulde der indvendes noget mod Bogen, er det vel, at Forfatteren ser med *altfor* stor Sympathi paa sit Æmne, det vil sige, at det næppe synes, han kan se Fejl hos Kierkegaard. Dog maaske kommer der i Fortsættelse en mere objektiv Bedømmelse. Desuden kan der være et og andet at rette og klare nu efter Udgivelsen af de sidste Bind af Kierkegaards »Efterladte Papirer«.

Kilderne til Kierkegaards Liv og Udvikling er, foruden hans Skrifter, udgivne mens han levede, væsentlig hans »Efterladte Papirer«. Disse foreligge nu Offentligheden alle (i Uddrag) og er en uudtømmelig Kilde, men hvoraf der maa øses med Forsigtighed. Han har der henkastet Bemærkninger, der fløj ham igennem Hovedet, og hvorpaa man med en Smule god Vilje kunde bygge et mærkeligt Billede af Manden. Man kunde bevise, at han tør kritisere Biblens Ord, ikke at tale om Luthers, at han var en stærk Modstander af Barnedaaben, Julefesten, raadede Folk til at gaa i Kloster, var enig med Kristendomsfornægtere som Feuerbach og Schopenhauer osv. Men brugt med Forsigtighed er de en uforlignelig Hjælp til at forfølge hans Ud-

vikling. Man føler i dem Tankerne ligesom gro frem, man bliver i alleregentligste Forstand Vidne til deres Genesis.[1])

I Tillid da til, at Tiden nu vil være inde til en nogenlunde retfærdig Fremstilling af Kierkegaard, og at Muligheden deraf er givet med, at vi have fra hans Haand alt, hvad der kan tjene til Opklaring af Spørgsmaalet, vover dette Arbejde sig frem. Der trænges sikkert en Fremstilling af Kierkegaard paa Dansk for kristne Læsere. Benytter man Brandes' Bog som Vejledning til et Studium af Kierkegaard, vil man faa et galt Indtryk af denne; Brandes nævner slet ikke nogle af Kierkegaards vigtigste religiøse Skrifter, f. Ex. »Sygdommen til Døden«; man faar da det Indtryk, som var den æstetiske Side hos ham den overvejende og vigtigste. Det er jo ikke at undres over, at et Menneske har ondt ved at capere en Personlighed som Kierkegaard i dens Helhed; man maa nøjes med den Side deraf, man føler sig mest beslægtet med. Derved bliver Fremstillingerne let ensidige, men de kan saa til Gengæld supplere hinanden. Den føl-

[1]) For Kortheds Skyld er i det følgende de »Efterladte Papirer« citeret som E. P. I, II, 47, 48, osv. (I da = 1833—43 og II = 1844—45).

gende Fremstilling vil ikke gaa ind paa Kierkegaards Betydning som Digter, dertil mangler Forfatteren Forudsætninger, og der gives næppe nogensinde en bedre Fremstilling deraf end hos Brandes. Men den vigtigste Side hos Kierkegaard, den for hvilken alt det andet kun var tjenende, skulde dog ikke savne en Fremstiller i hans Fædreland. Og maatte den da være et Fingerpeg til Forstaaelsen af sit mægtige Æmne.

Barndom.

Inde i Hjærtet af Jylland, i Sæding Sogn, 3 Mil sydøst for Ringkøbing, var Søren Kierkegaards Fader, *Mikael Pedersen K.* født. Børneflokken var stor i Hjemmet, fattige var Forældrene, derfor maatte Drengen, som en af de ældste af Børnene, tidligt ud blandt fremmede. Han fik Plads som Hyrdedreng og maatte gaa ude hos sin Faareflok tit baade i Kulde og Regn; dette i Forbindelse med den knugende Følelse, Ensomheden og den endeløse mørke Hede fremkaldte, maatte gøre hans af Naturen tunge Sind endnu tungere. Dette gav Anledning til en Begivenhed, der fik Indflydelse ikke blot paa hans eget Liv men ogsaa paa hans Børns. Senere blev han sendt til København til en Morbroder, der var Hosekræmmer og ret velstaaende. Her blev han konfirmeret, blev siden selv Hosekræmmer og naaede en sorgfri Stilling, saa han

kunde stifte et Legat for sit Fødesogn og endda efterlade sine to efterlevende Sønner en køn Skilling foruden et Hus, han ejede og beboede paa Nytorv nærved Raadhuset. Her fødtes 5. Maj 1813 *Søren Aabye Kierkegaard* af hans anden Hustru *Anne Sørensdatter Lund,* der ogsaa var af jysk Herkomst, født i Brande Sogn, halvsjette Mil nordvest for Vejle. Han var den yngste af 7 Søskende og derfor Forældrenes Øjesten. Ellers mærker man ikke til, at Moderen har haft synderlig Indflydelse paa Drengen. Des større var den, han modtog fra Faderen, saa meget mere som han ogsaa havde arvet dennes Sind.

Hjemmet var meget gammeldags og tarveligt. Faderen stod selv i Butiken og Døtrene maatte gaa paa Grønttorvet og besørge andre Ærender selv. Men aandelige Interesser manglede Faderen ingenlunde; han var i Besiddelse af en skarp Tanke, var noget af en Haarkløver, kunde endog sætte sig ind i lærde Værker. En Disput med en god Ven satte han stor Pris paa; den lille Søren sad tit og hørte paa en saadan med spændt Opmærksomhed. Det gik meget reglementeret til; Faderen lod Modparten altid tale helt færdig, spurgte vel endog, om han ikke havde mere at sige. Søren sad da og tænkte, hvad der vel nu kunde siges imod det, Modstanderen havde fremstillet saa overbevisende. Men Faderen forstod altid at dreje Sagen; »i et Nu var alt vendt om, det forklarlige gjort uforklarligt, det

visse tvivlsomt, Modsætningen indlysende.« [1]) Søren syntes, det var næsten Taskenspilleri, og det morede ham at sidde og høre til, skønt han tit ikke forstod ret meget af, hvad Sagen drejede sig om. Undertiden bad Søren om at maatte faa Lov at gaa en Tur ud, men Faderen afslog det som oftest. Derimod tilbød han sin Søn en Spadseretur op og ned ad Gulvet; de forestillede sig da, at de gik ned ad Gaden; Faderen udmalede, hvorledes Vognene larmede forbi, nu hilste de paa de forbigaaende, her var en Kagekone, hist en Butik med Udstilling i Vinduerne. Alt tryllede han saa levende frem for Drengens Indbildningskraft, at denne efter en halv Times Forløb var saa overvældet og træt, som havde han været ude hele Dagen. Snart lærte han Faderen Kunsten af; hvad den ene ikke opdagede, gjorde den anden; saa blev Fortællingen afløst af Samtale. Og snart var Drengens Fantasi saa udviklet, at han hengav sig til lignende Udmalinger, ogsaa naar han var alene. Saaledes blev tit for hans Blik nogle Græsstraa udenfor et Vindue i Dagligstuen til en mægtig Urskov med vilde Dyr og Slanger. Familien havde meget lidt Omgang med fremmede; dette bidrog ogsaa til at gøre Sørens Væsen saa egent. Kom der en enkelt Gang fremmede med Børn, kunde han slaa sig løs og være kaad og overgiven; men det gammelkloge Væsen, han

[1]) E. P. II, 83.

lærte af Faderen, tog mer og mer Overhaand. Men kom Familien ikke meget ud, var det dog en vis Ret, at om Søndagen, naar Mynster prædikede i Frue Kirke, tog gamle Kierkegaard Sønnen ved Haanden og gik derhen. Mynster var hans Skriftefader; hans Forkyndelse stemmede bedst med den gammeldags Kristendom, han havde med fra sin Barndom. Dog kunde han ikke udøse hele sit Inderste for Mynster; han sagde ofte, det var godt, om man havde »en saadan gammel ærværdig Skriftefader, hvem man ret kunde aabne sig for.« Havde han kunnet det overfor Mynster, kunde maaske meget være blevet anderledes. Men han satte stor Pris paa Mynster og lovede undertiden sin Søn 1 Rd. for at læse en af hans Prædikener op for ham og 4 Rd., hvis han vilde skrive den Prædiken op, han havde hørt. Det gammelkloge Barn foreholdt ham imidlertid det urigtige i at ville lokke ham paa den Maade.[1]) Da han voxede til, talte Faderen ogsaa hjemme med ham om kristelige Æmner, og det saaledes, at han aldrig glemte det, om han end ikke endnu forstod det i hele dets Dybde. Undertiden standsede den gamle da i Talen og sagde »Stakkels Barn, du gaar i en stille Fortvivlelse.« Da saa Søren spørgende paa Faderen; han forstod ham ikke. Og dog syntes han ogsaa, han forstod ham. Hans Sind blev betaget

---

[1]) E. P. 1849, S. 81.

af noget tungt, mørkt, knugende. Han anede noget, men endnu kunde han ikke forstaa Faderen helt; det kom først langt senere.

I en Alder af 8 Aar var S. K. sat i Borgerdydskolen i Klareboderne. Det var altid en Afvexling fra det ensformige Liv derhjemme, og han fandt ogsaa Interesse ved Læsningen navnlig af den latinske og græske Grammatik. Han havde let ved at klare sig, om han end aldrig lagde nogen overordentlig Begavelse for Dagen, saa man kunde nære særlige Forventninger om ham. Hans Opdragelse hjemme havde givet ham et Modenhedspræg, der gav sig Udslag i hans danske Stile; hans Kammerater kunde ikke forstaa, hvorfor de saa tit blev læste op som Mønstre. Men Formen i dem var ikke saa fuldkommen, som den senere blev i hans Skrifter; hans Sprog var tungt med lange Perioder, som var det Latin. Dette Fag var overhovedet hans kæreste; senere hjalp han Skolens Rektor, Professor M. Nielsen, med at rette de latinske Stile og denne fattede stor Forkærlighed for ham. Der forefaldt naturligvis mange Scener paa Skolen, der kunde oplive en indesluttet Natur som S. K., og ofte morede han sig kosteligt. Et Optrin er betegnende. L. Kr. Müller var Lærer i Hebraisk; en Gang irettesatte han S. K. i Timen. Denne gav sig til at le; da knappede Müller sin Frakke og sagde: Enten gaar nu Du eller jeg! S. K. tav lidt, sagde saa: Saa er det bedst, jeg

gaar.[1]) Men der var ogsaa andet i Skolen, der ikk var saa rart, og som bidrog til at nære den Side hans Natur, der udvikledes særlig i hans Hjem Medens de andre Kammerater kom sammen ogsa udenfor Skolen, turde han ikke byde dem hjem o blev heller ikke budt hjem af dem. Heller ikke deres Lege deltog han, men gik alene omkring fc sig selv. Lille og spinkel var han, kejtet og ejer dommelig klædt,[2]) hvorfor hans Kammerater kaldt ham »Kordrengen«. Men kom nogen af de stoı Drenge ham for nær, hvad jo ikke saa sjælden hændte, saa havde han et Forsvarsmiddel, de bødede paa hans svage legemlige Kræfter.[3]) Blo tende den andens svage Sider med vittig snærtend Spot, ledsaget af en egen haanende Latter og ti svarende Minespil, kunde han altid faa Klassen t at le ad Modstanderen. Denne farlige Gave brugt han dog mindre, da han kom i de højere Klasser men at han kunde være vittig, naar han vild endog overfor Lærerne, viste han en Gang i e dansk Stil til Lærer Storck, der var forlovet me en Charlotte Lund. Æmnet maatte Disciplene sel vælge; S. K. skrev da om »Charlottenlund og Gla derne der« en Stil, vrimlende med vittige Henty ninger til Lærerens og hans Forlovedes Navne c

---

[1]) E. P. I, XLIII.
[2]) Sml. E. P. 49, 132.
[3]) Sml. E. P. 54, 108.

deres Forlovelse. Herudfra maa vistnok forklares det overraskende, at Prof. Nielsen ved hans Afgang fra Skolen gav ham det Vidnesbyrd, at han var meget munter, »endnu muntrere end Anger« (en af hans Kammerater). Her har hans gamle Rektor dog nok taget fejl, omend S. K.s Kammerater vel vilde være enige med ham; det ligger nær at antage den, der kan faa andre til at le, for selv at være munter. For opmærksommere Iagttagere vilde Klangen af hans Latter vel have forraadt en anden Grundstemning. Men paa den anden Side var Tungsindet endnu ikke brudt frem hos ham; det laa som en mørk Baggrund, hvorudfra Skygger undertiden listede sig frem. Han skulde gøre dybere Erfaringer i Livets Alvor, inden det blev fremherskende. Ganske vist saa han senere tilbage paa sig selv, allerede i Barnealderen, som »tungsindig, sjælesyg, hans Livs Forgrund hyllet i det mørkeste Tungsind og de dybeste rugende Elendigheds Taager.« Men disse Udtryk, der kunde forøges med mange andre, se aabenbart hans Barndom gennem de mørke Briller, der slebes ved Faderens Død og de følgende Begivenheder.[1]) Ellers

[1]) Jeg kan ikke ganske være enig med P. A. Heiberg (Bidrag til et psyk. Billede af S. K. i Barndom og Ungdom, 1895), naar han anser S. K.s Udtalelser i »Synspunktet« for det objektivt gyldige og uforbederlige Vidnesbyrd om S. K.s Barndom. Han bygger ogsaa lidt for sikkert paa de senere Bind af E. P.

blev han af Kammeraterne anset for »en god Dreng«; de vidste, at han var religiøst udviklet, men vogtede sig vel for at give ham Stikpiller desangaaende. Den bedste Skildring i Korthed af hans Barndom har han senere selv givet med Goethes Ord: »Halvt Børneleg halvt Gud i Hjærtet.«

Studentertiden 1830—1840.

I en Alder af 17 Aar blev S. K. Student. Hans Rektor Prof. Nielsen medgav ham to [1]) Vidnesbyrd, et dansk og et latinsk. Det latinske fremhæver den stærke Sans for Ret og Gudsfrygt, han har modtaget fra sine Forældre, [2]) og den omhyggelige Opdragelse, han ved deres Omsorg har nydt. Det danske udtaler derimod, at han er noget ustadig, har tidligere været det mere, saa »hans Letsindighed sjælden tillod ham at bringe sine Forsætter til Modenhed eller stadigt at forfølge et vist Maal.« Og han antyder, at han maaske som yngste Barn og tilmed svagelig af Helbred er bleven lidt forkælet hjemme.

---

[1]) Prof. Nielsens Anbefaling fra 1840 (E. P. I, XLIX f.) maa der ses bort fra, da denne ublandede Lovtale sikkert er paavirket af den Godhed, Prof. N. i de mellemliggende Aar havde fattet for S. K. i stigende Grad.

[2]) Det taler egentlig mere om Forældrene end om S. K. selv. Sml. E. P. 49, 566.

Dog har han allerede sporet en Forandring til det bedre og har derfor det bedste Haab til ham. Dette Vidnesbyrd gengiver sikkert hans Karakter rigtigt. S. K. var ikke vant til at sætte stor Energi ind paa sit Arbejde. Ganske vist holdt han nok af at sidde højt i Klassen; men han var almindelig bekendt blandt Kammeraterne for den Færdighed, hvormed han forstod at læse op af Bogen, uden at Læreren mærkede det. Og efter at han var bleven Student, røbede hans Mangel paa Energi sig ogsaa ved den Afsky, han havde for at samle sig om Studiet saa meget, at han kunde faa sin Examen. Han holdt mere af »det frie ubundne Studium end af den Beværtning ved sluttet Bord, hvor man ved forud, hvilke Gæster man træffer og hvilke Retter Mad, man faar hver Dag i Ugen«.[1]) Det gik derfor kun smaat med Theologien, som han efter Faderens Ønske og Broderen Peter Christians Exempel valgte til Studium. Derimod holdt han meget mere af at gaa paa Gaden og samtale med hvilke Bekendte han traf paa, hvad der rigtignok voldte vedkommende visse Ubehageligheder; thi paa Grund af en Skævhed i Kroppen trykkede S. K. altid sin Ledsager enten op imod Husene eller ud i Rendestenen.[2])

---

[1]) E. P. I, 43. Sml. Afslutt. Efterskr. S. 165.

[2]) Som Brøchner fortæller i sine »Erindringer om S. K.« Af samme Grund blev han strax kasseret fra Kongens Livkorps, hvor Studenterne gjorde Tjeneste, som utjenstdygtig.

Men ellers var det morsomt nok at gaa og samtale med ham; hvad Samtalen end faldt paa, saa havde han altid Indvendinger at gøre; hans Faders Disputerekunst havde han lært ham af og udøvede den nu selv med Mesterskab. Det var ligegyldigt, om Æmnet var betydeligt eller ubetydeligt; det sagde intet, hvilket Resultat man naaede, eller om man slet intet naaede; det var bare Tankens egen Bevægelse, der fristede ham. Og altid gnistrede hans Tale med vittige og bidende Bemærkninger, saa at Folk ligesom i Skoletiden antog ham for usædvanlig munter. Men saa kunde det ogsaa ikke sjældent gribe ham i en ene Time, at det jo var Tomhed det hele; han begyndte sommetider at foragte den Verden, der lo af hans Vid og troede, han selv morede sig ogsaa. I Theatret kom han ofte; det var især Mozarts »Don Juan«, han havde forelsket sig i.

Denne Maade at studere paa var ikke efter Faderens Hoved. Den ældre Broder Peter Christian var bleven færdig med Embedsstudiet paa 4 Aar; da derfor 5 Aar var gaaede, og der ingen Udsigt var til, at Søren vilde tage sin Examen, begyndte han at spaa Sønnen, at paa den Maade fik han den aldrig. S. K. kunde ogsaa nok indse, han selv vilde have godt af at tage sig sammen; Examen var desuden en uomgængelig Betingelse for at »komme ind paa de videnskabelige Fælleder«, og endelig vilde han gøre sin Fader en stor Glæde ved at tage

sin Examen. »Jeg faar vel at gribe mig an« — men det blev ikke til noget. Ikke fordi han egentlig befandt sig godt ved det Liv, han førte. Han havde befaret »Forlystelsernes bundløse Hav« [1]), men bagefter fulgte Lede og Sønderrevethed; han havde søgt ud paa Erkendelsens Dybder, men ogsaa der fandt han kun en øjeblikkelig Tilfredsstillelse. Saa havde han søgt at slaa sig til Ro med, at alt gaar efter urandsagelige og uforanderlige Love, som vi ikke kan gribe ind i, for at dæmpe alle ærgerrige Tanker, »omtrent som naar en aflægs Præst resignerer med Pension«. Men heller ikke dette kunde holde. Han savnede et fast Holdepunkt i sit Liv, et Arbejde, hvorpaa han kunde sætte alle Kræfter ind, »den Ide, for hvilken jeg vil leve og dø.« — Men trods dette tog han sig ikke sammen; snart var

---

[1]) E. P. I, 45 flg. Uden Tvivl ikke at forstaa i egentlig Betydning; dels var hans Konstitution ikke derefter, og dels maa man huske, at for ham var *Tanken*, hvad Oplevelse er for os andre. Og at han har ladet sin Tanke tumle sig paa »Forlystelsernes Hav«, er der rigelige Vidnesbyrd om i hans Skrifter. Saa meget er vist, at han senere bruger meget stærke Udtryk om sin Adfærd paa denne Tid, sml. E. P. 48, 61 (»styrtede mig en Tid i Synd og Udsvævelse«) og 48, 147 og Synspunktet S. 62. Og han kalder sig senere mangfoldige Gange i sine Optegnelser »en Angrende, en Pøniterende«, paa hvem Gud kan lægge de tungeste Lidelser til Straf, uden at han tør mukke. Maaske er Forlovelsen medindbefattet heri, men der menes ikke denne alene.

han igen inde i en literær Smaafeide om Dagbladsliteraturen og Trykkefriheden, ikke fordi han var videre interesseret deri, men den gav ham Lejlighed til at glimre ved Vittigheder. Aaringer gik; Faderens Død nærmede sig; S. K. fattede igen Beslutning om at tage fat; paa et Par Aar kunde Studiet afsluttes. Dog, Faderen oplevede ikke dette; han døde 9. Aug. 1838. S. K. blev dybt rystet derover og saa i Faderens Død »det sidste Offer, han bragte sin Kærlighed til mig; thi han er ikke død fra mig, men *død for mig,* for at der om muligen endnu kan blive noget af mig.« [1]) Han lagde sig nu med mere Alvor efter Studiet, sagde sine Tanker et vemodigt Farvel, dog med et »Paa Gensyn«, og tog Examen 5. Juli 1840 med første Karakter.

Det maatte ventes, at S. K.s Tanke, lidenskabelig kastende sig over enhver Genstand, den mødte paa sin Vej, ogsaa maatte beskæftige sig med Kristendommen. Det var ogsaa Tilfældet; han meddeler os selv sine Resultater i sine Optegnelser fra 1835, efter at Faderen havde opfordret ham til at ofre Examen noget mere Tid. Med sit fra Faderen nedarvede Talent til overalt at finde Vanskeligheder og gøre Indvendinger var han allerede fra det første, han overhovedet begyndte at tænke selvstændigt, standset ved dens Lære. Hjemme var han opvoxet i gammeldags Rettroenhed, og denne mødte ham

---

[1]) E. P. I, 160.

i Mynsters Prædiken og Konfirmationsundervisning. Men »Kolossen vaklede«; han kunde være enig med Læren i enkelte Punkter; men der var ogsaa meget skævt ved den, og det hele var i Aarhundredernes Løb voxet saa tæt sammen, at man ikke kunde tage noget, uden at det hele faldt. Derfor maatte Spørgsmaalet komme til at staa om selve Grundvolden, men det var for omfattende til, at han foreløbig turde besvare det. — En anden Form af Kristendommen, hans Øje faldt paa, var Rationalismen; men den var han snart færdig med. Vilde den gøre Alvor af at lade Fornuften være det eneste, den byggede paa, saa var der Mening deri, men det er det den ikke gør, snart beraaber den sig paa Fornuften imod Skriften, men hvor den mener at være enig med Skriften, bygger den paa denne og sender »en Legion af Skriftsteder« forud for Paragrafen. Fornuft og Skrift ligge i Rationalismen sammen som rene og urene Dyr i Noahs Ark. — En tredje Form af Kristendom var den, der netop i Trediverne blomstrede, da man mente at have forsonet Filosofi og Kristendom, troede, at den sidste i hin havde faaet det fuldkomne Udtryk for de samme Tanker, den hidtil havde fremstillet ufuldkomment. Denne Forsoning forkastede S. K. ogsaa. Thi Kristendommens Midtpunkt og væsentlige Indhold er Forløsningen. Denne maa omfatte hele Mennesket, Fornuften med; men saa duer Filosofien ikke; thi den er netop Fornuftens

Forsøg paa at forklare Tilværelsen. Heller ikke kan Forsoningen finde Sted, om Filosofien indrømmer ikke at kunne løse Verdensgaaden; thi derfra mangler Broen over til det kristelige, og desuden maatte Filosofien da blive anderledes beskeden, end den hidtil havde været. Men hvis Filosofien naaede til en Syndserkendelse og Forløsningstrang, kunde saa hin Bro ikke være funden? Nej; thi Filosofien kan kun holde sig til, hvad der ligger inden for Menneskets egen Rækkevidde, kan altsaa højst føre til Selvforløsning, Forløsning ved Menneskets egne Kræfter, men maa afvise al Tale om Forløsning udefra. — I Virkeligheden viser Modsætningen sig ogsaa. De første kristne saa sig ved en uoverstigelig Kløft skilte fra Hedningerne; disses Guder var Djævelens Værk, deres Dyder glimrende Laster. Til Gengæld var Evangeliet Hedningerne en Daarskab og Jøderne en Forargelse. Fra et ikke-kristent, d. v. s. Fornuft-Standpunkt, og det er igen det filosofiske, maa de kristne tage sig ud som Folk, der er plagede af en fix Idé. Fornuften maa underkues hos dem; kommer der Tvivl og Anfægtelse op hos dem, overvindes de ikke ad Tankens Vej men slaas ned som Djævelens Indskydelse. Jamen mange skarpsindige Hoveder har dog været kristne? Indrømmet; men dels har de fleste af dem haft et lille Privatkætteri, og dels ser man ofte, at Folk med en fix Idé udvise stor Skarpsindighed, f. Ex. Don Quixote. Han kunde altid

fortolke Kendsgerningerne efter sine gale Forestillinger, saa han sikkert slet ikke plagedes af Tvivl, men levede i stor indre Ro og Tilfredshed — ligesom de kristne paastaa, at de gør. Og saa forlange de, at vi [1]) for at bedømme dem selv først skal blive kristne. — Kristendommen er da en Radikalkur, hvortil man kun naar ved et »fortvivlende Spring«, som kun faa har Mod til at gøre. Og er man kommen derind, befinder man sig i en underlig kvalm Luft, der medfører Klimatfeber, Anfægtelser o. desl. Den Maade, hvorpaa de kristne forestille sig Slutningen af Dramaet, er heller ikke tiltalende. Helvede udmales værre, end Hedningene kunde finde paa; Loke havde dog Sigyn ved Siden. Himlen er derimod magert skildret, ligesaa magert, som naar i 5te Akt de to falde i hinandens Arme og Stykket er endt. »En salig Henstirren med et af disse matte henstirrende Øjne, med en stor og fixeret Pupil, eller med et i Fugtighed svømmende Blik, der forhindrer al klar Seen . . . *Mig* [2]) har altid den Forestilling forekommet langt

[1]) Dette »vi« (E. P. I, 73) kan næppe være sagt rent abstrakt ud fra det Fornuftstandpunkt, S. K. her tænker sig som Talsmand for. Af baade det foregaaende og efterfølgende ses tydeligt, at han føler sig meget mere beslægtet med dette Standpunkt end med det kristne. Dog mener han selv senere: »Brudt med Kristendommen eller opgivet den har jeg aldrig.« Synspunktet S. 59.

[2]) E. P. I, 75.

:re velgørende: at se hele Verdens store, udmærket
gavede Mænd, som have grebet ind i Menneskenes
lviklings Hjul; for mig har Tanken været be-
|strende om en saadan i dybeste Forstand Menneske-
:gtens Højskole, om en saadan videnskabelig
publique, hvor vi — under evig Kamp mellem
ɔdsætningerne — i ethvert Øjeblik voxede i
ındskab; hvor Fortidens ofte skjulte og lidet
kendte Aarsager og Virkninger afsløredes i deres
lde Lys.« — Da Kristendommen traadte ind i
erden, var den en mægtig Skikkelse, men nu af-
ænser den sig med en Pave eller kaster Folk
ibelen eller Trosbekendelsen i Hovedet. Ja dens
ægte Børn, Rationalisterne, mene endog, den er
ıa gammel og svækket, at den maa gøres umyndig
nder Fornuftens Værge, medens dens tro Børn
ente i det afgørende Øjeblik at se den rejse sig,
ɔm Sofokles, i fuld Kraft til Verdens Forundring.

Aabenbart føler S. K. paa dette Tidspunkt
ndnu ingen Lyst til at give sig ind under Kristen-
ommens Radikalkur. Saalænge han gik alene efter
ne Tanker og sin Fornuft, kunde det overhovedet
:ke ske. Men det var ham ligesaa umuligt at slaa
g til Ro ved Filosofien. Ja han kunde end ikke
a begyndt at filosofere. Netop de simpleste Be-
ndelsesgrunde, dem Samtiden byggede tryggest
a, forstod han ikke. Det vil sige, han syntes,
kunde opfattes paa flere Maader, og undersøgte

han nu disse forskellige Opfattelsers nødvendige Følger, syntes de ham indbyrdes modsigende eller fremkaldte nye Spørgsmaal. Alle disse Betænkeligheder, han saaledes gik og var optagen af, har han selv senere noteret ned. I denne Redegørelse nævner han paa 35 Sider[1]) ikke mindre end 60 Spørgsmaal, han er standset ved uden Haab om, at Filosofien kan løse ham dem, af den simple Grund, at Filosofien forlængst er gaaet videre udover disse Grundsætninger. Saa sikkert byggede den paa dem, at han en Gang hørte en af deres Tilhængere sige om en af dem: »denne Sætning tilhører ikke nogen enkelt Filosof, det er en Sætning af den evige Filosofi, til hvilken Enhver, der vil tilhøre Filosofien, maa slutte sig«.[2]) I Steden altsaa for at faa Tanken udviklet, indvikledes han selv jo længer jo mere i den. Hvis det da skulde være muligt at naa en fast Livsanskuelse, saa kunde det ikke ske ad Tankens Vej, den Mening stod fast for S. K., og han opgav den aldrig siden. Det maa være det inderste i Mennesket, der træder til, og dette er den Trang efter Forløsning, den Bekymring for Sjælens evige Vel, som Kristendommen forudsætter. Men denne Bekymring kan først naa den tilstrækkelige Styrke, naar man føler sig Ansigt til Ansigt med den hellige Gud, der ikke lader Syn-

---

[1]) E. P. II, 90—125.
[2]) E. P. II, 104.

dere komme sig nær. Den sædvanlige spidsborgerlige Maade at elske Gud paa »med Hænderne foldede behageligt over Maven, i en blød Lænestol med tilbagebøjet Hoved og et søvndrukkent Blik mod Loftet« [1]) er kun Gudsbespottelse. At have Gud i en ubestemmelig, Frelseren i 1800 Aars Afstand er værre end ingen Gud og Frelser at have. »Til ret at elske Gud hører ogsaa det at have frygtet Gud.« Men dette Møde med Gud havde S. K. endnu ikke haft. Snart skulde det komme.

Det Tungsind, S. K.s Fader altid havde baaret paa, tog især Overhaand i hans sidste Aar [2]). Han syntes, han duede til intet mere, og sagde ofte: »Mit eneste Ønske var at finde en Plads i en mild Stiftelse.« Vilde da nogen tale ham til Rette, kunde han strax bevise, »at det allerubetydeligste Menneske var et Geni imod ham. Intet Modbevis udrettede noget, da hans uimodstaaelige Dialektik var i Stand til at bringe En til at glemme, hvad der laa allernærmest, nødsage En til at stirre paa den af ham opstillede Betragtning, som om der intet Andet var til i Verden.« Hertil kom, at han ved Dødsfald blev berøvet næsten alle sine Nærmeste. Af de 7 Børn var de 5 døde, kun Sønnerne Peter Christian og Søren var tilbage, og da hans Hustru

[1]) E. P. I, 128.

[2]) Sml. E. P. 48, 286 og det gribende Stykke »Salomos Drøm«, Stadier, S. 229 flg.

døde i Sommeren 1834, følte han sig meget ene. Og af sin yngste Søn, sin Øjesten, havde han ikke den Glæde, han havde ventet. Men tungest af alt var, at han maatte se alt dette som en Straf for en Gerning i sin Barndom, da han en Gang knuget af Ensomhed, Kulde og Sult havde bandet Gud. Han havde aldrig omtalt det til noget Menneske, ikke en Gang til sin Skriftefader, men henimod hans Død i Sommeren 1838 fik hans Sønner Sagen at vide. Det gjorde en rystende Virkning paa S. K. Hans Kærlighed til Faderen blev dobbelt brændende; nu forstod han, hvad Faderen havde ment med »den stille Fortvivlelse.« Han forstod, hvad det var for en Byrde, der havde tynget paa ham i de mange Aar. Og at han havde været hjærteløs nok til at bedrøve Faderen med at gaa og drive og gøre Gæld! [1]) Nu skulde der begynde et nyt Afsnit af hans Liv, hvor Faderen med Guds Hjælp skulde have større Glæde af at være hans Fader, end han havde haft første Gang af at være det. [2]) Han vilde nu arbejde for at komme i et langt inderligere Forhold til Kristendommen. »Gud skaber af Intet. Forunderligt siger Du. Javel, men han gør det, der er forunderligere: han skaber Hellige af Syndere.« Nu kom Forløsningstrangen,

---

[1]) E. P. I, 194 Note 70. Sml. 48, 153.

[2]) E. P. I, 155. Mellem S. K.s Fødselsdag i Maj og 9. Juli maa Opdagelsen være falden.

nu forstod han, hvorfor Faderen tit i hans Barndom havde sagt, naar han talte om den stille Fortvivlelse: »Se til, at Du kan ret komme til at elske Jesus Christus.«[1]) Nu fik S. K. den Frygt for den hellige Gud, der ikke lader sig spotte, som han alt tidligere havde følt maatte være Betingelsen for ret at komme til at elske ham, fordi han dog ikke lader Synderen gaa fortabt. »En Skyld maatte hvile paa hele Familien, en Guds Straf maatte være over den; den skulde forsvinde, udstryges af Guds vældige Haand, udslettes som et mislykket Forsøg, og kun stundom fandt jeg lidt Lise i den Tanke, at min Fader havde faaet den tunge Pligt at skulle ved Religionens Trøst berolige os, berette os alle, saa at dog en bedre Verden skulde staa aaben for os, om vi end tabte alt i denne, om end den Straf skulde ramme os, som Jøderne altid ønskede over deres Fjender: at vort Minde skulde aldeles være udslettet, at man ikke skulde finde os.«[2])

Desværre fik hans Fader ikke ret lang Tid til at glæde sig over Sønnens Kærlighed; han døde allerede en Maanedstid efter. Men S. K. bevarede hans Minde, hans forklarede Billede i et trofast Hjærte. Verden kunde ikke forstaa, naar S. K. paa sine opbyggelige Skrifter altid satte, at de var helligede Mindet om hans afdøde Fader, men han

---

[1]) E. P. I, 426 Sml. Tvende eth.-rel. Smaaafhandl. S. 1.
[2]) E. P. I, 4 flg.

vidste vel selv, hvad han gjorde. Og vi ved det ogsaa; her er den første Kilde, hvorfra S. K.s Prædiken for Samtid og Eftertid flød, stræng, fordi den var lært i en stræng Skole, og dog mild, naar man opfattede den i dens hele Dybde. Den anden var ikke uden Forbindelse dermed.

Søren Kirkegaards Forlovelse.

Den Maade, S. K. levede paa i sin Studentertid, blev ham efterhaanden selv ubehagelig. Han følte sig som en, hvis Liv vil skilles ad og gaa i to stik modsatte Retninger. Han længtes efter noget fast at holde sig til; men naar han forsøgte at gribe dette Holdepunkt, tog Tanken strax Magten fra ham og gav sig paany og atter paany til at gruble over, om det nu ogsaa var noget, der kunde holde, om det var hans personlige Ejendom og ikke noget laant eller tilsneget. Han færdedes meget i Verden, men inderst inde sagde en Stemme ham, at han dog var en fremmed for Verden. Hans aandelige Tilstand havde ikke godt af den vittige, spidse Maade, han havde lagt sig til at tale om alting paa. Derfor var det ogsaa, man tog saa grundig fejl, naar man antog, han morede sig selv over sine Vittigheder. Særlig var der et Omraade, hvor han lod dem spille, Kærligheden mellem

Mand og Kvinde. Dens Skønhed miskendte han ingenlunde, men den sædvanlige Maade, hvorpaa den traadte frem, Forlovelser med økonomiske Fremtidsovervejelser afbrudte af Smækkys, Ægteskaber værre end den værste Trædemølle, fandt ingen skarpere Spotter end ham.[1]) Han syntes endog sig selv besat af en »Vittighedsdjævel, der med et luende Glavind, som jeg har fortjent, stiller sig imellem mig og ethvert uskyldigt Pigehjærte.«[2]) Og samtidig begyndte han at føle sig ene, som »en enlig Gran, egoistisk afsluttet og rettet mod det højere, uden Skygge.« Disse Ord skriver han i Sommeren 1837 og taler tillige om en Tilbøjelighed, der netop da vaagner; om det er Begyndelsen til det senere Forhold, kan ikke ses. Først Aaret efter Faderens Død, i Februar, viser S. K. sig for Alvor forelsket. Maaske hænger det sammen med, at han, som ovenfor berørt, paa den Tid læste med temmelig sluttet Energi til Examen. Her var nu et Punkt til, hvor han ligesom kunde faa Foden ind i den Virkelighed, han længtes efter, men som hans Tanke altid igen smuttede bort fra. Efter at være færdig med Embedsexamen gjorde han en Rejse til Jylland og mindedes vemodig sin Fader ved Besøget af dennes Fødeegn.[3]) Kort efter hans

---

[1]) Man sml. Enten-Eller I og i II Ytringer, der lægges A. i Munden. Endvidere Symposiet i Stadier.

[2]) E. P. I, 123.

[3]) Sml. E. P. I, 262.

Hjemkomst til Hovedstaden blev Forlovelsen offentlig 10. Septbr. 1840. Men i hans Indre var der ikke Fred. For det første maatte Vittighedsdjævelen bringes til Tavshed, og det lykkedes saa temmeligt, idet han udviklede for sig selv, hvorledes Ægteskabet dog er den skønneste Form for Kærligheden, ja den eneste skønne Form, den der ikke taber sig med Tiden.[1]) Det har sin Velsignelse i det uerstattelige Gode at have et Hjem, medens han nu levede som en Fremmed og Udlænding i Verden; endvidere i Børnene og i den Karakterudvikling, der følger af det stadige Samliv. Men først og fremmest den Velsignelse, som Ægteskabet selv er, og som ikke kan beskrives, selv om man fremdrog nok saa mange enkelte Sider deraf. Han forestillede sig da i Aanden som en adstadig Embedsmand,[2]) der ved Siden af sit offentlige Kald har et lille privat Paradis, sit Hjem, hvor han lever i Kærlighedens lykkelige Forstaaelse med sin Mage, omgiven

---

[1]) Ligesom Enten-Eller I findes i rudimentær Tilstand i S. K.s Optegnelser fra Studenteraarene, saaledes skulde man sikkert have fundet mange interessante Paralleler til »Ægteskabets æst. Gyldighed« i anden Del, hvis ikke S. K. netop havde tilintetgjort Dagbøgerne fra denne Periode.

[2]) Hans hyppige Tale om, at han burde have været Politiembedsmand, er ikke Løjer, han nærede virkelig en Tid Planer derom (se E. P. 47, 117.) Det er vel hans Tro paa sin mageløse Forstillelseskunst, der har ført ham ind paa Tanken.

af en Børneflok, der binder dem endnu stærkere sammen. — Men vilde Forudsætningerne for et saadant lykkeligt Samliv vare tilstede? Gensidig Forstaaelse, *fuld* Forstaaelse, var han klar over,[1]) var en uomgængelig Betingelse for Lykke i Ægteskab. Kan den ikke findes, saa hellere ugift. »Ejer Din indre Udviklingshistorie et Uudsigeligt,[2]) eller har Dit Liv gjort Dig til Medvider i Hemmeligheder, kort sagt har Du paa en eller anden Maade forslugt Dig paa en Hemmelighed, som ikke kan drages ud af Dig uden at koste Dig Livet, saa gift Dig aldrig.« Hans Forlovede var pur ung;[3]) hvorledes skulde man tro, hun kunde fatte S. K.s Karakter, der havde saa mange indbyrdes modstridende Sider. Hun var livsglad, troede vel af S. K.s Tale, at det samme var Tilfældet med ham. Skulde hun kunne begribe den Byrde af Tungsind, hans Munterhed dækkede over og skjulte. Og Oprindelsen til det kunde han slet ikke udtrykke, hun vilde ikke fatte det. Om han har tænkt over dette inden Forlovelsen og ment, hendes Udvikling kunde ledes saaledes, at Forstaaelsen blev mulig, eller han først efter Forlovelsen er bleven sig det

---

[1]) Enten-Eller II, 136.

[2]) Frygt og Bæven S. 110: »en menneskelig Præexistens (nemlig forud for Forbindelsen), i hvis Consekvents hans Liv er hildet.«

[3]) Sml. Stadier S. 373 Anm.

idetmindste helt bevidst, kan ikke afgøres. [1]) Saa meget er vist, han blev efterhaanden mere og mere klar over, at der ingen Udsigter var til Forstaaelse; »hun kunde ikke bryde mit Tungsinds Tavshed.« [2]) Derved kom han i en Stilling, han selv ligner ved Abrahams, da han skulde ofre Isak. [3]) Abrahams Mund var bunden; han kunde hverken sige til Isak selv, eller Sara eller Eliezer, hvilket Bud han havde faaet at udføre. De vilde ikke have fattet det; det var og maatte blive en Privatsag mellem Gud og ham. Nu kunde Abraham gøre to Ting, enten sige: Gud kræver igen det Barn af mig, han gav mig efter saa lang en Ventetid. Jeg fatter ikke hans Vilje, men underkaster mig hans Befaling og giver Afkald paa Barnet og den Forjættelse, det er Bærer af. Saa var Isak bleven ofret, og Abraham kunde maaske nok have bevaret sin Kærlighed til Gud endda, men *de troendes Fader* var han aldrig bleven. Men han kunde ogsaa — og det var det vidunderlige, at han havde Tro dertil — klynge sig til Forjættelsen, der var knyttet til Drengen og holde fast ved, at Gud vilde

---

[1]) Snarest det sidste, se E. P. I, 257 (fra Jyllandsrejsen inden Forlovelsen), sml. dog Stadier S. 175 flg.

[2]) E. P. 48, 53.

[3]) E. P. I, 406 sml. Udførelsen i Frygt og Bæven. Mange Steder kan man ligefrem substituere S. K.s Navn (Agnete og Havmanden sml. E. P. I, 421). Det flg. hviler navnlig paa S. 38—39 og 50—55.

opfylde den, skønt dette for menneskelig Forstand maatte tage sig ud som Daaresnak, nu Gud havde befalet hans Henrettelse. Men Abraham gjorde det; han blev slet ikke forundret, da Sagen tog et heldigt Udfald; han vilde vel have sagt: Det stolede jeg sikkert paa, Gud kan jo ikke lyve. — I en lignende Stilling befandt S. K. sig. Han kunde ikke tale til nogen om sin Stilling; thi ingen vilde forstaa ham og hans Privatsag med Gud. Skulde han da nu opgive det kæreste, han ejede, give Afkald paa den Livslykke, han havde haabet paa ved hendes Side? Eller skulde han gifte sig med hende, skønt der for menneskelige Øjne ikke var nogen Udsigt til, at Forstaaelsen mellem dem kunde komme, men gøre det i samme Trosstyrke, som Abraham udviste, paa at Enden nok skulde blive god, hvordan saa end Herren vilde bære sig ad dermed.[1]) Han kom derover i det voldsomste indre Oprør og i en fortærende Splid med sig selv. Aldrig turde han ret give sin Kærlighed det fulde Udtryk overfor sin Elskede, undertiden var han saa ulykkelig, at han ønskede sig Døden.[2]) Han raadførte

[1]) »Havde jeg haft Tro, da var jeg bleven hos hende.« (E. P. I, 420.) »Hvis Havmanden kunde tro, saa kunde hans Tro maaske forvandle ham til et Menneske.« (E. P. I, 421.) Man vil let se, at Lignelsen med Abraham halter, idet der var knyttet en bestemt Forjættelse til Isak, medens dette jo ikke var Tilfældet ved S. K.s mulige Ægteskab.

[2]) E. P. I, 275.

sig med en Læge, men denne turde ikke sige noget.[1]) Men Abrahams Tro turde han ikke tage til Mønster; hans Natur kunde maaske sprænges, det var at bedrage hende at lade hende gifte sig med ham, naar han vidste, hun ikke kendte ham rigtig, hun kunde blive ulykkelig, det kunde ødelægge begges hele Liv, ja maaske have endnu værre Følger. Nej saa hellere bringe Ofret, resignere, bryde af i Tide, inden det afgørende Skridt var gjort. Hun var endnu ung, og kunde forhaabentlig lettere komme det over. Især hvis han sørgede for at faa Skinnet imod sig,[2]) saa hun maatte anse ham for en uværdig Person, og det blev hende, der slog op, Dog hun viste større Hengivenhed, end han havde tænkt, og holdt fast ved ham. Da maatte han gøre Skridtet; det skete hen i Oktober Maaned, altsaa godt og vel et Aar efter Forlovelsen; med fast Haand, men blødende Hjærte skar han Baandet over imellem dem. 14 Dage gik han omkring i Byen derefter for at høre, hvad Folk sagde, men man var tavs, hvor han kom. Derpaa rejste han til Berlin; Situationen er vel bleven ham noget lummer.[3]) Nu kom Snakken frem fra Krogene, og den giftigste Sladder fandt som sædvanligt størst Tiltro, at han hjærteløs havde leget med Pigens

---

[1]) E. P. 47, 124.

[2]) Efter Opskriften Gjentagelsen S. 15.

[3]) Skønt han selv siger, det var andre Grunde, der fik ham til at rejse. E. P. I, 285.

bedste Følelser osv. osv. S. K. lod ikke til at anfægtes synderligt deraf — hvad var Alverdens Kaffesladder imod den Anklager, han havde i sit eget Hjærte — han skrev til sin Ven Pastor Spang[1]: »Skulde De ellers træffe paa Nogen, han kende mig eller ikke, der er i travl Virksomhed for at spolere mit gode Navn og Rygte, saa hils ham fra mig og sig, at jeg har bedet Dem hilse enhver, der erindrer mig; gør det dygtig tørt, saa kan Situationen blive ret morsom.« Men som sædvanlig saa der anderledes ud i hans Hjærte, end Ordene antydede; der var et Saar slaaet, som længe vedblev at bløde, ja aldrig lukkede sig.[2]) Snart bander han »den tandløse Kællingesludder«; snart foresvævede den Tanke ham at vende tilbage, bekende alt, udøse sit Hjærte, saa godt det var ham muligt, og saa ende sine Dage. »Og uagtet jeg ellers tror, at jeg er temmelig stærk i at lide, hvad jeg anser for Guds Straf over mig, saa bliver dette mig stundom for tungt.« [3]) Men det gik ham, som han skriver i den første Diapsalm: »Hvad er en Digter? Et ulykkeligt Menneske, der gemmer dybe Qualer i sit Hjerte, men hvis Læber ere dannede saaledes,

---

¹) E. P. I, 286.

²) Sml. Dedikationen af hans Forfatterskabs Højdepunkt, To Taler ved Altergangen om Fredagen 1851, til »en Ubenævnt« og utallige Steder i Dagbøgerne, sml. instar omnium E. P. 52, 262.

³) E. P. I, 291.

at idet Sukket og Skriget strømme ud over dem, lyde de som en skøn Musik.« S. K. blev Digter, men han kunde vel sukke med Goethe: Hvor dyrt har jeg ikke købt mine Digte! Skulde de tvendes Købepris sammenlignes, da vilde Goethes sikkert kun veje lidt imod S. K.s, og i visse Henseender vejer hans Digtninge ogsaa kun lidt imod S. K.s Skrifter.

Det var i Sandhed en ulykkelig Kærlighed: »jeg elsker hende — jeg besidder hende — hendes eneste Ønske er, at jeg skal blive hos hende — Familien bønfalder mig — det er mit højeste Ønske — jeg *maa* sige Nej.« [1]) Nu blev Tungsindet ikke blot hans mest trofaste, men hans eneste Veninde og Fortrolige. Og han maatte tage sin Tilflugt til sin himmelske Fader; han blev hans Lærer, »og jeg regner mig det til en Ære at være *hans* Discipel, *han* opdrog mig — —.« [2])

S. K. har selv givet den bedste Dom over Forlovelsen saaledes: »Jeg burde maaske aldrig forlovet mig, men fra det Øjeblik har jeg handlet redeligt.« [3])

Havde han nu meget at sige sin Samtid, gjaldt det at finde en passende Form. Det skete.

---

[1]) E. P. I, 292.
[2]) E. P. I, 320.
[3]) E. P. I, 420. Hans indre Tilstand i Forlovelsestiden beskrives i Stadier; »Skyldig — ikke Skyldig.« Sml. her i Bogen S. 56 flg.

Den indirekte Meddelelse.

Formen maa altid dels rette sig efter den givendes Personlighed, dels efter den modtagendes, og dels efter hvad det er, denne tiltrænger, og som skal være Meddelelsens Indhold.

Medens S. K. i sin Studietid ikke havde videre Lyst til planmæssig Læsning, studerede han derimod med Forkærlighed saadanne Personer i Literaturens Historie, som var beslægtede med hans egen Natur eller med visse Sider af den. Saaledes droges han navnlig til den evige Jøde, Don Juan og Faust. — Den evige Jøde var, som Udtryk for den evigt hvileløse Fortvivlelse, nøje beslægtet med det tungsindige hos S. K. Don Juan havde vel ikke noget i egentlig Forstand tilsvarende hos ham, men naar man betænker, at Livet for S. K. væsentlig bestod ikke i virkelige Oplevelser, men i Tanken, og lægger Mærke til, hvilken Rolle Tanken om det erotiske spiller i hans Skrifter, hvorledes han endog

er Don Juans Mester, forsaavidt han har gennemtænkt saa raffinerede Tilfælde, som ikke paa langt nær findes i dennes Historie, saa vil man indrømme, at han maa have følt, der var en væsentlig Lighed mellem denne Figur og visse Sider af hans egen Karakter. Og endelig Faust, den resolute Tvivler om alt mellem Himmel og Jord, var ogsaa som en Levendegørelse af en væsentlig Side hos S. K. Og da Faust i sig optager og medindbefatter baade den evige Jøde og Don Juan, Fortvivlelsen og Erotiken, er det ikke mærkeligt, at S. K. atter og atter kom tilbage til denne Skikkelse, og at hans Tanker i flere Aar uophørligt kredsede om den.

Men hans Tanker droges ogsaa i anden Retning, imod en Personlighed, der ogsaa forekom ham inderlig beslægtet med hans egen og ikke blot som hine var en digterisk Figur, men tilhørte Virkeligheden som historisk Fænomen. Fra Skoletiden af havde han stor Forkærlighed for de klassiske, latinske og græske, Forfattere. Han vedblev derfor at dyrke Studiet af disse, og navnlig droges hans Opmærksomhed imod Sokrates. Det var ikke tilfældigt, at han valgte denne Mand og hans Gerning til Æmne for den Afhandling for Magistergraden, som han forsvarede et Aarstid efter sin Embedsexamen, mens han var forlovet. Titlen alene maatte slaa enhver, der kendte S. K.s ironiske Maade at tale paa; den lød »Om Begrebet Ironi med

stadigt Hensyn paa Sokrates.« Paa en Tid, da Athenienserne var ved at gaa op i Godtkøbsvrøvleri, da enhver, der kendte lidt til Tidens Vismænds, Sofisternes, Udtryk, med hvilke man kunde gøre sort til hvidt, troede at kunne tale med om alt og have Ret til at tale med om alt, paa en Tid, da man mente at vide og kende en farlig Hoben, da optraadte Sokrates og lærte Folk paa sin ejendommelige Maade, at den megen Viden hvilede paa et meget skrøbeligt Grundlag, hvad der strax viste sig, naar man gik tilbage til de Grundbegreber, hvorpaa den var baseret. Disse ansaa man for saa soleklare, at man trygt opererede med dem uden at underkaste dem nogen Prøvelse. Men Sokrates viste Folk, at man var gaaet lovlig let hen over dem, ikke ved lærde Beviser og Undersøgelser, men simpelthen ved at komme med Indvendinger, naar han i Samtale med Folk mærkede, at de kom med flotte Domme, de havde fra en eller anden Sofist, uden ved egen Tænkning at være naaet dertil. »Naar Sofisterne i et godt Lag havde omtaaget sig selv i egen Veltalenhed, da var det Sokrates en Glæde at anbringe paa den høfligste og beskedneste Maade af Verden en Smule Træk, der i en føje Stund forjog alle disse poetiske Dampe.«[1] Denne Metode, at tvinge Folk til selv at tænke, valgte Sokrates med velberaad Hu; thi

---

[1]) Om Begrebet Ironi S. 34.

havde han givet sig til at opstille et nyt System, lad være det var bedre end de foregaaende og Grundbegreberne bedre undersøgte, saa havde han dog risikeret at danne en Skole, hvor Disciplene optog hans Tanker ligesaa uselvstændigt og efterabende, som de nu gjorde ved Sofisternes. Af alt ondt, Sokrates kunde forestille sig, var Eftersnakkeri det værste. Han valgte derfor at agere uvidende, ikke have noget selv at meddele, men kun som en Jordemoder hjælpe Folk til at føde deres egne Tanker til Verden. I den Hensigt gik han omkring, talte med enhver, ligegyldigt om det var en Filosof eller en Skomager. Dette skulde yderligere bidrage til at betage Folk den Mening, at han var en, der stiftede Skole.

Var her ikke en slaaende Lighed med S. K.s Personlighed og hans Stilling overfor sin Samtid? Han gik ligeledes omkring, talte med Kreti og Pleti om, hvad der faldt for, og havde ligesom Sokrates altid en evindelig Hoben Indvendinger og Spørgsmaal. Han kendte ogsaa ret vel noget til dennes Frygt for at tilegne sig andres Tanker uden at fordøje dem. Og Samtiden lignede ogsaa efter Sokrates'. I Trediverne og Begyndelsen af Fyrrerne var Folk ved at fortabe sig i den hegelske Filosofi, der skulde være det enesaliggørende. Overalt forklarede man alting efter hans Opskrift, Thesis, Antithesis, Synthesis, det umiddelbare, Modsætningen udviklet heraf, og Sammenslutningen af begge Dele

i en højere Enhed. Selv Skomagere anvendte Sætningen i deres Profession, og man kunde godt hos sin Barber faa et lille Kursus i Filosofi, mens man fik Skæget taget af. Her var rigelig Lejlighed for S. K. — som for Sokrates i sin Tid — til at gøre sig lystig over alt dette guddommelige Vrøvl, hvor alle slog om sig med filosofiske Udtryk, de ikke havde Anelse om, hvad betød. Men hvad værre var, den samme Overfladiskhed havde sneget sig ind paa det religiøse Omraade. Man havde saa længe sammenblandet filosofiske og kristelige Udtryk, at man tilsidst havde faaet et underligt Sammensurium ud deraf, der var til Hælvten Filosofi, til Hælvten Kristendom, altsaa hverken Fugl eller Fisk.[1]) Deraf opstod det store Sansebedrag, at man mener, i Kristenheden er »saadan alle Kristne«. Hvor kan det være andet; thi hvem har nogensinde fortalt dem noget om, hvad sand Kristendom er. De leve hen i den Tro, at de ere Kristne, men er dog egentlig Hedninger, og den omgivende Verden bestyrker dem i deres Selvbedrag. »Lad os tænke os disse Mange i en ældre Alder, hver især constituerende en Familie. Disse fingerede Christne opdrage altsaa igjen deres Børn — i Christendommen; hvorledes vil saa den Generation af Christne blive?« »Jeg vil tænke mig en Familiefader . . . . han er

[1]) Sml. til det flg. nvl. E. P. II, 629 flg. og Afslutt. Efterskrift S. 336 flg.

saadan Christen og er gennem Læsning af et og andet nyere Skrift i Forstaaelse med den Betragtning, at Christendommen er Aandens højeste Dannelse, samt at enhver Dannet er Christen. I sit Husliv . . . . faar han aldrig nogen Anledning til at ytre sig religiøst om religiøse Anliggender; det vilde ikke stemme overens med Reglerne for Dannelse. Denne Dannelse har hans Hustru ogsaa saa høj en Respekt for, at skønt hun nok undertiden har følt dybere religiøse Rørelser, tør hun dog ikke tale med Manden derom. De faa Børn . . . . det følger ganske af sig selv, at Børnene ere Christne, de ere jo fødte af christne Forældre, og saa er det jo ligesaa naturligt, som at Een er Jøde, der er født af jødiske Forældre, hvor i al Verden skulde Børnene falde paa andet.« Naar de konfirmeres svare de Ja — naturligvis — klædeligt, hverken for højt eller hviskende. Naar de gifte sig, sker det i Kirken; de svare Ja — naturligvis — paa, om de har beraadt sig med Gud og deres Samvittighed. Nu er de christne Ægtefolk, der igen avle christne Børn; hele Spillet fra Forældrenes Liv gentages. Dette storartede Sansebedrag, at alle saadan er Christne, understøttes af Statskirken, der saa langt fra at undersøge, om dens Medlemmer ogsaa virkelig er Christne, endog sender Præster ud, som ikke er det, ja som end ikke ane, hvad det er at være det.

Mod dette Sansebedrag vilde S. K., der i sit Liv tvende Gange var kommen i saa nær Berøring med det religiøse, og paa en Maade, der havde lært ham, at det ikke gaar saa glat med at være en Kristen, som Mængden tror, levere et Slag. Men hvorledes skulde det bedst føres? Ved at tale begejstret derom, søge at indvirke paa Masserne, ved at prædike for Mængden?[1]) Det vilde bare føre til, at man fik Eftersnakkeriet paa en ny Maade. Han kom til at danne Skole, og saa var det sidste værre end det første. Han maatte vælge den sokratiske Metode, at lade sin Personlighed træde helt til Side. Dette gjorde han under den forbavsende Skribentvirksomhed, han nu begyndte at udfolde, ved at skrive under forskellige Forfattermærker, medens han i sit eget Navn kun udgav nogle opbyggelige Taler. Endvidere færdedes han al den Tid, han kunde knibe fra sit Arbejde, paa Gader og Stræder, i Theatret, paa alle offentlige Steder, talte med den første den bedste om alt ubetydeligt, for at man skulde sige om ham, han var et Menneske uden alt dybere Indhold, en Dagtyv, der kun gik og drev. Paa den Maade fik hans Skrifter aldeles ikke den Personlighedens Vægt, han maaske ellers kunde have givet dem; de maatte virke alene ved deres Indhold. Dernæst maatte han følge Sokrates i ikke strax at begynde at præ-

[1]) Sml. Afslutt. Efterskr. S. 218 flg.

dike, men tage fat ved Begyndelsen, tage Folk hvor de stod, indslaa en Tone, saa de lokkedes til at høre, saa vise dem, at deres Standpunkt var galt og føre dem derfra skridtvis hen imod Kærnepunktet i det, han havde at sige. Dette var igen ikke saa meget noget bestèmt, som snarere efter Sokrates' Vis at tvinge Folk til selv at tænke og drives ind paa en personlig Afgørelse. Det Spørgsmaal, han saaledes vilde styre henimod, var: Hvorledes bliver man en Kristen. Folk skulde først indse, at man ikke saadan uden videre er det; derpaa skulde de stilles Ansigt til Ansigt med det store Enten—Eller, personlig Kristen eller ikke-Kristen, hvor de da selv maatte vælge. — Men skrev han nu i lige Linie henimod Maalet, truede Faren fra en ny Kant. Tiden var opblæst af sin megen Viden; om alt vidste man Besked; lærde Mænd samlede det hele i korte Uddrag, hvor al Verdens Visdom var opstillet i let overskuelige Paragrafer. Skulde han mon friste samme Skæbne? Skulde han blive sat paa Paragraf og komme i Kompendier! Saa var Spillet tabt; da var hans Forkyndelse bleven en Videnssag, men den skulde for alt i Verden være en Personlighedssag. Han maatte derfor gøre Vejen krum og knudret, at ikke enhver Paragrafsmører skulde lokkes af den, men kun den, der var saa besjælet af Spørgsmaalets Alvor, at han vilde ofre nogen Møje paa at finde den rette Løs-

ning.[1]) Han maatte derfor vælge den gamle Kirkefader, Klemens Alexandriners, Maade at skrive paa: ikke give noget System eller nogen Lærebygning og ikke skrive for let forstaaeligt, »at Kætterne ikke skulde forstaa ham.« — Og endnu en mulig Misforstaaelse maatte forebygges. Gik han efterhaanden i sine Skrifter henimod det religiøse, vilde Folk sige, at han saadan efterhaanden med Alderen var bleven gudelig, som det jo tit høres, og som ogsaa tit er Tilfældet med Folk. Man vilde ikke tro, at hans Maal hele Tiden havde været det samme og havde staaet klart for ham fra Begyndelsen af. For at undgaa denne Fare udgav han stadig ved Siden af den Række Skrifter, der skulde føre Samtiden henimod det afgørende Spørgsmaal, en Række rent religiøse Skrifter for at kunne dokumentere, at hans Standpunkt var givet fra første Færd af. Ligesom han senere, efterat hans Skrifter var komne helt ind paa det religiøse, udgav en Artikel om et æstetisk Æmne for at vise, at han endnu fuldtvel kunde overskue ogsaa denne Side af Livet.

Det ligger nær at spørge, om S. K. slet ingen Forbundsfæller fandt, naar han saa sig om. Saa han da alt graat i graat? Næppe; to Skikkelser var allerede optraadte med Protest mod at sammen-

---

[1]) Denne skulde være *hans* Læser, *min eneste Læser, hin enkelte* sml. nvl. Synspunktet S. 99 flg. og E. P. 47, 244 flg.; 49, 84.

blande kristeligt og ikke-kristeligt og med Paastand om, at det kristelige Liv trængte til en Uddybelse: Grundtvig og Mynster. Men Grundtvig kunde S. K. slet ikke med, og der skal vel ogsaa ledes for at finde to større Modsætninger baade i Sind og Skind end disse to Mænd. S. K. vilde godt indrømme Grundtvigs Fortjeneste »som oprindelig og klangfuld Salmedigter .... en kraftig Natur .... en Dybsindig . . , . en Vidnende . . . . en Mand med mange Kundskaber.«[1] Men Grundtvigs Maade profetisk at forkynde mageløse Opdagelser paa, var Genstand for hans skarpeste Vittigheder. Naar S. K. fik en Idé, greb hans Tanke den næsten, inden den endnu var født, og bearbejdede den til alle Sider, saavidt den menneskelige Tanke overhovedet formaar det. Grundtvig derimod udraabte sine Opdagelser — naar han da kom saavidt, at han fik dem opdagede; thi hyppig lovede han Verden en ny mageløs Opdagelse, men vævede saalænge i profetisk Beskrivelse af dens Mageløshed, at Opdagelsen selv blev helt borte — og lod dem saa staa, for hvad de var, indtil en Tilhænger — f. Eks. Mag. Lindberg — paatog sig at give dem en nærmere Begrundelse og Udformning, saa de blev »mindre hiatisk vrælende, end naar de foredrages paa Geniets, Seerens, Bardens, Profetens mageløse

---

[1]) E. P. II, 367.

verdenshistoriske Mundharpe.« [1]) Og desuden frembød Grundtvigs Kreds slemme Eksempler paa, hvad der var S. K. den værste Torn i Øjet: Eftersnakkeriet; han kan ikke salte dem tilstrækkeligt i sin Spots skarpeste Lage, naar han kommer ind derpaa. — Mynsters Forkyndelse derimod, den S. K. var opdragen ved, kunde han væsentlig slutte sig til. Den var ægte kristelig og baaren af en Personlighed saa fin og ædel som faa. Maaske laa dog heri den Fare, at Tilhørerne fængsledes mere af Prædikanten selv end af hans Prædiken; den Fare vilde S. K. undgaa ved sin sokratiske Metode. Men han var overbevist om, at Mynster og han arbejdede mod samme Maal om end med forskellige Midler og ad forskellige Veje.

Endnu stod Planen for S. K. kun i store Omrids, [2]) indenfor hvilke der kunde tænkes mange forskellige Udførelser og foretages mange Forandringer. Men Planen var lagt fra først af, og da Udførelsen først var begyndt, skred den

---

[1]) E. P. II, 366.

[2]) Senere taler S. K. snart, som om alle Enkeltheder stod klare for ham fra Begyndelsen af; men ogsaa om, at han slet intet havde beregnet forud (E. P. 52, 322). Dog det sidste er fra en Tid, da han i al sin Gerning lagde an paa at opgive al menneskelig Klogskab og ene lade Forsynet raade. Det har han uvilkaarligt overført paa sit tidligere Liv ogsaa.

frem med en Hastighed, der gjorde Samtiden stum af Forbavselse og maaske søger sin Lige i Verdensliteraturen.

At efterspore Tankegangen i Planen og Værkerne vil være vor næste Opgave

---

De forberedende Skrifter.

For at trænge ret ind i S. K.s Skrifter maa man stadig holde sig for Øje hans Karakter og dennes forskellige Sider. Det vil da vise sig, at saagodt som alle de Personer, han skildrer, er digteriske Bearbejdelser af ham selv og hans eget Væsen eller enkelte Sider af samme. At de dog ikke tabe deres Betydning derved, er klart; de blive netop karakteristiske Repræsentanter for og Billeder af hans Samtidige. Thi det, der til en vis Grad udgør en Digters Storhed, er, at Samtiden i alle dens Retninger ligesom afbildes i ham. Og dette vil ogsaa stadigt vise sig hos S. K.

20. Febr. 1843 udkom »Enten—Eller« under Forfattermærke og saa godt dækkende for dens virkelige Ophav, som dobbelt, ja paa sine Steder tredobbelt Afstand fra Forfatteren kunde. Han lader Bogen være udgivet af en Victor Eremita; denne har igen fundet dens Indhold i et gammelt Chatol, og det viser sig at være Optegnelser af to forskellige

Mænd, A og B, der har staaet i Venskabsforhold til hinanden, uagtet de ere vidt forskellige fra hinanden i Levevis og Livssyn. Og saa er endda et Stykke i første Del, »Forførerens Dagbog«, ikke af A selv, men er en Dagbog, han har fundet. Men skønt saaledes Bogens Indhold er godt fjærnet fra S. K. selv, er det dog klart, at han har skildret Stadier af sit eget Liv, og at de forskellige Livssyn, der fremstilles, kun er Udskilninger og Personifikationer af indbyrdes modstridende Sider i hans Væsen, som i sin Tid kæmpede om Magten i hans Indre. Til Overflod fremgaar det af, at mange af Æmnerne i 1ste Del ofte har været fremme i S. K.s Optegnelser fra Studentertiden. Ganske vist har han sikkert, som han selv siger, ikke benyttet disse Optegnelser ved Udarbejdelsen af Bogen, men Tankerne har ligget i hans Hukommelse fra den Tid af. At det paa mange Steder har været som Erindringer, han nedskrev, derpaa tyder ogsaa den korte Tid, han brugte til Udarbejdelsen, 11 Maaneder.

I første Halvdel af Bogen optræder A som Repræsentant for, hvad der kaldes den æstetiske Livsopfattelse, et Udtryk og Standpunkt, der i sig nøjagtig rummer den Side hos S. K., der var fremherskende i hans Studentertid. Det er vanskeligt at finde et tilstrækkelig omfattende dansk Udtryk derfor[1]);

[1]) Bärthold sammenligner de forskellige Standpunkter med Personerne i Spielhagens »Problematischen Naturen«. Noten S. 88 flg.

vi skal udrede nogle af de vigtigste Træk deri. — Først og fremmest hører til dette Standpunkt en total Mangel paa faste Grundsætninger. Hvad man end taler med Æstetikeren om, saa smiler han overlegent medlidende med de Ord: Ja, jeg for min Del siger nu Enten—Eller. Det kommer aldeles an paa Omstændighederne, hvilke Meninger han forfægter; det eneste han bryder sig om, er, naar han har sagt noget, saa at forfølge det ud i de yderste Konsekvenser. Han kan ganske vist en kort Tid sætte stor Kraft paa et og andet, men det varer ikke ved, det er for kedeligt[1]). Han vil nemlig kun nyde Livet. Dertil hører naturligvis at være velhavende, saa man ikke behøver at arbejde — dette Ord er overhovedet et af dem, han afskyr mest. Endvidere maa man være dannet, saa man ved at nyde paa rette Maade. Den udannede forsluger sig; den dannede er ligesom Lækkermunden, der forhøjer Nydelsen ved en beregnet Rækkefølge og passende Sammensætning af Retterne. Dernæst maa man som Æstetiker altid være uafhængig i den Forstand, at man ikke indgaar nogensomhelst fast Forbindelse med et andet Menneske. Ikke Venskab; thi jo mere det svarer til sin Idé, at de tvende gaa op i fælles Interesser, i samme Grad blive de to saa at sige hinandens Dobbeltgængere — yderst kedsomt. Man maa nok omgaas Mennesker, men saaledes, at

---

[1]) Enten—Eller II, 230 flg.

man i ethvert Øjeblik kan give vedkommende Løbepas, fordi man ingen Nydelse længer finder ved hans Omgang. Endnu mindre maa man indgaa Ægteskab, hvor man binder sig for bestandigt. Nøjedes man med at sige til Paaske eller til førstkommende Majdag, var der endda nogen Mening deri. Dog er ikke derfor Kærligheden udelukket af en Æstetikers Liv, langtfra, den danner det stadige Islæt deri; men den maa være poetisk fin, interessant, ikke noget i Retning af den flove Smag, alt i Retning af Ægteskabsvæsen har. Jo mere pikant, raffineret en Kærlighedshistorie er, jo større Nydelse bereder den. Men man maa stadig bevare Overlegenheden, ikke lade sig rive med, saa man kan bryde af i hvilketsomhelst Øjeblik. — Man indlade sig ikke paa nogen Kaldsforretning; thi saa er man igen hildet. Det højeste er at leve som ins Blaue hinein, og dog selv vilkaarligt bestemme alt. Denne Vilkaarlighed skal endog strække sig til at omfatte, hvad man vil erindre eller glemme; det er en Æstetikers store Kunst at kunne erindre eller glemme ganske efter Behag.

Mod dette Standpunkt indvender B i anden Del — ligesom noget bedre i S. K. i Studentertiden havde kæmpet imod den æstetiske Levevis, han da yndede — at det er meget aristokratisk og derfor ikke passende for Folk, som de er flest. Hvormange er saaledes stillede, at de ikke behøve at arbejde og have noget bestemt Kald? Men selv om man

har Raad dertil, er dog Nydelsen en skrøbelig Grundvold at bygge sit Liv paa. Det kan let bevises ved at tage nogle Exempler. Sætter man Skønhed som det højeste — Skønheden er noget meget forgængeligt. Sætter man sin Nydelse i Rigdom, Ære, Adel og den Slags, bliver man afhængig af noget udenfor sig, mister altsaa den Uafhængighed, Æstetikeren fremfor alt vilde holde paa. Andre dyrke et Talent; de due ikke hos Æstetikeren; thi de er afhængige af dette bestemte, de er kun til at gøre Nar af. Andre ville kun nyde den øjeblikkelige Lyst. Heldigvis kan kun faa Mennesker praktisere det, enkelte har fusket deri, saaledes Nero; men han er et afskrækkende Exempel paa Livslede. Andre nyde sig selv, de nyde den fine Maade, de forstaa at nyde paa, beundre sig selv som Mestre i Nydelse. Alt dette er, som man ser, kun daarlig Grund at bygge paa; det er altsammen noget forgængeligt og har Fortvivlelse i Følge. Og her kommer det yderligste Standpunkt, at være sig dette bevidst, at være havnet i denne Fortvivlelse, og saa nyde sig selv i den. Det er det fineste, men ogsaa det allerfarligste. Fortvivlelse maa det ende med; thi der maa komme den Dag, da man har smagt det alt og har fundet, det smagte besk, da man har »omsejlet Tilværelsen 7 Gange« og hver Gang maattet give den gamle Prædiker Ret: Forfængeligheders Forfængelighed. Og der er Fare for, at Personligheden, ved at drive om med enhver tilfældig Lyst til Ror, falder fra

hinanden, saa den tilsidst helt maa opløses, hvad der er den rette Mening med at tage Skade paa sin Sjæl. »Eller kan Du tænke Dig noget forfærdeligere, end at det endte med, at Dit Væsen opløste sig i en Mangfoldighed, at Du virkelig blev Flere, blev ligesom hine ulykkelige Dæmoner en Legio, og Du saaledes havde tabt det inderste, helligste i et Menneske, Personlighedens bindende Magt?« [1]) Men vel endda den Æstetiker, der har Mod til at tage sit Standpunkt fuldt ud, saa han opdager, han ender i Fortvivlelse, thi ud af denne Fortvivlelse kan noget nyt og bedre fremgaa. Man stilles da overfor et Enten-Eller af en mere alvorlig Beskaffenhed end det flot henkastede, Æstetikeren betjente sig af. Nu gælder det: Vil Du redde din Personlighed eller tabe den. Der er ikke Spørgsmaal om Valg mellem godt og ondt endnu, det kommer bagefter, men kun, om man har Energi til at vælge overhovedet.

Vælger Æstetikeren da at redde sin Personlighed, træder han over i den højere Sfære, den etiske, hvori B. lever. »Det etiske Individ er sig selv gennemsigtigt og lever ikke ins Blaue hinein som det æstetiske Individ. Med denne Forskel er alt givet.« [2]) For Æstetikeren gives der kun Muligheder, for Etikeren kun Opgaver. Den første og

---

[1]) Enten-Eller II, 189.
[2]) Enten-Eller II, 302.

nærmeste af disse er netop at udarbejde den Personlighed, man forefinder i sig og ikke for nogen Pris vil tabe, henimod det Ideal, der er nedlagt i enhvers Sjæl. Det sker ikke paa Eneboervis ved at trække sig tilbage fra Verden; thi til Personlighedens Udarbejdelse hører ogsaa Dannelsen og Bearbejdelsen af hele hans Indre, »disse Evner, disse Tilbøjeligheder, disse Drifter disse Lidenskaber paavirket af denne bestemte Omgivelse som dette bestemte Produkt af en bestemt Omverden.« [1]) Derfor maa han danne sig i Samfund med andre, han maa stille og rolig indtage sin Plads i Geleddet, hvor Livet har stillet ham og udfylde denne Plads saa godt han formaar. Der bliver da en dyb Harmoni mellem det at arbejde paa sin egen Personlighed og virke for det almene, medens der for Æstetikeren var en uoverstigelig Kløft derimellem. Overensstemmelsen er saa dyb, at der for Etikeren tilsidst ikke længer bliver Tale om Pligter; det almenes Krav er saaledes indoptaget i ham, at ethvert ydre Bud er overflødigt. Medens Æstetikeren var det aristokratiske, Undtagelsen, arbejder Etikeren netop paa at gøre sig til det almene Individ. Og hvad der er det mærkelige, det æstetiske i Livet er saa langt fra forsvundet, at det tværtimod genfindes i denne Livssfære i forklaret Skikkelse. Dette udvikler B. uforlignelig smukt for sin

[1]) Enten-Eller II, 294.

æstetiske Ven i Stykket »Ægteskabets æstetiske Gyldighed«. Men som paa dette enkelte Omraade gaar det paa alle andre.[1]) Altsaa det etiske Standpunkt er ubestridelig et højere end det æstetiske.

Men er det det højeste, der kan tænkes? Ligesom Æstetikeren i Fortvivlelsens Øjeblik, da han skulde vælge sig selv, maatte opgive alt det æstetiske, fordi det svandt ind som det ubetydeligste af alt ubetydeligt i Sammenligning med det uendelig vigtigere at frelse sin Personlighed, skulde der saaledes for Etikeren kunne komme det Øjeblik, da det etiske maatte skrumpe ind til et intet i Sammenligning med et uendeligt højere? Og skulde den Mulighed findes, at ligesom Æstetikeren, efter helt at have opgivet det æstetiske, fik det igen i forklaret Skikkelse, da han var gaaet over i den etiske Sfære, at saaledes ogsaa Etikeren, efter at have set helt bort fra det etiske, kunde genfinde dette i ny Skikkelse indenfor en højere Kreds? Gives der et højere Enten-Eller end Valget mellem Æstetik og Etik? Henimod dette Spørgsmaals Besvarelse styrer S. K. allerede i Slutningen af Enten-Eller i »Ultimatum«, en Prædiken af en gammel Ven af B., Præst i Jylland, over det Thema »det opbyggelige, der ligger i den Tanke, at mod Gud have vi altid Uret.« Her peges henimod det religiøse. Paa en Maade var det allerede med i det

[1]) Sml. nvl. Enten-Eller II, 318 flg.

etiske Standpunkt; B. taler hyppigt i religiøse Toner, ja endog i kristelige. Men det er dog egentlig kun med som Støtte for dette Standpunkt uden nogen selvstændig Betydning. Dette fremlyser navnlig af B.s Betragtning af det religiøse Livs Aandedræt, Bønnen: »at ogsaa Bønnen hører med til et etisk Liv, vil jeg ikke nægte; men jo mere etisk et Menneske lever, desto mere har Bønnen Forsættets Karakter, saaledes at selv i Takkebønnen er der et Moment af Forsæt.«[1]) Var Forsættet stærkt nok uden Bøn, var denne overflødig; men i Indrømmelsen af, at den behøves, har B. gjort noget, der bliver farligt for hele det etiske Standpunkt og konsekvent gennemført maa føre ham ud derover. Han maa nemlig ende i Fortvivlelse ligesom Æstetikeren. Thi han opdager ved Uddannelsen af sin Personlighed en Faktor, der forhindrer ham i dette Arbejde og umuliggør det: Synden. Denne etiske Fortvivlelse er *Angeren;* gennem Angeren maa han gaa over i en højere Sfære, hvor Etiken saa kommer igen i forklaret Skikkelse nemlig med Indoptagelse af Syndens Virkelighed men ogsaa af dens Overvindelse.[2]) Angeren er altsaa det Grænsepunkt, der ligger imellem det etiske og det religiøse; B. har flere Gange berørt det,[3]) og et lignende Grænsepunkt berøres i den

[1]) Enten-Eller II, 284.
[2]) Se Begrebet Angest. S. 10—13.
[3]) F. Eks. Enten-Eller II, 253.

gamle Præsts Prædiken. I Sætningen, at det er opbyggeligt, vi altid have Uret imod Gud, ligger flere Tanker. Først dette, at Gud altid har Ret; dette er naturligvis Forudsætningen; thi den Tanke, at Gud kunde have Uret, maatte kuldkaste enhver Tale om en etisk Verdensorden og var det forfærdeligste. Den ueftergivelige Paastand maa være, at Gud er sand, men hvert Menneske en Løgner. Denne Betydning af Ordene er da altfor uomgængelig til at kunne kaldes opbyggelig. Men det opbyggelige ligger i, at *vi altid* har Uret imod ham. Derved betegnes nemlig, at vort Forhold til ham, er saa uendelig ophøjet over alle jordiske Forhold og Bestemmelsér, at det vilde være Formastelse at anvende sædvanlige Udtryk overfor ham. »Hvorledes skulde ogsaa et Menneske kunne udmaale sit Forhold til Gud ved et Mere eller Mindre eller ved en Tilnærmelsens Bestemmelse?« [1]) Der ligger deri, at man af Hjærtet uden andre Hensyn overgiver alt i Guds Haand. »Eller greb der Dig ikke en forfærdelig Angst, naar den Tanke, et Øjeblik kunne opkomme i Din Sjæl, at Du kunde have Ret, at Guds Styrelse ikke var Visdom, men Dine Planer; at Guds Tanker ikke var Retfærdighed men Dine Idrætter, at Guds Hjærte ikke var Kærlighed men Dine Følelser? Og var det ikke Din Salighed, at Du aldrig kunde elske, som Du blev

[1]) Enten-Eller II, 411.

elsket?«[1]) Og Prædikenen ender paa følgende karakteristiske Maade: pas paa, at Du nu ikke indrømmer alt dette, uden at det virkelig er blevet Sandhed i Hjærtet, da først er det opbyggeligt (men omvendt ogsaa: er det opbyggeligt for Dig, da er det Sandhed); »thi kun den Sandhed, der opbygger, er Sandhed for Dig.« —

Denne nye Sfære i dens absolute Ophøjethed over den etiske fremstiller S. K. nu i sit næste Skrift »*Frygt og Bæven*«. Som Eksempel paa et Menneske, der har gjort Skridtet over i den religiøse Livssfære nævnes Abraham, selve de troendes Fader. I det Øjeblik, han fik Guds Befaling at ofre Isak, det kæreste han havde, kom han i en frygtelig Stilling med et rædsomt Enten-Eller for Øje. Etisk set er det en Forbrydelse han skal begaa, religiøst set en Gudstjeneste »Det etiske Udtryk for, hvad Abraham gjorde, er, at han vilde myrde Isaak, det religiøse er, at han vilde ofre Isaak«. Abrahams Sjælekvide udmaler S. K. nu med en Veltalenhed, der røber, at han selv har været i en lignende Stilling. Men Abraham valgte uden Betænkning det religiøse; det etiske fik det gaa med, som det kunde. Og se det utrolige, det vidunderlige, skete, at han, netop fordi han *i Tro* valgte det religiøse, **ikke** *i Resignation,* fik det etiske tilbage som noget nyt og forklaret: han kom ikke

[1]) Enten-Eller II, 410.

til at myrde Isaak, han fik ham med hjem, Huslivet derhjemme fortsattes som før, alt var tilsyneladende som før. Men ogsaa kun tilsyneladende; han havde nemlig faaet det igen indenfor den nye Sfære, overfor denne og dens Krav var alt det andet nu et forsvindende, noget absolut tilbagetrædende. Om Abraham har nogen Efterfølger nu om Dage, vil S. K. ikke afgøre; han selv maatte jo i sin Tid give Afkald paa at naa ham. Men var det Tilfældet, »vidste jeg, hvor der levede en saadan Troens Ridder, da vilde jeg paa min Fod vandre til ham [1]) . . . . »Som sagt, jeg har ikke fundet nogen Saadan; imidlertid kan jeg vel tænke ham. Her er han« — og nu følger Beskrivelsen, som S. K. tænker sig ham: en jævn Borgermand der bærer sig ad aldeles som andre — tilsyneladende; thi hele Tiden tager han sit Liv og sine Forhold ind under den religiøse Sfære. »Han resignerede uendeligt paa Alt og da greb han Alt igen i Kraft af det absurde. Han gør bestandig Uendelighedens Bevægelse, men han gør det med en saadan Korrekthed og Sikkerhed, at han bestandig faar Endeligheden ud, og der er intet Sekund, hvor man aner det modsatte.« [2]) — Eller hvad andet er det der udtales i Luc. 14, 26: Dersom nogen kommer til mig og hader ikke sin

---

[1]) Frygt og Bæven, S. 42.
[2]) Frygt og Bæven, S. 45.

Fader og Moder og Hustru og Børn og Brødre og Søstre og tilmed sit eget Liv, han kan ikke være min Discipel?« Vil dette sige, som nogle Fortolkere har ment, at »hade« bør oversættes ved »elske mindre, sætte til Side for, ikke bryde sig om«? Da fik »hin fromme og kælne Exeget« Kristendommen gjort til noget af »det Erbarmeligste i Verden«. Tværtimod den, der kommer til Kristus, elsker ikke sine Paarørende mindre end før, men højere. Dog den Følelse, Discipelen nærer overfor Herren, skal være ligesaa højt ophøjet over den, hvormed han omfatter sine kæreste jordiske Slægtninge, som Kærlighed er ophøjet over Had. Udtrykket siger altsaa tilspidset, i Paradoxets Form, at der er en absolut Forskel paa den etiske og den religiøse Sfære. Men at der ikke er noget Modsætningsforhold mellem dem, ses af, at det etiske gaar over i det religiøse; naar altsaa Abraham syntes at maatte vælge mellem det ene og det andet, viser dog Udfaldet, at der ingen Strid var. Det var ingen Ophævelse af det etiske men en »teleologisk Suspension«, en midlertidig Udsættelse deraf i et højere Øjemed. Dog man tilsløre ikke Vanskeligheden og det tunge ved Abrahams Valg ved strax at tale om, hvad Udfaldet blev og beviser; Abraham havde endnu ikke Udfaldet for Øje. Ligeledes vogte man sig for at tale om Jomfru Marias Prøvelse, da hun sagde: »Jeg er Herrens Tjenerinde, mig ske efter Dit Ord«, med de lette Ord: Udfaldet viste — nej Udfaldet viste netop ikke; thi det

var ikke kommet endnu. Paa samme Maade vogte man sig for at tale letsindigt om Kristus og Apostlene med de Ord: Udfaldet viste. Det første og vigtigste er at fremhæve Troens uhyre Vanskelighed og ikke mene, den er lige at løbe til, som mange mene, naar de tale om at gaa videre fra Troen af, udover Troen. De ane ikke, hvad Tro er.

For da at hindre al Forvexling af Troen og uægte Surrogater for den fremstiller S. K. et saadant, et mislykket Exemplar af en Overgang til den religiøse Sfære i et Skrift, der udkom samtidig med »Frygt og Bæven« nemlig »*Gentagelsen,* et Forsøg i den experimentale Psychologi af Constantin Constantius«, »en snurrig Bog«. — Ved Gentagelse forstaar S. K. dels Ordet taget i ganske almindelig Betydning. I denne Betydning er Gentagelse i Reglen det æstetiske Standpunkt forhadt, Æstetikeren vil undgaa al Gentagelse, thi det er kedsommeligt. Derfor bør man ogsaa efter hans Mening undgaa alle faste Livsstillinger, der kræver et regelmæssigt Liv; man maa netop leve ins Blaue hinein. Dog kan Æstetikeren ogsaa prøve Gentagelsen som Nydelsesmiddel for en Gangs Skyld, og derpaa har vi netop en Prøve i Bogen. Forfatteren Constantin Constantius vil gøre et Forsøg; han rejser til Berlin, hvor han har været før, for at prøve Gentagelsens Mulighed og, hvis den er mulig, dens Virkninger. Men ak, alt er forandret siden sidst, han var der. Hans Vært har giftet sig, kan derfor ikke leje ham

det Værelse, han sidst havde — overalt er der Forandring. Han bliver rasende, rejser hjem igen, hvor han ved, han træffer alt uforandret — hvad sker? Da han træder uventet ind ad Døren, er der Hovedrengøring. Han bliver endnu mere rasende og slaar fast, at der ingen Gentagelse existerer, slet ikke. — Men ved »Gentagelse« forstaar S. K. ogsaa det, at det aandelige Liv deler sig i forskellige Kredse, og naar man gaar over fra den ene Kreds til den anden, tager man det lavere Standpunkt med, men i forklaret Skikkelse, saaledes at hvad der i den lavere Kreds var som Plantens Væxt, uvilkaarligt, blindt nødvendigt, det vindes tilbage i den nye som Led i en højere fri Personlighedsverden. Af saadanne Kredse opstiller S. K., som vi har set tre, den æstetiske, den etiske og den religiøse; men egentlig bliver der kun to, da den etiske kun bliver Overgangsled imellem den æstetiske og den religiøse [1]). Det har altid en vis Religiøsitet i sig og maa føre til det højere religiøse Stade, da Synden og dermed Angeren strax viser sig, og man indser Umuligheden af at naa Maalet ved egne Kræfter. Der fremstilles nu i »Gentagelsen«, hvorledes et ungt Menneske er ved at gaa over fra det æstetiske Standpunkt til det religiøse; men Bevægelsen ender som et Misfoster. Vedkommende unge Menneske

[1]) Som det jo ogsaa var Tilfældet i S. K.s eget Liv. I Examens- og Forlovelsestiden var det etiske fremherskende hos ham.

elskede en ung Pige, men opdagede snart, at hun egentlig var ham til Byrde. Naar han var skilt fra hende, længtes han bare efter hende, og da han var poetisk begavet, gav hans Længsel sig Udslag i Digte, men naar hun var til Stede, var der noget der skilte hende fra ham, saa han ikke ret kunde være sig selv. Hun anede intet, glædede sig over de mange Digte, og kunde ikke nære nogen Mistanke om, at hun kun var »Anledningen, der vakte det poetiske i ham og gjorde ham til Digter« [1]). Han gjorde Constantin Constantius til sin Fortrolige, og denne kunde vel se, hvad der manglede ham. »Min unge Ven forstod ikke Gentagelsen, han troede ikke paa den og vilde den ikke med Kraft. Det Tunge i hans Skjæbne var, at han virkelig elskede Pigen, men for virkelig at elske hende maatte han først klares ud af den digteriske Forvirring, i hvilken han var kommen« [2]). Han blev mere og mere ulykkelig. Constantius raadede ham til at afbryde Forholdet ved at give sig Skin af at være uværdig. Han griber Planen, men har ikke Kraft og Koldblodighed nok til at gennemføre den. Derimod forlader han hende hemmelig og rejser til Stokholm. Dog glemme hende kan han ikke; »er hun bleg, maaske død, sørger hun, er hun mødig eller tankefuld?« — saaledes plager Tankerne ham. Alligevel han kan ikke overbevise sig om at have handlet

---

[1]) S. 10.
[2]) S. 18 sml. S. 57—58.

uret. Han finder en Beslægtet i Job. Som denne bliver ved at holde paa, at han er uskyldig, skønt Vennerne vise ham, at han maa have Uret, siden han maa sidde i Asken slagen med Bylder, saaledes protesterer det unge Menneske imod hele Verden og »alle Skolastikere«, naar de vil vise, han har Uret. »Jeg har handlet rettelig.« Han fordyber sig mere og mere i Job, hvert Ord i Bogen er som talt ud af hans egen Sjæl. Og Job fik Ret, Herren talte ud af Tordenskyen, og gav Job hans Lykke igen. Det var en Gentagelse! Skulde Gud mon ville tale til ham ogsaa ud af Skyen og give ham hans forrige Lykke igen. Eller vil han tale til ham saaledes at han derved gør ham duelig til Ægtemand. Det er rigtignok værre end Døden, men han kan jo i alt Fald trøste sig ved Erindringen. Han søger da at danne sig til Ægtemand, »sidder og beklipper mig selv, tager alt det Inkommensurable bort — tager min Latterligheds Skæg af, omsætter hele min Ide-Ejendom, mine Prioriteter i ægteskabelige Lommepenge«. — Da faar han at vide, hun er gift. Det var det bedste, han kunde tænke sig, nu var han sig selv igen, *det* var Gentagelsen. Nu tilhører han Ideen, han bliver Digter, digter hele Forholdet medens det religiøse Forhold, han havde været ved at gaa over til, forsvandt paa nær et »uudsigeligt Underlag«, en Sangbund i Sjælen. — Over denne Udgang satiriserer hans Fortrolige, C. Constantius, og med Rette. Gentagelsen blev jo for ham kun

»den anden Potens af hans Bevidsthed«. »Havde han haft en dybere religiøs Baggrund, da var han ikke bleven Digter.[1]) Da havde alt faaet religiøs Betydning. Den Begivenhed, i hvilken han hildes, havde da vel faaet Betydning for ham, men da var Anstødet kommet fra højere Steder, han havde da ogsaa haft en ganske anden Myndighed, om denne end købtes ved en endnu smærteligere Lidelse.«[2]) Hvad manglede da det unge Menneske? Hans Anger var ikke dyb nok, ja han kom endog næsten slet ikke saa vidt, og han havde som Følge deraf ikke sagt Endeligheden helt Farvel. Constantius, hans Fortrolige, ser paa ham som paa et interessant Fænomen, men uden nogensomhelst Medfølelse. Han er Ironiker og staar paa det æstetiske Standpunkt dog med Dragelser hen imod noget højere, hvilket ogsaa ses af den Lovprisning af »Gentagelsen«, hvormed Bogen begynder.

Vi har i »Gentagelsen« foruden en typisk Skildring af en mislykket religiøs Overgang tillige en interessant Fremstilling af S. K.s indre Liv.

---

[1]) Men S. K. blev jo netop Digter? Ja, men i et højere Formaals Tjeneste. Det unge Menneske maa derimod være bleven en Digter som Goethe, der jo ogsaa digtede sine Elskovsforhold bagefter. De digter sig nemlig fri for Skyld begge; S. K. derimod gaar ind under Skylden i dybeste etiske Alvor.

[2]) S. 104.

Hvad er nemlig det unge Menneske andet end Resterne af Æstetikeren i ham, da han var forlovet? Og det unge Menneskes Historie er en Gætning om, hvilket Udfald Sagen muligvis kunde have faaet, hvis Æstetikeren havde faaet Lov at raade.

Spørgsmaalet. — Den drivende Kraft. — Sammenfatning.

(Filosofiske Smuler. — Om Begrebet Angest. — Stadier paa Livets Vej.)

S. K. var nu naaet saa vidt, at han kunde styre løs paa sit egentlige Maal: hvorledes bliver jeg en Kristen? Foreløbig behandlede han Spørgsmaalet og dets Besvarelse som et blot og bart Tankeexperiment i Bogen »*Filosofiske Smuler*«, hvor han vel hele Tiden sigter hen paa Kristendommen, men stadig talende i blaa Almindelighed om »Gudens Fremtræden i Tiden« osv,[1]) og om, hvad der maa være Følgen af en saadan Begivenhed, uden at diskutere, hvorvidt den virkelig er sket eller ej.

Forfatteren, Johannes Climacus, stiller sit Pro-

---

[1]) Hvorfor Problemets Form ogsaa er: »Kan der gives et historisk Udgangspunkt for en evig Salighed?«.

blem op i Modsætning til og som gaaende ud over det gamle sokratiske. Dette var i Korthed følgende. Grækerne bestemte Dyden som en Viden, ikke tagen som tør Forstandssag, men en praktisk Bliven-Klog paa sig selv. Dyden er Sandheden. Kan denne Sandhed nu læres, eller hvorledes naar man til den? Hos Menneskene findes en Trang til at *søge* denne Sandhed; men enten kender de Sandheden i Forvejen, og da behøver de ikke at søge den, eller de kender den ikke, og hvorledes kan de da søge den, da de ikke ved, hvad den er. Sokrates løser Spørgsmaalet ved at antage, at Mennesket i en tidligere Tilværelse har kendt Sandheden og derfor nu blot behøver at *erindre* den. Mennesket har Sandheden liggende skjult i sig, det gælder blot om at faa Billedet deraf opfrisket. Hertil kan en Lærer nok hjælpe, men vel at mærke maa han være sig bevidst, at han ikke bibringer Disciplen noget helt nyt, men kun er Anledningen, hvorved denne kommer til selv at tænke og genfrembringe klart, hvad der laa skjult paa Bunden af hans Sjæl. Dette var en Grundtanke ikke blot hos Sokrates men i hele den græske Filosofi. [1]) Saa maatte den højeste Form af Undervisning være den, som Sokrates netop praktiserede med Mester-

[1]) Vi kan vel tilføje, ogsaa i moderne; selv om man nu i Steden for at tale om Individets Præexistens ombytter denne med Slægten, saa Individet fødes med en Arv fra Forfædrene, der skal bringes til Udfoldelse.

skab, den indirekte, hvor man intet meddelte, men ved Spørgsmaal lokkede Disciplen til selv at frembringe Tankerne. Han var sig ogsaa dette klart bevidst, ansaa sig for kaldet til at være Jordemoder, hjælpe Mennesker til at bringe de Tanker til Verden, de gik svangre med, men ikke til at skabe[1]) disse Tanker i Menneskene. At skabe er Guddommen forbeholdt. Lærerens Forhold til Disciplen bliver derved væsentlig et andet, end man sædvanlig forestiller sig. Han er blot Anledning til, at Lærlingen besinder sig paa, hvad han vidste i Forvejen, og i det Øjeblik han naar dertil, taber samme Øjeblik al Betydning. Thi han er nu bleven sig en *evig* Viden bevidst, der *var* saavel før som efter hint Øjeblik, saa dette opsluges helt af Evigheden.

Men sæt, at hin Sokrates' Forudsætning ikke slaar til, at Mennesket ikke har Sandheden i sig af Naturen. Saa bliver Forholdet helt igennem et andet. Da kan Læreren ikke nøjes med at være Jordemoder; thi Lærlingen har jo ikke nogen Tanker at føde. Han maa give Disciplen baade Sandheden og Betingelsen for at forstaa Sandheden, altsaa maa han skabe, han maa være Guden. Mennesket mangler Betingelsen for at fatte Sandheden; men paa den anden Side maa det have været i

---

[1]) *γεννᾶν*, S. K. gengiver dette ved »føde«, lidt misvisende, da det er Disciplen, der skal føde Tankerne.

Besiddelse af denne Betingelse, ellers var det kun et Dyr. Betingelsen maa altsaa være tabt, og det ikke ved et Tilfælde; thi kun det tilfældige kan tabes ved et Tilfælde, men det var noget meget væsentligt, at være i Besiddelse af Betingelsen for at forstaa Sandheden, saa væsentligt, at det var derved, Mennesket var forskelligt fra Dyret. Altsaa maa Tabet være sket ved dets egen Skyld. Det kan vi kalde *Synd.* En Lærer i sokratisk Betydning kan nu vel faa Mennesket til at erkende sin Syndighed og indse, det er i Usandheden, men til at give Sandheden kræves langt mere end en Lærer. Thi Sandheden skal blive til; den har ikke været i Mennesket før; det Øjeblik, den bliver til, faar Evighedsbetydning. Disciplen var *Menneske,* inden han fik Sandheden, men ved Fødselen af Sandheden i ham blev han *et nyt Menneske* ved den radikale Forandring, der foregik med ham, og som vi kan kalde *Genfødelse.* Han vendte sig fra Usandheden til Sandheden, det kan vi kalde *Omvendelse.* Det, der driver ham dertil, er Sorgen over den tidligere Tilstand, hvori han levede ved egen Skyld, vi kalde det *Anger.*

Dette er Tankeexperimentet, som overalt gaar ud over det sokratiske. Men lader det sig tænke i Virkeligheden, kan det blive mere end et Tankeexperiment? Der er flere Vanskeligheder, som da først maa belyses. Først angaaende *Læreren.* Naar Sokrates lærte paa sin Vis, var det, fordi han

følte en Trang dertil; han selv udvikledes lige saa meget derved som hans Lærlinge. Men Guden behøver ingen Discipel for at forstaa sig selv; han maa da begynde sit Forehavende af ren Kærlighed til den i Usandheden værende. Og kan denne Kærlighed naa sit Maal? De to er jo hinanden saa ulige; der synes intet Enhedspunkt at være mellem dem. Guden kunde ganske vist aabenbare sig i sin Vælde for Disciplen, tage hans Tilbedelse, lade Disciplen glemme sig selv derover, gaa op i Guddommen som et Intet. Men det var ikke Gudens Mening; han vilde netop, at Disciplen af fri, personlig Hengivelse, ikke overvældet og af Tvang, skulde elske ham. Men kan Guden ikke aabenbare sig i sin Majestæt og Vælde, maa han blive Disciplen lig ved at stige ned til ham; han maa blive som »den Ringeste. Men den Ringeste er jo den, som maa tjene Andre, altsaa i *Tjenerens* Skikkelse vil Guden aabenbare sig.« [1]) Og det for Alvor, saa det er hans virkelige Skikkelse, ikke en løs Ringhedskappe, der lader skimte Herligheden indenfor. »Thi dette er Kærlighedens Uudgrundelighed, ikke for Spøg, men i Alvor og Sandhed at ville være den Elskedes Lige.«

Nu antager vi altsaa, Guden er optraadt som den ringeste, han gaar omkring og ser med Kærlighedens bekymrede Blik, om nogen vil opdage ham som den, han dog i Virkeligheden er, og

---

[1]) S. 27.

lade sig frelse af ham. Her kommer den anden store Vanskelighed angaaende Disciplen: *hvorledes vil Guden tage sig ud for Samtiden?* Den menneskelige Tanke har sine bestemte Grænser, den ikke kan komme ud over. Og det mærkelige er, at jo mere lidenskabelig Tanken er, jo mere higer den efter Gang efter Gang at løbe Panden imod Væggen og standse ved sin Grænse, det utænkelige, Paradoxet. »Dog skal man ikke tænke ilde om Paradoxet; thi Paradoxet er Tankens Lidenskab, og den Tænker, der er uden Paradoxet, han er ligesom den Elsker, der er uden Lidenskab, en maadelig Patron.« [1]) Lad os kalde dette ubekendte, utænkelige, hvor Tanken standser, *Guden.* Nu antage vi, at Guden er optraadt i Menneskeskikkelse, »han ser ud som andre Mennesker, voxer op ligesom andre Mennesker, gifter sig, har en Næringsvej, er betænkt paa sit Udkomme for den Dag i Morgen, som det bør sig et Menneske. . . . . Dette Menneske er tillige Guden. Hvoraf ved jeg det? Ja vide det kan jeg ikke; thi saa maatte jeg kende Guden. . . . . Forstanden har faaet Guden saa nær, som det er muligt, og dog ligesaa fjærnt.« [2]) Hvis nu den samtidiges Forstand løber mod Paradoxet og vil fatte det, saa fremkommer *Forargelsen.* Den forargede Forstand kan nu forholde sig paa

---

[1]) S. 32.
[2]) S. 40 f.

tvende Maader til Paradoxet. Enten støder den det helt fra sig — men for nøjere Betragtning viser det sig, at Paradoxet blev staaende lige urokket og udfordrende, og at det var Forstanden selv, der tumlede tilbage. Eller den vil hjælpe Paradoxet til en Forklaring; Paradoxet finder sig vel ikke deri, »men finder det i sin Orden, at Forstanden gør det; thi er ikke vore Filosoffer derfor til for at gøre de overnaturlige Ting naturlige og trivielle?« I begge Tilfælde narrer Forstanden sig selv; Paradoxet lader sig hverken bortstøde eller forklare. — Men det kan ogsaa tænkes, at Tanken indser sin Uformuenhed til at fatte Paradoxet og villig underordner sig dette; da bliver Sammentræffet mellem de to som en lykkelig Elskov, og Forholdet mellem dem kan vi kalde *Tro.* Men hvorledes sker dette? Da Guden optraadte, vakte han en vis Opmærksomhed fra alle Sider. Nogle gav sig maaske til at undersøge hans Herkomst, hans tidligere Forhold, hans hele Levevis indtil de mindste Enkeltheder for at blive klog paa, om han ogsaa var Guden, saaledes som han sagde. Dog dette kan ikke føre nogen til Tro, om han end bragte det nok saa vidt heri; det er kun en tilfældig og historisk Viden, en Hukommelsessag. Det kan derimod kun ske, naar Mennesket lader sig belære om, at det er i Usandheden, og saa lader Guden *føde* det nye i ham. I det Øjeblik sættes en Begyndelse for Evigheden — anderledes end ved det sokratiske.

Og da »skylder Disciplen hiin Lærer Alt .... og dette Forhold lader sig ikke udtrykke ved at fable og basune, men kun i hin lykkelige Lidenskab, vi kalde Troen, hvis Genstand er Paradoxet, men Paradoxet forener netop Modsigelsen, er det Historiskes Eviggørelse og det Eviges Historiskgørelse.[1]) Her bliver Opgaven da ikke at fastholde *Læren,* medens *Læreren* taber sin Betydning, som i det sokratiske, men tværtimod i Troen at fastholde *Læreren* som *Guden* (der alene kan give Betingelsen for at modtage Sandheden og denne selv) og samtidig som *Menneske* (da han alene som saadant kan træde i Forhold til Mennesker). Det er den eneste Maade at komme til Troen paa. Al Tale om, at han (den samtidige) »dog var snu nok til at opdage Gudens Incognito: at han kunde mærke det paa sig selv, thi han var saa underlig, hver Gang han saa hiin Lærer; at der var Noget i hiin Lærers Stemme og Mine osv. osv. — det er Kjellingesladder, hvorved man ikke bliver Discipel, men kun bespotter Guden. Hiin Skikkelse var intet Incognito, og naar Guden ved sin almægtige Beslutning, der er ligesom hans Kjærlighed, vil være den Ringeste lig, da skal ingen Værtshusholder saa lidt som en Professor i Filosofien bilde sig ind, at han er snild Karl til at mærke Noget, hvis Guden ikke selv vil give Betingelsen.«[2])

---

[1]) S. 55.
[2]) S. 58.

Men hvis Troen er Forstandens Træden tilbage og Personlighedens Hengivelse til Paradoxet, saa er den samtidige Slægt og alle senere Slægter væsentlig ligestillede; den ene har ligesaa let ved at komme til Troen som den anden. Faren er altid at forvexle en historisk Viden, en Tilnærmelsesmetode, en Sandsynlighedsberegning, med Troen. Den samtidige Slægt vil fristes til at se paa Gudens Levnet, ydre Optræden; det næste Slægtled vil søge Oplysninger om ham hos de endnu levende af hans Samtidige, og den Slægt der lever 1843 Aar derefter vil henholde sig til de historiske Efterretninger om ham og muligvis ogsaa henvise til de mange Følger og Virkninger, hint Paradox har medført i de mellemliggende Aarhundreder. Men alt dette henhører under den historiske Viden og har intet med Troen at gøre, uden for saa vidt som det kan fordunkle dennes enestaaende Stilling og ville give sig ud for Tro. Alle Slægtled staa væsentlig lige med Hensyn til at blive troende: de maa modtage af Guden ikke blot Sandheden, men ogsaa Betingelsen for at modtage den, efterat have faaet Øjet op for, at de ere i Usandheden, i Synden. Det samtidige og nærmest efterfølgende Slægtled havde maaske her den Fordel at se Troen i hele dens Ophøjethed hos de første Disciple. Nu derimod anser man Troen for en let Sag; thi nu ser man paa Følgerne og siger: »Udfaldet viser dog med en vis Sandsynlighed . . . .« Det første Slægtled havde Vanskeligheden for Øje;

»den sidste Generation har Lethedens Fordel, men saasnart den opdager, at denne Lethed netop er Misligheden, som føder Vanskeligheden, saa vil denne Vanskelighed svare til Forfærdelsens Vanskelighed, og Forfærdelsen vil gribe ham ligesaa primitivt som den første Generation af secundaire Disciple«.[1]) Den eneste Betydning den umiddelbart samtidige Discipel kan have for de efterfølgende Slægtled er, at han ved sit Udsagn: »jeg tror og har troet, at dette er sket, uagtet det er Forstanden en Daarskab og det menneskelige Hjærte en Forargelse«, kan ægge den senere til at bestemme sig personligt overfor Paradoxet. Der gælder intet Kompagniskab med andre. Han kan naturligvis ogsaa fortælle om det rent faktiske ved Paradoxets Fremtræden, men det er ikke en Beretning om noget sædvanligt historisk, hvor det gælder om den størst mulige Overensstemmelse og Samstemmen i smaat som stort.[2]) Overfor det ene, at Guden har været i menneskelig Skikkelse, blegner alt andet. Troens Paradox sluger aldeles det smaalige. »Om En igennem en Smaalighedens Calcule vil bortlicitere Troen til den højstbydende, han kommer aldrig til Troen.« — »Der er ingen Discipel paa anden Haand.« —

---

[1]) S. 91.

[2]) S. K. siger endog senere E. P. 51, 3: »en hellig Skrift fordrer Tro og just derfor maa der være Uoverensstemmelser, at Troens Valg kan finde Sted eller Troen blive et Valg og Forargelsens Mulighed spænde Troen.«

Spørgsmaalet var opstillet og besvaret men kun i Tankeexperimentets Form. Inden Overførelsen skete paa det bestemte historiske, maatte et Punkt klares endnu. Det, der driver Mennesket til at sætte Forstanden til Side og i Troens Lidenskab gribe Paradoxet, kan ikke være Forstandsovervejelser eller historiske Slutninger, Forstanden vil tværtimod være udsat for Forargelse. Det er derimod Bevidstheden om at være i Usandheden eller Synden ved egen Skyld. Det er det springende Punkt, hvor Kristendommen gaar ud over den sokratiske — og over al — Filosofi, og som medfører — hvis det er sandt — alle de Følger, der udvikles i »Filosofiske Smuler«. Denne Bevidsthed, Kristendommens ueftergivelige Forudsætning, maa hverken afsvækkes eller tilsløres, men fremstilles i hele dens rystende Alvor som »det afgørende Udgangspunkt for den religiøse Existens,« »den religiøse Tingenes Ordens Begyndelse.« [1]) Det er denne Bevidsthed, som for enhver Pris kræver Troen. Hvorledes dette sker og hvilken Følelse den er forbunden med hos Mennesket, maa udvikles. Det sker i »*Begrebet Angest,*« »en simpel psykologisk — paapegende Overvejelse i Retning af det dogmatiske Problem om Arvesynden af Vigilius Haufniensis.« — S. K. havde med Vilie ikke behandlet Synden før, for at den ikke skulde blive forvexlet med hvadsomhelst andet. Ganske vist

[1]) Afslutt. Efterskr. S. 243. Skarpest udtrykt E. P. 49, 550 sml. Indøv. i Krdom. S. 76.

havde Etikeren B i »Enten-Eller« talt om at »angre sig ud af sin Sammenhæng med Slægten,« men dette var kun et flygtigt Moment indenfor eller paa Grænsen af den etiske Sfære; saasnart Synden og Angeren fattedes i deres hele Dybde, maatte de strax føre ham over i en højere Kreds, den religiøse. Heller ikke var Udtrykket »at mod Gud have vi altid Uret« begrundet i den menneskelige Synd, men udtrykte kun Misforholdet mellem den uendelige og den endelige. I »Frygt og Bæven« var Synden lejlighedsvis benyttet for at belyse Abrahams etiske Suspension men heller ikke videre.« [2])

I »Begrebet Angest« behandler S. K. nu Synden ikke udfra Skriften eller Kirkelæren, men psykologisk, som han jo overhovedet yndede at tænke sig et Udgangspunkt i et existerende Individ og saa forsøge, hvor langt man derudfra kunde naa. At han maaske ikke naaede Maalet helt ad den Vej, var en Mulighed, han selv klart havde for Øje; men saa vidt han naaede, kunde han behandle Spørgsmaalet med en Alvor og Personlighed, som den Metode aldrig naar, der opererer med Udsagn af Skriften eller Kirkelæren. »I denne Henseende har Bibelen ofte virket skadeligt. Idet man begynder en Overvejelse, har man sat sig visse classiske Steder fast i Hovedet, og Eens Forklaring og Viden bliver nu en Arran-

---

[1]) Afslutt. Efterskr. S. 244.

geren af disse Steder, som var det Hele Een saa fremmed.« [1])

Udgangspunktet i de »filosofiske Smuler« var, at den sokratiske Sætning: Mennesket har Sandheden i sig, ikke passer, men Sagen tværtimod er den, at Mennesket er i Usandheden og berøvet Betingelsen for at naa Sandheden — og det ved egen Skyld. Det maatte nemlig fra Begyndelsen af have haft denne Betingelse, ellers var det kun et Dyr. Og Tabet kan ikke skyldes Gud, hvilket vilde være meningsløst, ej heller et Tilfælde; thi kun noget tilfældigt kan tabes paa denne Maade. Altsaa maa Tabet skyldes Mennesket selv, og *dette maa gælde ethvert Menneske i Slægten,* hvis hiin Forudsætning er rigtig.

Men saa maa vi forandre paa Kirkelæren; thi hvis den har Ret i, at Adam handlede paa Menneskeslægtens Vegne som dens Hoved, saa kommer hans Efterkommere ind i Synden *uden* egen Skyld, hvilket er imod vor Forudsætning. Kirkelæren strider endvidere mod al sund Fornuft, der strax indser, at Adam paa den Maade i Steden for at blive den typiske Repræsentant for Slægten stilles helt udenfor denne, idet han faar ganske andre Betingelser givne end denne. Stamfaderen og Efterkommerne maa væsentlig staa paa samme Standpunkt og med lige Betingelser. Endvidere strider

---

[1]) S. 34 flg.

dens Opfattelse mod Syndens Begreb.[1]) Hos Adam vil man gerne indrømme, at den første Synd var noget helt nyt, en Gaade, et Spring ind i noget ganske andet, end hvad der var i Forvejen. Men man vil tilsløre, at paa samme Maade er hos hvert Individ den første Synd et Spring, Man vil tildække den kvalitative Forskel mellem den førsyndige Tilstand og Tilstanden i Synden, idet man taler om Syndighedens Tilstedeværelse, Exemplets Magt, o. s. v. saalænge, at man naar til den første Synd uden noget Spring. Herimod maa bestemt gøres gældende, at den kvalitative Forskel er der, som aldrig bliver forklaret ved nok saa mange kvantitative Tilnærmelser. Disse Tilnærmelser er det Minus, hvormed det senere Individ er Adam underlegent,[2]) men de kan aldrig udslette den Lighed, der er, at den første Synd hos begge skyldes et Spring.

Naar vi fastholde Nødvendigheden af denne Lighed og da forsøge psykologisk at følge Udviklingen med alle Mellemstadier fra ikke-Syndighed til Synd — naturligvis uden at forklare selve Springet, der

---

[1]) Om disse Betragtninger kan bestaa for en nærmere Undersøgelse — ogsaa et rent logisk — psykologisk — er et Spørgsmaal, vi ikke her kan gaa ind paa. Her referere vi kun. Blot dette bør bemærkes, at Spørgsmaalets Besvarelse ingen Betydning har overfor Hovedpaastanden i »Begr. Angest«: at det er Syndens Følge, Angest, der driver et Menneske til Troen.

[2]) Heri adskiller S. K. sig fra Pelagius, hvad han udtrykkelig vil have betonet. S. 28.

som Spring er uforklarligt — saa maa vi først spørge om, hvorledes den Tilstand er, hvori Individet (Adam eller hvilkensomhelst af hans Efterkommere) fra Begyndelsen er. Herpaa er givet forskellige Svar. Kirkelæren skruer Adams oprindelige Tilstand op til en ganske fantastisk Højde for at fremstille Faldet som noget des dybere og forfærdeligere og gaadefuldere. Efterkommernes har den derimod kun ringe Forestillinger om, saa ringe, at man endog som nævnt oversaa Springet, det gaadefulde, ogsaa hos dem. I begge Henseender tager den fejl, — Filosofien (navnlig Hegel) sætter ikke Adams oprindelige Tilstand videre højt; den bestemmes som »det umiddelbare«, der netop *maa* ophæves ved sin Modsætning — hvis Bestemmelse det er at ophæves. Denne Bestemmelse lider som alle Hegels af den Mangel at være en ren Tanketing, der taber al Betydning ved at overføres paa et bestemt, eksisterende, Individ. Den opløser sig som det dermed ensbetydende Udtryk »den rene Væren« i Intet. Vi maa have en Bestemmelse, der angiver en virkelig Tilstand, som vi psykologisk kan paavise hos konkrete Individer, vi kan kalde den *Uskyldighed.* Og denne maa igen bestemmes som *Uvidenhed*; Forskellen mellem godt og ondt kender Mennesket endnu slet ikke. Hvis et Menneskes Udvikling bestaar i, at Aanden, Selvet, Personligheden, mere og mere underlægger sig Sjæl og Legeme, saa maa den oprindelige Tilstand være en saadan, hvor

»Aanden endnu er drømmende i Mennesket . . . . Mennesket er endnu kun sjælelig bestemmet i umiddelbar Enhed med sin Naturlighed«. »I denne Tilstand er der Fred og Hvile; men der er paa samme Tid noget andet, hvilket ikke er Ufred og Strid; thi der er jo Intet at stride med. Hvad er det da? Intet. Men hvilken Virkning har Intet? Det føder Angest. Dette er Uskyldighedens dybe Hemmelighed, at den paa samme Tid er Angest. Drømmende projekterer Aanden sin egen Virkelighed, men denne Virkelighed er Intet, men dette Intet ser Uskyldigheden bestandig udenfor sig«.[1]) Angest er saaledes paa det lavere Trin det samme, som Tungsind er paa et højere. De adskille sig fra Frygt og Sorg ved ikke som disse altid at gaa paa noget bestemt; den ængstelige og tungsindige kan tit ikke forklare, hvad det er, han er bange for. At nu denne Angest virkelig findes i Uskyldighedens Tilstand, ses klart hos Børn, hvor den ytrer sig som en Søgen efter det eventyrlige, uhyre, gaadefulde.

Nu lyder Forbudet mod at spise af Kundskabens Træ. Kirkelæren lader dette Forbud vække Lysten, men med Urette; Lysten er allerede Synd, og Mennesket, der er i den absolute Uvidenhed om Forskellen mellem godt og ondt, kan ikke endnu fatte Lyst til det ene eller det andet. Nej Virk-

---

[1]) S. 36 sml. E. P. 49, 378.

ningen af Forbudet er, at »Angesten har ligesom faaet sit første Bytte; i Steden for Intet har den faaet et gaadefuldt Ord.«[1]) Mennesket begynder at ane Frihedens Mulighed, men ogsaa denne ængster; Angesten er altsaa nu koncentreret i en bestemt Retning og forøges ved Truslen »paa den Dag Du æder af Træet, skal Du visselig dø«. Vistnok forstaar Mennesket endnu ikke disse Ord, men at der ligger noget forfærdeligt i dem, kan det fatte. — Saalangt kan man ad psykologisk Vej naa henimod Springet; selve dette maa staa uforklaret. Og saaledes er hvert Individ stillet, baade Stamfaderen og Efterkommerne; der kan kun være den Grundforskel mellem dem, at de sidste ved den nedarvede Retning kan føle Angesten stærkere end Adam, men Springet er ikke gjort hos nogen af dem.

Angesten er altsaa det nærmeste Trin henimod Faldet, vi kan naa. Men efter Springet kommer en ny Angest. Vel er den første Synd ikke en saadan, der med Naturnødvendighed drager en hel Række nye Synder efter sig; Frihedens Mulighed er der endnu, og hver ny Synd er igen et Spring; men forud for hvert saadant Spring gaar igen Angesten, der ser Muligheden af igen at falde. Denne Angest kan vistnok slappe og lamme Kraften, saa man lettere overvindes af Synden, ligesom Spurven lammes af Slangens Blik; men paa den anden Side

[1]) S. 39.

er den et Udtryk for, at det ædleste i Mennesket gruer for at gaa videre ned ad Syndens Skraaplan. Forsvinder den, da er Mennesket saa langt nede, at Springene blive til en jævn Gliden, »Synden faar Indfødsret i Individualiteten.«[1]) Bevægelsen er stadig nedadgaaende; forud for hver ny Synd gaar Angesten. Men ogsaa bagefter kommer Angesten i Skikkelse af Anger. Den vil gærne standse Mennesket, men kan ikke; thi den kommer jo altid et Øjeblik for sent. Den bliver derfor mere og mere trøstesløs; den ser Syndens Følge som Straflidelse og den endelige Udsigt er Fortabelse. Da kan Udviklingen tage to Retninger.

Angeren kan blive vanvittig,[2]) fastholde, at »den er fortabt, dens Fordømmelse vis, dens Dom afsagt, og Dommens Skærpelse er, at Individet skal slæbes gennem Livet hen til Retterstedet«. Den ræddes endog for det gode; siger: »lad mig gaa for den Elendige, jeg er,« eller om et tidligere Tidspunkt: »ja, den Gang kunde jeg maaske være bleven frelst«. »Ikke Straf, ikke Tordentaler ængste ham, men derimod ethvert Ord, der vil sætte sig i Forhold til den i Ufrihed isænkborede Frihed.[3]) Vi har her naaet det dæmoniske Standpunkt,[4]) der siger til Frelsen, som der

---

[1]) S. 118.

[2]) Sml. E. P. 49, 344.

[3]) S. 144.

[4]) Om S. K.s Opfattelse af det dæmoniske og hans egne Anlæg derfor se det interessante Afsnit hos P. A. Heiberg

staar i Nye Testamente: »Hvad har jeg at gøre med Dig?«

Den anden Mulighed er, at Frelsen, den opdukkende, ikke vises bort, men gribes i Troen. »Naar Frelsen er sat, er Angesten lagt bagved som Mulighed.«[1]) Ikke at Angesten er tilintetgjort, for bestandig overvunden, men Troen »vikler sig bestandig selv levende, evig ung, ud af Angestens Dødsøjeblik.«[2]) Uden Angest ingen Tro. Derfor er den rædsomste Tilstand den, hvor et Individ, eller maaske en hel Tidsalder, lever trygt hen uden Angest; den er da bleven »følesløs« (Ef. 4,19.), er nedsunken i absolut Aandløshed, saasandt Angesten jo var Udtryk for og Kendetegn paa, at Mennesket bliver sig bevidst som aandeligt Væsen. »Det christelige Hedenskabs Liv er hverken skyldigt eller ikke skyldigt, det kender egentlig ingen Forskel paa det Nærværende, Forbigangne, Tilkommende, Evige. Dets Liv og dets Historie gaar fort, som Skriften i hine gamle Dage gik hen over Papiret, da man intet Adskillelsestegn brugte, men gnedrede det ene Ord, den ene Sætning i den anden.«[3]) Dog kan Angesten ikke helt forsvinde,

---

(Bidrag osv.) S. 49—68. Han kunde vel ogsaa have gjort Studier i den Retning hos sin Fader og, havde han levet længe nok, hos Broderen.

[1]) S. 49.

[2]) S. 122.

[3]) S. 96.

den venter som en Kreditor, der aldrig opgiver sin Fordring. Men den maa vækkes. Og bliver Angesten ikke stærk nok, har man ikke stillet sig Fortabelsens Mulighed tilstrækkelig stærkt for Øje, saa naar man ogsaa kun et Misfoster af en Tro, »en Endelighedens Klogskab«. Naar man derimod har stirret ned i Mulighedens Dyb, saa har Angesten den tilstrækkelige Styrke, »indtil den frelst maa afgive ham i Troen; andensteds finder han ikke Hvile; thi ethvert andet Hvilepunkt er kun Snak, om den end i Menneskenes Øjne er Klogskab«.[1]) Angesten opdrager Mennesket til ved Hjælp af Troen at hvile i Forsynet. Saaledes ogsaa i Forhold til Skylden, hvilken er det andet, Angesten opdager: »den, der i Forhold til Skylden opdrages ved Angesten, han vil derfor først hvile i Forsoningen«.[2])

Efter saaledes at have behandlet selve Problemet i »Filosofiske Smuler« og peget paa den Kraft, der driver til at gribe Troen, Angesten, kunde S. K. egentlig være gaaet over til sit Slutøjemed straks. Men for endnu en Gang at indskærpe Vigtigheden af ikke at sammenblande de forskellige Sfærer med hinanden opstiller han disse i deres Modsætninger i »*Stadier paa Livets Vej*« — under forskellige Forfattermærker og i flere Afsnit, samlede og udgivne af Hilarius Bogbinder — klarere og concisere, mere afgrænsede og afsluttede end i de tidligere

[1]) S. 167.
[2]) S. 172.

Skrifter. Det æstetiske Standpunkt skildres i »in vino veritas«, en Beretning om et Gilde, nogle Æstetikere holde sammen, hvor de i Taler fremsætter deres Livssyn og som Kærnepunkt i dette deres Syn paa Kvinden. Skildringen er saa glimrende poetisk, at man endog har villet sætte den ved Siden af Platons »Symposion«. Det er til Dels de samme Personer, her optræde, som man allerede fra de tidligere Skrifter kendte som Repræsentanter for det æstetiske Livssyn. Men Standpunktet er mere afgrænset. I »Enten-Eller« kunde B. endnu formane sin unge Ven A. til ikke at blive i det æstetiske, han forudsætter altsaa, han har Mulighed for at forlade det og gaa over i det etiske, nemlig naar han gennemskuede sit Standpunkts Hulhed og da greb til det etiske for at redde sin Personlighed. Men i Symposiet er det ikke længer Tilfældet. »At formane mod en afgjort æstetisk Eksistens er for silde, at ville formane Victor Eremita, Constantin Constantius, Modehandleren eller Johannes Forføreren er at gøre sig selv latterlig«.[1]) Deres Ord vise nemlig, at de (med Undtagelse af det unge Menneske) fuldstændig har gennemskuet deres Tilværelses indre Tomhed, og dog vil de ikke forlade den alligevel og gaa over i den højere Sfære. De *vil* blive i det æstetiske, »de ere alle indtil Fortvivlelse konsekvente«,[2]) Følgen symboliseres ved, at

[1]) Afslutt. Efterskr. S. 271.
[2]) Afslutt. Efterskr. S. 273.

de efter Gildet sønderbryde Glassene og lade Dekorationerne nedrive — for dem en kongelig Fornøjelse, saaledes at bryde af vilkaarligt, bare fordi det er et Indfald, men for dybere seende et Billede paa, hvorledes det æstetiske Standpunkt bereder Søndrethed omkring dets Tilhængere ligesom inden i dem. Og medens Selskabet skilles i Morgenstunden, træt og mat, træder det etiske Standpunkt det pludselig i Møde i Form af en Familiescene i et Lysthus, hvor en Assessor med sin unge Frue er ved at drikke Morgenkaffe. Saaledes gaar det æstetiske Standpunkt ned, mens det etiske gaar op.

I anden Del, »Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser, af en Ægtemand«, holder Assessoren nu en begejstret Lovtale over denne Institution. Naar Johannes Forføreren havde endt sin Tale med, at Kvinden er Øjeblikket, hævder Assessoren i Modsætning hertil, at Kvindens Skønhed tiltager med Aarene. Medens Æstetikeren som den enestaaende, som Undtagelsen — med et moderne Udtryk kan vi kalde ham Overmennesket — tør tillade sig og sætter sit Maal i at søge Nydelse, søger Etikeren at realisere det almenmenneskelige, og dette sker ved at gifte sig. For Etikeren indeholder Kærligheden til Kvinden ikke blot det umiddelbare, Elskoven, som snart kan falme, han har indoptaget *Pligten* deri ved Vielsesløftet. Det bliver da hans Opgave at opfylde denne Pligt og indfri hint Løfte, hans Liv bliver derfor en Kamp med Sejre og

Sejrsglæde. Men kan det ikke tænkes, at der for et Menneske kunde være et højere Krav end det almenmenneskelige. Det kan kun være i det absolute Forhold, Forholdet til Gud, Religionen. Det har man tit ment og derfor været imod Ægteskabet. Sædvanlig har man dog ladet sig lede af falske Overvejelser, af en falsk Indbildskhed, at man var en Undtagelse, der ikke skulde følge Reglen. I mange Tilfælde var det kun en nærgaaende Paatrængenhed overfor Gud, man nødig skulde tillade sig. Dog lod der sig vel tænke Tilfælde, hvor det religiøse havde et berettiget Krav til et Menneske paa, at han skulde opgive sin Livslykke. Hvilke Motiverne for et saadant Individ kan være, vil Assessoren dog ikke udtale sig om, men han kan tænke de psykologiske Forudsætninger. Og nu udmaler han paa det frygteligste en saadans Lidelser. Men at der skulde være et saadant Krav til ham selv, vil han intet høre om; han vil ligesaalidt udover sin etiske Sfære, som Æstetikerne vilde udover deres. Hans Tankeeksperiment var kun som en pinlig Forretning, han har været ude paa, »nu er jeg kommen hjem; jeg er hos hende, hvem alle Tilværelsens Magter have forenet sig om at tilhjemle mig en lovlig Besiddelse af, hende, der forkorter mig de mørke Dage og øger en Enighed til vor lykkelige Forstaaelse, hende, der trækker fra i mine Lidelser og drager med i mine Bekymrin-

ger og forøger mine Glæder«.[1]) — Her i det etiske mener han at have sit Rhodos; her danser han.

Tredje Del er paa ægte S. K.'sk Vis omhyllet med tredobbelt Pseudonymitet og et mystisk Fund af hele Historien paa Bunden af Søborg Sø. Indholdet er en Kærlighedshistorie; Helten hedder Quidam, en vis, en hvilkensomhelst, for at antyde, at Historien ved passende Overføring kan blive ethvert Menneskes. Det er imidlertid saa klart som muligt, at S. K. her fortæller sin egen Kærlighedshistorie, og hvorledes den førte ham fra et væsentlig æstetisk Standpunkt gennem det etiske til det religiøse. Den endelige Overgang til dette fremstilles dog ikke, Bogen ender uden Resultat — ogsaa med bevidst Hensigt; Spørgsmaalet skulde blive staaende, for at Læseren, naar han overførte Historien paa sig selv, kunde standses ved samme Spørgsmaal og selv træffe Afgørelsen. Historien er væsentlig en Udførelse af Assessorens Tankeeksperiment i anden Del, hvorledes det religiøse kunde fremtræde for et Menneske med Krav om at opgive Livslykken. Af den Grund hedder den en »Lidelseshistorie«.[2]) Og Motivet, Assessoren ikke vilde indlade sig paa, er Quidams Tungsind og den elskedes Mangel paa religiøs Forstaaelse af ham. Historien har en vis Lighed med »Gjen-

---

[1]) S. 164 f.

[2]) Sml. Afslutt. Efterskr. S. 263 flg.

tagelsen«, men Quidam rummer i sig begge Personerne der, den unge, forelskede Æstetiker og den ham iagttagende og bedømmende Constantin Constantius. Og »den tavse Broder«, Frater Faciturnius, der her udgiver Historien og tilføjer sine Betragtninger over Helten, ser ikke paa ham med det kolde, blaserede Smil, hvormed Constantius betragter sin Helt, men i Sympathi og med en vis Forstaaelse, om han end erklærer, ikke selv at ville vove Overgangen til det religiøse. »Jeg er ingen Forarget, langtfra; men jeg er heller ikke religiøs. Det Religiøse beskæftiger mig som Fænomen, og som det Fænomen, der beskæftiger mig mest.«[1]) Fortællingen er i Form af en Dagbog, der ligesom er spunden af to Traade; om Morgenen erindrer Quidam, hvad han oplevede den Dag for et Aar siden, og om Aftenen, ved Midnat, reflekterer han derover og over Nutiden. Lagt ud i lige Linie er Gangen i Korthed følgende: Ved Nytaarstid ser Quidam for første Gang sin senere Kæreste og bliver straks skudt. Hans Tungsind bringer ham imidlertid Betænkeligheder, om han tør gifte sig. Dog han trøster sig med, at han har en enestaaende Færdighed i at forstille sig og saaledes skjule dette sit Tungsind. Ligesom hans Fader, der ogsaa var meget tungsindig; han gik om Dagen stille og tilsyneladende munter, kun i en stille Time om Natten

---

[1]) S. 434.

brød Tungsindet igennem og tog Overhaand. »Gifter jeg mig med hende, skal hun ikke komme til at bære paa mit Tungsind; jeg skal holde det indesluttet i mig for enhver Pris . . . . Hende, eller jeg gifter mig aldrig.«[1]) Hans Elskov vokser, og en fjorten Dage efter frier han og faar Ja. Men allerede faa Dage efter mærker han, det ikke gaar som det burde, og som han havde tænkt. Snart er han glad, naar han er hos sin lille Kæreste, der er umiddelbar og livsglad som en Sangfugl. Men snart tynger ogsaa som et Bjærg paa ham. »Elskende bør jo intet Mellemværende have. Ak! Ak! vi have for kort været forenede til at have noget Mellemværende — vi have intet imellem os, og da have vi en Verden imellem os, netop en Verden«.[2]) Dog, blot hun intet aner; han skal nok kæmpe sig igennem det. Men snart bliver det ham for svært; han føler en religiøs Krise nærme sig. Skulde maaske Redningen være her, kan hun mødes med ham i det religiøse? Han mistvivler derom; hun staar paa det sædvanlige religiøse Standpunkt, der anser Gud for noget i Retning af »en ældre, godmodig Onkel, der for gode Ord gør alt, som Barnet vil have det. Derfor holder man uendelig meget af denne Onkel. Man har tillige en vis uforklarlig Ærefrygt for Gud, som ikke bliver til mere. Naar

---

[1]) S. 177.
[2]) S. 195.

man sidder i Kirken, er dette rent æstetisk set et elskeligt Syn. Men Resignation, uendelig Resignation, Aands Forhold, absolut Aands Forhold til Aand er der ikke Tanke om«.[1]) Havde han Ret til at rive hende ud fra den rolige Havn med paa den Strøm, hvor han befandt sig? Han bliver mistrøstigere efterhaanden; i længere Tid viser sig intet Symptom, om hun er religiøs modtagelig, men han bliver mere og mere vis paa, hun er det ikke. Men saa det da ud, som om uoverskuelige Hindringer lagde sig i Vejen for, at deres Forhold kunde blive et Ægteskab, maatte det være ham en Pine, jo mere hun hengav sig til ham, »jo mere hun giver sig hen, jo ulykkeligere bliver jeg«.[2]) Han indser endelig, han maa bryde. Men hun bliver fortvivlet, forsikrer ham i en Billet, at det bliver hendes Død, om han forlader hende. Da griber han til det Middel at forstille sig for at »fravriste hende mig selv, forvirre Billedet af mig i lutter Nonsens og confundere hende fra Grunden af«.[3]) Men hun holder fast. Da gør han det forbi; uden at lade sig bevæge af hendes lidenskabelige Udbrud; — medens hans eget Hjærte blødte, erklærede han, der var intet at gøre ved den Ting. Hans Tanker vedbliver imidlertid stadig at vende tilbage til hende og kredse om hende og deres

---

1) S. 215.
2) S. 293.
3) S. 308.

Forhold. Et halv Aars Tid gaar han halvt bedøvet, næste 3die Januar begynder saa Midnatsrefleksionerne. Snart kommer Latterens Dæmon og viser ham det komiske i Situationen, at de begge gærne vil men dog ikke kan. Den »banker bestandig paa; jeg ved, hvad den vil, den vil hvirvle hende hen som et Abracadabra«.[1]) Men saa kommer den anden Side; han ser hende hyppig paa Gaden og bilder sig ind, hendes Udseende er saa lidende, saa hun, hvad Øjeblik det skal være, kan dø og saaledes lade det Ord, hun havde sagt, gaa i Opfyldelse. Hans Fantasi tumler bestandig med Sagen og ender altid med Spørgsmaalet: Skyldig — ikke Skyldig? Havde han dog alligevel baaret sig rigtig ad? Han er ikke i Tvivl om, at han er skyldig, forsaavidt han har indladt sig paa noget, han ikke kunde gennemføre; men han haaber at finde Tilgivelse ogsaa af hende om ikke her saa hisset, Endnu kunde han ikke faa den af hende; thi han kunde jo ikke sige hende, hvad det var, der skilte dem ad. Og han saa nu en Styrelse i hele Sagen; han var ved den bragt til at forstaa sig selv »som jeg maaske ellers aldrig havde gjort det, men lærte det ogsaa paa en Maade, at jeg ikke skal hovmode mig«.[2]) Han ender Dagbogen med den Beslutning at blive sin »Aands-Eksistens tro af yderste Evne

---

[1]) S. 178.
[2]) S. 356.

for at erfare, ... at det udvortes Menneske kan forsmægte og Aanden sejre, Skabningen sukke og Aanden juble, at jeg maatte trøstes og vorde glad ved Aanden, forsagende alle Endelighedens Trøstegrunde, at jeg maatte holde ud og ikke ende Ordets Herlighed i Gjerningens Smaalighed, og ikke vidne i høje Talemaader og modsige mig selv ved Endelighedens Gjerninger. Jeg havde været fuldkomnere, om jeg kunde være bleven hende tro; om min Aands-Eksistens var gaaet med til daglig Brug i et Ægteskab, det havde været større og jeg havde forstaaet Tilværelsen sikrere og lettere. Saaledes rangeres der. Næst det kommer, hvad jeg gjør«.[1])

Hertil føjer Frater Traciturnus nu sine Overvejelser og Bedømmelser. Helten er en ulykkelig Elsker; men ikke i æstetisk Betydning, thi da har han Modstanden udenfor sig; Quidam har den derimod i *sit eget Indre.* Og i hele Forholdet er noget tragikomisk. Ser man paa Misforstaaelsen uden at tage Lidenskaben med i Betragtning, er Sagen komisk (han vil — hun vil — osv.); men ses paa Lidenskaben med, bliver den tragisk. Altsammen er det imidlertid Midler til at uddybe hans Individualitet etisk-religiøst, hvorpaa den er lagt an. Dog kan hans Refleksion ikke naa nogen endelig Hvile i Religionen; den holder sig bestandig i Spæn-

---

[1]) S. 371.

ding. Men netop derfor »belyser han i sin Svæven og i sin Aberration mangt et religiøst Problem.«[1]) Saaledes viser han tydeligt, at det religiøse er den højere Lidenskab, der fremgaar af det komiske og det tragiske i Forening. Var det i Poesien, Æstetikens Omraade, havde Resultatet været, at han var bleven kendt skyldig, havde lidt sin Straf, og saa var den Potte ude; men nu er Skuepladsen lagt over i det religiøse. Dette er ligegyldigt overfor det udvortes Resultat, men beskæftiger sig med, hvad der sker i Individualitetens Indre. Hvad er da sket i Quidams Indre. Han er i en religiøs Bevægelse, er naaet lige til Dørtærskelen. Han er ved at opdage sin *Skyld*, saasnart han kan blive klar over denne, kan han gennem *Anger* naa *Troen*. Det maa ventes, at han senere vil naa dertil, i Dagbogen er Bevægelsen endnu ikke saa vidt fremskreden. Han staar der endnu halvt paa Selvplagerstandpunktet, der vel er religiøst, forsaavidtsom det religiøse altid kendetegnes ved Lidelse, det sikre Bevis paa Inderlighed. Men den ægte religiøse Lidelse er ikke bestandig at plage sig selv med Anklager, men derimod den Følelse, der ledsager den religiøse Eksistens »at ligge og svømme paa 70,000 Favne Vand, at have Verden, Menneskene, ja sin egen Forstand imod sig«. — Men er han end saaledes ikke naaet helt frem endnu, saa

---

[1]) S. 399.

er han dog videre end Frater Taciturnus. Denne nøjes med at være en Humorist, d. v. s. han ser baade det komiske og det tragiske, hvorudaf det religiøse fremgaar, men Skridtet over i det sidste kan han ikke beslutte sig til. Eller for at bestemme hans Standpunkt i Forhold til Problemet i de »filosofiske Smuler«: »Kan der gives et historisk Udgangspunkt for en evig Salighed«, saa vil han ikke besvare dette Spørgsmaal »med et Afgørelsens Nej eller Ja, men med et vemodigt Smil, der betyder, at baade Oldingens 70 Aar og den næsten Dødfødtes halve Time at leve i er for lidt til at blive Afgørelse for en Evighed«.[1]) Humoren er væsentlig beslægtet med Ironien ved at de begge er betragtende, ikke handlende; Forskellen er, at Ironien ingen Følelse har for sin Betragtningsgenstand, medens Humoren kan med Sympathi tage Del i dens Skæbne. — Gennem de sidste Betragtninger rammer S. K. sin Tids Filosofi paa dobbelt Maade; denne antog Humor for højere end det religiøse og mente, at Tænken og Væren var et. S. K. viser her, at Humor er lavere end det religiøse, og at man meget godt kan sætte sig ind i en andens personlige Standpunkt uden selv at indtage samme.

S. K. havde nu beredt Vejen for sit egentlig afgørende Skrift; han havde klargjort de kristelige Begreber i hele deres Dybde og Højhed og navnlig

---

[1]) Afslutt. Efterskr. S. 246.

betonet Synden og Angesten som det, der drev Mennesket over til Troen. Og til Belysning havde han fremstillet en Række Livsstadier fra det laveste, Aandløshed, op til det højeste, det fuldkomne religiøse. Det sidste var repræsenteret af Abraham i »Frygt og Bæven«; men han saas som uden Lige. Det nærmeste er Quidam i »Stadier«, der er paa Overgangen til det religiøse. Derefter kommer Humoristens Standpunkt. Saa det unge Menneske i »Gjentagelsen«, der var ved at gøre en religiøs Bevægelse, men sank tilbage i det æstetiske. Og endelig den kolde Ironiker, Constantin Constantius der iagttager ham. Desforuden de klare afgjorte Standpunkter; det etiske repræsenteret af Assessoren i »Stadiers« anden Del og det æstetiske personificeret i Selskabet i Stadiernes første Del. Foruden at han havde streget efter sin Samtid som dan absolute Aandløshed. Hovedresultatet er: »Der er tre Eksistens-Sfærer: den æstetiske, den ethiske, den religiøse. Til disse svare to Confinier: Ironi er Confiniet imellem det Æsthetiske og det Ethiske; Humor Confiniet mellem det Ethiske og det Religiøse«.[1])

[1]) Afslutt. Efterskr. S. 469.

Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift.

I »Filosofiske Smuler« var Spørgsmaalet: »kan der gives et historisk Udgangspunkt for en evig Salighed?« Og det var besvaret med, at fra Tankens Side maatte dertil kræves, at den sokratiske Antagelse om Menneskets Haven-Sandheden-i-sig-selv, var urigtig. Antoges det modsatte, drog det en Række Følger efter sig, som Smulerne nu udvikler. Og i Slutningen af Bogen[1]) havde Forfatteren Johannes Climacus givet et halvt Løfte om, at han muligvis ved Lejlighed vilde overføre det der abstrakt sagte i den konkrete Virkelighed, iføre Problemet historisk Costume. »Hvilket det følgende Afsnits historiske Costume vil blive, er ikke vanskeligt at indse. Som bekendt er nemlig Christendommen det eneste historiske Phænomen, der uagtet det Historiske, ja netop ved det Historiske, har villet

---

[1]) S. 101.

være den Enkelte Udgangspunkt for hans evige Bevidsthed, har villet interessere ham anderledes end blot historisk, har villet begrunde hans Salighed paa hans Forhold til noget Historisk. Ingen Filosofi (thi den er kun for Tanken), ingen Mythologi (thi den er kun Phantasien), ingen historisk Viden (der er for Hukommelsen) har faaet dette Indfald, om hvilket man i denne Forbindelse med al Tvetydighed kan sige, at dette ikke opkom i noget Menneskes Hjerte.« Naar Kristendommen optræder med denne Myndighed, og Mennesket føler, at det er i Usandheden og for enhver Pris maa ud deraf, saa opstaar Spørgsmaalet, som S. K. hele Tiden havde sigtet hen til: hvorledes bliver man da en Kristen? Nu var Vejen banet for Besvarelsen, Grundbegreberne klarede, saa de ikke saa let skulde forveksles. Nu kunde han slutte af, hvad hele Rækken af pseudonyme Bøger havde været Indledningen til. Ja mere endnu; Spørgsmaalets Besvarelse hindredes og fortonedes ikke blot af den Retning i Samtiden, der stod paa det æstetiske Standpunkt, men ogsaa af Samtidens Filosofi, den spekulative. Mod denne tager da »Afsluttende Efterskrift« ogsaa Stilling. »Efter først at have taget hele den pseudonyme Produktivitet til Indtægt som Beskrivelse af een Vej, ad hvilken man kan naa til det at blive Christen: *tilbage* fra det Æsthetiske til det at blive Christen, beskriver den selv den anden Vej: *tilbage* fra Systemet, det Spekulative

osv. til det at blive Christen«.[1]) Spørgsmaalet, der skal behandles, er i største Simpelhed følgende: »jeg, Johannes Climacus, barnefødt her af Byen, nu tredive Aar gammel, et slet og ret Menneske, ligesom Folk er flest, antager at der for mig, ligesaavel som for en Tjenestepige og en Professor, er et højeste Gode ivente, som kaldes en evig Salighed; jeg har hørt, at Christendommen betinger dette Gode: nu spørger jeg, hvorledes kommer jeg i Forhold til denne Lære?«[2])

Allerede i »Filosofiske Smuler« havde S. K. vist, at overfor det absolute Paradoks, Guden i Menneskeskikkelse i Tiden, gjaldt ikke selv den nøjagtigste Viden noget, da en saadan kunde være helt udenfor Troen. Det beror altsaa paa en komplet Misforstaaelse, naar man har saa travlt med at bevise Kristendommens objektive Sandhed og mener at kunne bygge sin Tro paa saadanne Beviser. Man har søgt dem ad flere Veje. Nogle søge at godtgøre, at den hellige Skrift er ægte, skreven af Apostlerne, rigtig overleveret os, fuldt ud troværdig, inspireret. Men naar man har læst en saadan Be-

---

[1]) Synsp. for min Forfv. S. 32. Naar man undertiden som Følge heraf ser S. K. omtalt som en Forfatter, hvis væsentlige Opgave det var at bekæmpe Spekulationen og derfor nu er noget forældet, saa er det ikke alene ensidigt, men vidner om en total Miskendelse af Mandens Betydning.

[2]) S. 7 og 580.

visførelse, og Forfatteren ender med: altsaa kan man trygt bygge sin Salighed paa Kristendommens Lære, saa maa man dog indrømme, at Forfatteren ikke aner, hvad han selv skriver. Angrebene paa Skriften forsikre jo lige det modsatte. En Fjende kaster sig over en Bog i Bibelen, han vinder Tilhængere, Banden er lige saa lærd som Forsvarerne — saa styrte disse til for at redde. Det lykkes maaske — indtil Fjenden har samlet nyt Angrebsmateriale, saa begynder Krigen igen. Hvor skulde jeg turde bygge mit evige Salighedshaab paa saa skrøbelig en Grundvold. Sæt der kom et nyt og værre Angreb, saa maatte jeg jo først have det modbevist, inden jeg atter kunde tro. Og jeg maatte gaa i Angest for, at der var nye Angreb i Vente. Men selv om det ogsaa lykkedes at faa alt det bevist om Skriften, som dens Forsvarere ønske, kunde saa Troen bygges derpaa? Tværtimod, da var Troen ret i Fare, ligesom hos den af Kristi Samtidige, der paa det nøjeste havde skaffet sig Underretning om hans Levevis og Person. Dette burde aldrig glemmes, efter at Lessing har indskærpet, at »tilfældige historiske Sandheder kan aldrig blive Bevis for evige Fornuft-Sandheder« og, at »Overgangen, hvormed man paa en historisk Efterretning vil bygge en evig Salighed, er et Spring«. Troen maa netop have Uvisheden over sig som en Spore. I Evigheden, hvor Visheden findes, afskaffes derfor ogsaa Troen. Og lykkedes det Fjenderne at rokke Skriftens Troværdighed

dighed, var Kristendommens Sag saa tabt? Ingenlunde. For der første er ethvert historisk Bevis kun et Sandsynlighedsbevis — maaske kunde det vise sig, man havde taget fejl og maatte tage Sagen under Behandling igen. Og i alt Fald naar blot det staar fast, at Kristus har været til, saa staar denne Person der med det absolute Krav til hvert Menneske. — At mene, Kristendommen trænger til den Slags ydre Beviser er Begyndelsen til Utroskab, ligesom naar en Elsker gaar paa Spor efter ydre Beviser for sin Elskedes Troskab. Al Afgørelse ligger i den enkelte Personlighed og den Lidenskab, hvormed han griber Troen som det, der svarer til hans dybeste Trang. De lærde Skriftforsvarere og -angribere kan vel ogsaa komme i Lidenskab, maaske endog saa stærkt, at de kaste hinanden Bøgerne i Hovedet, men Troens Lidenskab kende de ikke.

Det samme gælder den Retning, der vel har indset det uholdbare i at klynge sig til Skriften, men saa sat *Kirken* i Steden: Kirken har gemt Sandheden gennem Tiderne; Kirken er Garantien for, at vi have samme Tro som Apostlene. — Her forudsætter Grundtvig aabenbart, hvad der først skulde bevises, at vi virkelig har samme Tro som hine Mænd. Siger man den findes i Trosbekendelsen, saa maa først godtgøres, at vi har denne, som Apostlene havde den. Men saa er vi igen inde paa de historiske Undersøgelser og lige saa vidt, som

da vi talte om Skriften. Nissen flyttede med. Ikke bedre gaar det, naar man henviser til, at saa mange Millioner Mennesker i over 1800 Aar har levet i denne Tro. Kan en Hypothese blive mere sandsynlig ved at blive 1800 Aar gammel? Har ikke andre Religioner vist samme Sejghed? Hvorledes kan man bygge en evig Salighed paa noget saa meningsløst?

Overfor alle disse Betragtninger gælder Sætningen fra »Filosofiske Smuler«: der gives ingen ligefrem og umiddelbar Overgang til Kristendommen. De der tror det, vide ikke, hvad de gør; de er slet ikke naaede hen til Problemet, men fortabe sig mere og mere i det ydre og glemme at rette Blikket indefter. Fik denne Retning Lov at raade, kunde det maaske komme dertil, at Folk ansaa sig for udmærkede Kristne, og dog vilde Kristus ved sin Genkomst dømme, at Troen ikke længer fandtes paa Jorden.

Ganske den samme Grundfejltagelse, at vende Spørgsmaalet udefter i Steden for ind i Personligheden selv, begaar en anden Hovedretning i Tiden, den spekulative. For Spekulationen er ikke Individet, den enkelte, det højeste, men Tanken. Tanken er som et selvstændigt Væsen, der udvikler sig gennem Tiderne og arbejder sig ud til større Klarhed over sig selv gennem de enkelte Mennesker; disse har altsaa kun Betydning som Redskaber for Tanken til dens Udvikling; de er kun »Gennem-

gangspunkter for Ideen«. Nu kaster en saadan spekulativ Tænker sig over Kristendommen; han mener, hans Tænken gaar ud fra ingen Forudsætninger, er forudsætningsløs, og af den Grund absolut gyldig, da Fejl i Tankebygninger jo næsten altid skyldes Fejl i Forudsætningerne. Dog èn Sætning antager han for given og hævet over Tvivl: at alle Mennesker i Kristenheden er kristne — unægtelig en vigtig Forudsætning nok. Derefter begynder han at spekulere over Kristendommen for at bringe den i Overensstemmelse med den absolut gyldige Tænken, hvis Redskab han er. — Men i hin skæbnesvangre Forudsætning laa netop, at Problemet slet ikke kom frem; thi er vi alle Kristne, hvorfor saa opkaste det Spørgsmaal, hvorledes vi skal blive det. — Mod Spekulationen indeholder »Afsluttende Efterskrift« nu et skarpt Angreb, der maaske i vore Dage kan synes lidt forældet, da den hegelske Tænkning er en Saga blott, men dog beholder sin Betydning, forsaavidt det rammer flere andre Aandsretninger tillige, der ogsaa rette Blikket udefter i Steden for indefter i Menneskets Indre. Spekulationens Synder kan samles i tre Punket:

1) Den vil give et altomfattende System; herpaa gaar al dens Stræben ud. Verdenstanken er det, som arbejder i os, og den maa danne et afsluttet Hele. Vi skue ud fra dens Stade som fra Guds Standpunkt, vi se det hele liggende udbredt for vort aandelige Blik. Tanken omslutter hele Tilværelsen,

ja er egentlig selve Tilværelsen. Der er bare den Hage ved Sagen, at Tilværelsen er en Udvikling, som endnu ikke foreligger afsluttet; og inden den Tid kan den menneskelige Tanke ikke overskue det hele og gennemtrænge alt, det kan kun Gud. Menneskene kan granske i Verdenshistorien — tilsidst glemmer Spekulanten helt sig selv over Verdenshistorien — saa meget de lyster, kun Gud kan give et System. Al Skrigen derfor om, at nu kommer Systemet, det er strax færdigt, paa Søndag har vi det, er bare Vrøvl.

2) I et System maa alt være afklaret; ingen Selvmodsigelser, ingen uopklarede Punkter maa findes. Men saa maa Kristendommens absolute Paradox, at Gud er bleven Menneske i Tiden, tilpasses, for at det kan gaa ind i Systemet. Derfor forklarer man, afglatter, udjævner, trækker Gudsbegrebet noget ned, sætter Menneske lig Menneskehed, indtil man synes, nu kan de to Begreber nok gaa sammen. Det kalder man Mediation, og dens Metode kendetegnes ved Ordene: paa den ene Side — paa den anden Side. Ingensteds klar Besked, overalt Halvhed. Paa den Maade laver man et System, hvor alt er i Orden.

3) Spekulationen nedsætter det enkelte Individ til ikke at have nogen selvstændig Betydning men kun at være Verdenstankens Redskab. Det stammer fra en anden Sætning, den anvender: Tænken og Væren er et og det samme. Dette gentager man

saa tit, at man endelig bliver en ren Tankemaskine, der har glemt at existere. Man glemmer, at det at existere dog er det højeste og ikke noget, man saadan i al Almindelighed er med til. *Jeg* existerer for mig selv, og for *mig* er denne Existeren af højeste Vigtighed. Skal jeg dø f. Ex., saa er det noget, der angaar *mig*, og ikke noget saadan i Almindelighed. Ligesaa hvis jeg skal være udødelig, er det noget, der angaar mig, eller hvis jeg skal gifte mig; man gifter sig jo dog ikke saadan i Almindelighed. Spekulationen mener, hele Verdenshistorien, de utallige Millioner af Menneskeexistenser kun er en Omvej, Gud bruger for at bringe hin saa højt priste spekulative Tænken i Gang. Hvis man saa nøjere til, vilde man opdage, at alle disse Existenser hver for sig havde Evighedsbetydning.

Spekulationen og de andre Retninger, der saaledes vende Blikket udefter, bort fra det existerende Individ, lægge Vægten paa den givne ydre, objektive, Sandhed. Har man denne, saa er Maaden, hvorpaa man har den, mindre vigtig. Men er Existeren det vigtigste, d. v. s., at man vender sig indefter i sit Indre, saa bliver Maaden hvorpaa vigtigere end Genstanden. Man kan da forholde sig til Usandheden paa en saadan Maade, at man dog er i Sandheden, naar nemlig Forholdet er af rette Art. Er den ikke at foretrække, der med Uendelighedens hele Lidenskab tilbeder en Afgud, for den,

der tankeløs ramser en Bøn op til den sande Gud?[1]) Men ligger Sandheden i den enkeltes Indre; i Subjektiviteten, saa maa den udtrykkes saaledes: den objektive Uvished fastholdt i den mest lidenskabelige Inderligheds Tilegnelse.[2]) Nu kan det religiøse imidlertid fremtræde i en mere almindelig og en mere særlig Form. Begge vende sig indefter; men den almindelige, som Sokrates kan være Repræsentant for, ser ikke Sandheden som noget, der i og for sig er Forstanden imod; derfor ser Sokrates Sandheden som noget, der ligger slumrende paa Bunden af Bevidstheden og skal vækkes.[3]) Men ganske anderledes alvorlig er den kristne Religiøsitet: Forstanden kan ikke selv gribe Sandheden; thi Mennesket er i Usandheden. Sandheden er det fornuftstridige, det for Forstanden meningsløse,[4])

---

[1]) Sml. E. P. 50, 145: »I Forhold til Gud er hvorledes hvad.« At S. K. dog ikke lod haant om det objektive se f. Ex. E. P. 47, 16 og 49, 431. Vi kommer senere tilbage hertil. Sml. Chr. Taler. S. 262.

[2]) S. 182.

[3]) Men dog var det ægte sokratiske at fastholde det som noget objektivt uvist, Personligheden maatte holde fast i Troen (sml. Sokr.s Forhold til Tanken om Udødeligheden). Læren om Anamnesis i dens Uformning er et spekulativt Moment hos Platon, Sokrates næppe vilde have sat Pris paa — ligesom Platons hele Lære i Sokrates' Øjne maatte være et Tilbageskridt fra det personlige henimod det spekulative. Sml. S. 184 flg. Anm.

[4]) Man mærke vel, at S. K. ikke siger, Paradoxet er *Nonsens*. Paradoxet fremkommer ved, at et Begreb inden-

som man kun griber i yderste Nød, nemlig som det eneste Middel til at komme ud af Usandheden, Synden og den medfølgende Angest. Og det er ikke èn Gang, at denne Overvindelse, denne Korsfæstelse af Forstanden finder Sted, men Forstanden løber stadig Panden imod Paradoxet, saa den kristnes Trosliv paa den Maade bliver en stadig Lidelse, egentlig et Martyrium, ved den dobbelte Modsigelse: at skulle grunde en evig Salighed paa noget historisk, og at dette historiske skal være et Kors for Forstanden. [1]) Men Vilkaaret er ikke anderledes;

---

for Forstandens Grænser forbindes med et, der ligger udenfor eller rettere danner Græsen (sml. Filosofiske Smuler). *Nonsens* er derimod betinget ved, at to Begreber, begge indenfor Forstandens Grænser, men selvmodsigende, forbindes med hinanden. Da kan Forstanden gennemskue, at det er Nonsens sml. Afslutter Efterskr. S. 534 og E. P. 50, 12.

[1]) For denne Betydning åf Lidelse se S. 209; Afsnittet § 2 S. 401 flg.; S. 525. Det stemmer med S. K.s Betragtning paa denne Tid, at paa det æstetiske Standpunkt er Individets indre Liv skjult, ikke til at blive klog paa for Omverdenen, at det i den etiske Sfære er aabenbart, men atter skjult paa det religiøse Standpunkt, at hans indre Liv er »i skjult Inderlighed«. Det er af Vigtighed at fastholde dette, da Forholdene senere medførte den Svingning i S. K.s Anskuelser om den passionelle Side i Kristendommen, at han væsentlig ser Lidelserne som *ydre*, der paaføres den Kristne af den ham omgivende Verden. Saalænge man lever »i skjult Inderlighed«, lader Verden en i Fred, men bekender man aabenlyst Kulør for Verden — og det mente S. K. senere, man var forplïgtet til — saa kommer der til hin indvortes Lidelse ogsaa den ydre.

der er ikke noget erbarmeligere end med Spekulationen at ville forklare Paradoxet, eller vel endog med visse orthodoxe Retninger at fastholde Kristendommens Ophøjethed over Forstanden og dog ville »skimte« noget af Forstaaeligheden; dette er komplet Galimathias. Kristendommen er lige saa ophøjet over den fineste Forstand som over den enfoldigste. Ellers var Salighedsvilkaaret jo ikke ens for alle. Ja de enfoldige har endog lettere ved at korsfæste deres Forstand end de kloge; for disse vil Fristelsen til Anfægtelse, den underkuede Forstands Oprør ligge langt nærmere. [1]) Det gælder fremfor alt ikke at naturalisere Kristendommen, afpasse den efter Menneskets naturlige Fatteevne; den skal opstilles i sin sande Ophøjethed; den skal fremstilles som den, der ikke gør Livet let, men netop gør det svært. Saaledes som Kristendommen nu prædikes, som en stor Trøst i alle Livets Smaatrængsler, uden Fremhævelse af Troens Vanskelighed og Paradoxets absolute Krav, er den en Ubetydelighed, ingen forarges over. Men lad den blive stillet op i sin fulde Højhed og med hele sit Krav, da skal det vise sig, at den er den eneste Magt, der ret kan forarge, støde den Forstand bort, som ikke vil bøje sig for den. Begyndelsen til

---

[1]) Dette imod Fr. Petersen S. K.s Christendomsforkynd. S. 560. Hjemmel se S. 571. Sml. E. P. 49, 79 og 50, 6, 9, flg. og Indøv. i Chrdm. S. 76. Sml. ogsaa Rudin S. K. S. 116 Anm. 3.

Tro gaar altid gennem Forargelse. »Det hændes ofte Philosophier og andet Saadant, at den varmeste Tilhænger bliver en Fjende og falder fra. . . . Med Christendommen omvendt: saa betydningsfuld er den, at den først støder fra og saa trækker til, og Modsætningens Frastød er Inderlighedens Kraftmaaler.« [1]) Og senere i den troendes Liv er Forargelsens Mulighed den idelige Frygt og Bæven i hans Existeren. Men lad saa Forargelsen tage sine Procenter i senere Generationer ligesom i den første; Vilkaaret tør ikke nedsættes eller svækkes. »Hellere Oprigtighed end Halvhed.« [2]) —

S. K. havde talt. Overfor en Samtid, der tog sig det let med at være en Kristen, saa let, at man ansaa »saadan alle« for at være det, havde han stillet Vanskeligheden og Kravet op i hele deres Strænghed og opfordret enhver til at sætte sig hen og beregne, om han havde Midler til Fuldførelsen af Taarnet, inden han begyndte at bygge det. Det er hans store Fortjeneste, og her er han et Spejl for alle senere Tider, naar man vil sælge Kristendommen for Spotpris. Vel er det gaaet nogle ved Læsningen af hans Skrifter, som han selv havde forudset; de forargedes, kaldte det en haard Tale og gik bort. Men »hellere Oprigtighed end Halvhed.« Og gik S. K. end paa visse Punkter videre end en ædruelig Betragtning kan

---

[1]) E. P. 45, 211.

[2]) Afslutt. Efterskr. S. 553.

følge ham, saa maa betænkes, at dels var hans egen Natur — og det er som før nævnt stadig sine egne indre Erfaringer, han varierer i sine Skrifter — meget ejendommelig, noget ganske for sig selv, og dels, at der ikke er Mangel paa Korrektiver rundt om i hans egne Skrifter. Han synes ikke at være naaet til Erkendelse af, at man kan komme til *Hvile* i Troen. Dette hænger sammen med hans egen urolige Personlighed, hvor Tankerne bestandig bølgede frem og tilbage, hvor de Gang efter Gang tørnede mod Paradoxet, uagtet han var overbevist om det forgæves i at belejre det; det laa paa en Klippe for højt til at kunne indtages af nogen menneskelig Tanke. Men skønt han kræver det samme ogsaa hos andre som Kendetegn paa Troens Liv, mangler der dog ikke Antydninger, ja direkte Vidnesbyrd om, at han ikke har været blind for Muligheden af, at Sindet kan naa til at *hvile* i Forholdet. Han indrømmer, at i Skriften tales temmelig sjældent om Lidelse som Forstandens Liden under Paradoxets Byrde.[1]) Han siger senere, at »Troen er Umiddelbarheden efter Reflexionen.«[2]) Han sammenligner Troen med et Elskovsforhold, hvor de elskende mødes i Tilbøjelighedens Liden-

---

[1]) Afslutt. Efterskr. S. 422. Sml. E. P. 48, 67 flg.

[2]) E. P. 48, 60 sml. S. 62. Se ogsaa 48, 67 flg; 49, 488; Opbygg. Taler i forsk. Aand S. 277; Indøv i Chrdm. S. 76 og Om min Forfvirks. S. 7.

skab, men hvor dog intet hindrer, at Hjærterne kan være fuldstændig trygge i Forholdet. Og endelig indrømmer han, at Kristendommens Kur er saa haard for gennemreflekterede Mennesker, medens enfoldige lettere kan komme til den og kan hvile i Troen med en Tryghed, den ikke kender, der er opøvet i at lade alle sine Tanker altid løbe Linen ud.

Den indirekte Meddelelses Virkning.

I Slutningen af »Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift« havde S. K. i »en første og sidste Forklaring« overtaget Forfatterskabet til alle de pseudonyme Skrifter. Han slutter saaledes: »Først vil jeg takke den Styrelse, der paa saa mangfoldig Maade har begunstiget min Stræben, begunstiget den uden maaske een eneste Dags Afbrydelse fra Anstrengelsen gennem $4^1/_2$ Aar og forundt mig meget Mere end hvad jeg nogensinde havde ventet, omend jeg tør give mig selv i Sandhed det Vidnesbyrd, af yderste Evne at have sat Livet ind; mere end hvad jeg idetmindste havde ventet, selvom det Præsterede skulde forekomme Andre en vidtløftig Ubetydelighed ..... Dernæst vil jeg ..... med en erindrende Taknemlighed mindes min afdøde Fader, det Menneske, jeg skylder mest af Alle ogsaa i Henseende til min Arbejden. — Fra Pseudonymerne skilles jeg derpaa med Tvivlsomhedens gode Ønske for deres frem-

tidige Skjæbne, at denne, hvis den skal blive dem gunstig, maa blive det netop som de kunne ønske; jeg kjender dem jo fra den fortrolige Omgang, jeg veed det, mange Læsere kunne de ikke vente eller ønske: gid de da lykkeligen maatte finde de enkelte ønskelige . . . . . Og gid saa ingen Halvbefaren vil lægge dialektisk Haand paa dette Arbejde, men lade det staa som det nu staar.« — S. K. havde forfulgt sit Maal resolut; han havde fulgt den sokratiske Metode at vise sig saa meget som muligt paa offentlige Steder, han foretog sine velkendte lange Køreture ud paa Landet, han havde samtidig med sin tungeste og alvorligste Bog »Begrebet Angest« ladet udkomme en lille Bog »Forord«, der vel er alvorlig af Indhold, forsaavidt den revser flere af Tidens Skødesynder, men i Form sprudlende af Lune og Vittighed. At han alligevel i Løbet af halvfemte Aar kunde faa saa stor en Produktion færdig, viser, hvor rigeligt Tankerne er strømmet ind paa ham. Hans Ønske om ikke at faa en Skare Eftersnakkere var ogsaa gaaet i Opfyldelse. Da »Enten-Eller« udkom, gjorde Bogen stor Lykke, alle Kendere var henrykte, Anmelderne i Forlegenhed, alle maatte læse Bogen. Men de fleste tog Fejl paa samme Maade, som vi senere skal se P. L. Møller gjorde, idet de antog »Forførerens Dagbog« for at være Midtpunkt og Højdepunkt i Bogen og Forfatterens Hensigt at skaffe Læseren en literær Nydelse. Des større maatte Skuffelsen være, efter-

haanden som de pseudonyme Værker skred frem, og det skønliterære traadte mere og mere tilbage i dem. Bøgerne vakte derfor jo længer jo mindre Opsigt og fulgtes kun af nogle faa interesserede Læsere, der med Taalmodighed arbejdede sig ind i Tankegangen, saavidt det lod sig gøre. Naar de anmeldtes i forskellige Blade, viste det sig gærne, at Recensenterne aldeles havde misforstaaet ham. Sagtens stammer herfra til Dels hans store Foragt for Dagbladsliteratur og navnlig dennes Kritikere. Som Bevis paa, hvorledes han tænkte om saadanne, hidsættes følgende Udgydelse i Dagbogen i Anledning af en Anmeldelse af »Frygt og Bæven« i et theologisk Tidsskrift[1]. »Strax da jeg havde læst denne Anmeldelse, sagde jeg til mig selv: her har vi det, sagde jeg: denne Forfatter er Manden, han forklarer Alt, forklarer alle Vanskeligheder og spilder ikke Tiden paa foreløbigen at forstaae dem; maa jeg deraf tage Anledning til at ønske denne Forfatter al mulig Held og Lykke: Glæde over Danmark, Ære over Forfatteren, Velbehagelighed i Tidsskriftet«. Derimod var det ham en Glæde at finde dog nogen Forstaaelse hos sin gamle Ven, Biskop Mynster, der i en Artikel i Heibergs »Intelligensblade« udtalte[2]: »Jeg har ogsaa læst det

---

[1] Scharlings og Engelstofts VIII, 191—99. Anmelderen var J. F. Hagen, sml. E. P. I, 429.

[2] Se Bladartikler S. 218.

mærkelige Skrift »Frygt og Bæven«, og hvad jeg endog kan have savnet deri, da visselig ikke en dyb religiøs Grund, ikke et Sind, der er mægtigt til at træde Livets højeste Problemer under Øjne « — Den samtidig udkomne Bog »Gjentagelsen« blev Genstand for en Række Udtalelser af Tidens første Kritiker, J. L. Heiberg, i en Artikel, »Det astronomiske Aar«, i hans »Urania, Aarbog for 1844«. S. K. fandt hans Ord desangaaende saa blottede for den simpleste Forstaaelse af Meningen med Bogen, at han stærkt tænkte paa at tage offentlig til Genmæle mod ham, hvad der næppe vilde være sket i den blideste Form, hvis vi kan dømme efter hans Optegnelser. Han lod det dog fare, men i »Forord« findes drøje Sidehug til Heiberg og hans Bog. Men selv om Anmelderen ogsaa var aandsmægtig nok til at fatte Tanken i hans Bøger, saa maatte et Referat af dem dog forekomme S. K. saare utilfredsstillende paa Grund af den ejendommelige Form, han talte i til Samtiden.[1]) Saaledes blev »Filosofiske Smuler« anmeldte i et tysk Tidsskrift. Recensentens »Referat er nøjagtigt, og i det Hele taget dialektisk paalideligt, men nu

[1]) Derfor kan ogsaa et Referat af S. K. altid kun være utilfredsstillende. Det kan kun have Betydning som Anledning for Læserne til at stifte Bekendtskab med S. K. selv og som et Fingerpeg og en Haandsrækning til at klare sig Hovedtankerne ved Læsningen. Vore Referater her i Bogen bedes betragtede under samme Synspunkter.

kommer Knuden: uagtet Referatet er rigtigt, vil Enhver, der læser det, faa et aldeles forkert Indtryk af Bogen . . . . Referatet er docerende, reent og skjært docerende; Læseren vil altsaa faa det Indtryk, at Piecen ogsaa er docerende. Dette er nu i mine Øjne det forkeerteste Indtryk, man kan faa af den«.[1]) »Smulerne« blev slet ikke anmeldte herhjemme, derimod syntes »Begrebet Angest« at tiltale Tiden mere, men heller ikke herover kunde S. K. glæde sig; thi det stammede nok ikke fra, at man ret fattede hans Mening med og i Bogen, men derimod fra, at den var docerende i Tonen, som Tiden krævede det. »At jeg anser denne Naade for en Misforstaaelse, nægter jeg ikke, og forsaavidt glædede det mig, at der samtidigen udkom en lystig lille Bog af Nicolaus Notabene (»Forord«). De pseudonyme Bøger henføres i Almindelighed til eet Firma, og nu maatte da Enhver, der et Øjeblik havde haabet paa en docerende Forfatter, straks opgive Haabet ved at see en Morskabslæsning fra samme Haand«.[2]) »Stadier« tildrog sig kun »Faas Opmærksomhed (hvad det selv forudsiger p. 309, 376), maaske ogsaa af den Grund, at her ikke som i »Enten-Eller« var »Forførerens Dagbog«, thi den blev vel omtrent mest læst og hjalp naturligvis især til Sensationen«.[3]) Og endelig

---

[1]) Afslutt. Efterskr. S. 250 Anm.

[2]) Afslutt. Efterskr. S. 245 flg.

[3]) Afsl. Efterskr. S. 259.

»Afsluttende Efterskrift«; dette Værk havde den ublideste Skæbne af dem alle: »Udgivelsen .... havde kostet mig imellem 5 og 600 Rd.; der blev solgt 60 Exemplarer! Den blev ikke omtalt nogetsteds; en vis videnskabelig Clique udspredte den Opinion, at det var noget Jask«.[1])

Det var altsaa kun faa, som havde Udholdenhed til at følge med indtil »Afsluttende Efterskrift«, der indeholdt Nøglen til Tankegangen i hele Rækken af Skrifterne. Og hvormange der havde nogen Klarhed over Hensigten med og den gennemgaaende Plan i Bøgerne, selv efter at Efterskriften var kommen, er sikkert et stort Spørgsmaal. Kunde en Mand som Martensen 3 Aar efter i Forordet til sin Dogmatik mene, at S. K. (han nævner ikke Navnet) var et Menneske, der tænkte i Aforismer og intet mere, saa synes han ikke at have haft Øje for den røde Traad i de pseudonyme Skrifter. Og hvorledes skulde det da gaa mindre Aander!

Samtidig med »Enten-Eller« havde S. K. udgivet »To opbyggelige Taler« under sit eget Navn og hos en anden Boghandler end ham, hos hvem Pseudonymerne udkom. Og stadig vedblev han at ledsage disse med lignende Taler, tilsidst blev de (1845) samlede i et Antal af 18. De var bestemte til at skulle læses af »hiin enkelte«, og S. K. havde i saa Henseende Held med sig lige fra

---

[1]) E. P. 49, 606.

Begyndelsen af. »Jeg rakte med venstre Haand »Enten-Eller« ud i Verden, med den højre »To opbyggelige Taler«; men alle eller saa godt som alle grebe med deres højre Haand efter min venstre«.[1]) Boghandleren maatte love ikke at gøre nogensomhelst Reklame for dem, ikke en Gang sende dem til Bladene, at de kunde blive anmeldt. Men at de fandt »hiin enkelte«, fik S. K. at mærke paa en egen Maade. Han ønskede at forandre noget i Fortalen til de to første Taler. »Jeg iler op i Bogtrykkeriet. Hvad skeer? Sætteren beder for dette Forord. Han beder. Jeg loe rigtignok lidt af ham; i mit stille Sind derimod tænkte jeg: saa kan han jo være den »Enkelte«.[2]) —

Skønt disse Taler ikke maatte synes at have noget med de pseudonyme Bøger at gøre, stod de dog i nøje afpasset Forhold til dem. Han taler i dem endnu ikke i afgjort kristelige Toner, men anslaar mere almindelige religiøse Strænge; endnu var han jo ikke i hine Bøger kommen til det særligt kristelige. Derfor kaldte han ogsaa Talerne *opbyggelige*, ikke Prædikener. — »Mag. Kierkegaard har formodentlig nok vidst, hvad han gjorde, da han kaldte de opbyggelige Taler: opbyggelige Taler, samt hvorfor han afholdt sig fra Brugen af christelig-dogmatiske Bestemmelser, fra at nævne

---

[1]) Synsp. S. 13.
[2]) E. P. I., 409.

Christi Navn o. s. v., hvad man ellers i vor Tid gjør frisk væk, medens Categorierne, Tankerne, det Dialektiske i Fremstillingen kun er Immanentsens«.[1]) Samtidens Prædikanter talte ofte hedensk, endda de brugte kristelige Udtryk; S. K. vil vise dem, at han uden at bruge særlige kristelige Bestemmelser kan tale saaledes, saa der skal et fint Øre til at opdage, at det egentlig kristelige mangler; »Existensens paradoxe Udtryk som Synd, den evige Sandhed som Paradoxet ved at være blevet til i Tiden, kort hvad der er afgørende for det Christelig-Religiøse, findes ikke i de opbyggelige Taler«.[2]) Ja saa nøje fulgte Talerne med de pseudonyme Bøger, at da Humor der var indført som det nærmeste Standpunkt henimod det rent religiøse, fik Talerne ogsaa (de 4 sidste) »et omhyggeligt fortonet Anstrøg af det Humoristiske«. Men hvem skulde tro, at Folk havde saa skarpt et Øje, at de kunde opdage sligt. Dog glædede det S. K., at »Firmaet Kts« (Biskop Mynster) i Hejbergs »Intelligentsblade« viste, det havde opfattet dem paa rette Maade.[3]) For os har Talerne Værdi baade ved deres dybe Indhold og ved at vise, hvor nøje S. K. fulgte sin Plan, men navnlig ogsaa ved Ind-

---

[1]) Afslutt. Eftersk. S. 248.
[2]) Afslutt. Efterskr. S. 246 flg.
[3]) Afslutt. Efterskr. S. 248 Anm.

blik, de flere Steder giver os i S. K.s indre Liv.[1])

Fandt S. K. imidlertid kun faa, der forstod ham, saa var der dog dem, der blev hans Tilhængere, fanatiske Tilhængere. Desværre viste de jo netop derved, at de ganske havde misforstaaet ham, og S. K. kan da heller ikke lade være med at ironisere over dem. Han havde i »Afsluttende Efterskrift« udtalt det Ønske[2]) »Fremfor alt bevare da Himlen Bogen og mig fra anerkjendende Voldsomhed, at en brølende Partigænger citerer den anerkendende og indrullerer mig i Mandtalslisten«. Men det gjorde Himlen ikke. En »haandfast Tænker«, cand. Magnus Eirikson, blev ved Læsningen af Bogens Polemik mod Spekulationen greben af saa vildt et Had til denne Retnings Repræsentant herhjemme, Martensen, at han i Efteraaret 1846 beskyldte dennes sidste Skrift, »Grundrids til Moralfilosofiens System«, for at undergrave Religion og Kristendom og være fatalistisk, pantheistisk, selvforgudersk. Hvorpaa han endte med at foreslaa Martensens Afsættelse. S. K. gør i sine Optegnelser syndig Nar af »den rasende Roland, den stridbare M. E., der paa en saa gyselig Maade kærtegner mig i de forbindtligste Udtryk«.[3]) Han ud-

[1]) Sml. nvl. Pælen i Kjødet flere Steder (f. Eks. Atten opbygge Taler S. 307 n.

[2]) S. 476 i 1ste Udg.

[3]) E. P. II, 755.

taler sig derimod meget anerkendende om Martensen, hvilket er at bemærke ved Betragtningen af Forholdet imellem de to senere.

S. K. minder ved samme Lejlighed om et Ord, han flere Gange kommer tilbage til: »Ingen inklinere for mig; thi jeg danser ikke«. Dette Ord rammer udmærket; han var en Enspændernatur som faa. Ene følte han sig, savnede Forstaaelse baade hos Modstandere og Tilhængere. Dog han skulde komme til at føle Ensomheden stærkere endnu.

Sammenstødet med „Corsaren“.

Havde S. K. allerede tidlig røbet Anlæg i Retning af Menneskeforagt og til at finde de svage Sider hos Samtiden og gøre sig lystig over dem, saa blev denne Side hos ham paa en vis Maade ikke mindre fremtrædende, alt som Tiden gik. Han saa Tiden som sølle, ussel, overfladisk, pjattet, aandløs, uden nogetsomhelst dybere Indhold. Mod denne Usseldom skulde hans Skrifter være et Indlæg; maaske kunde de dog ruske en og anden ædlere anlagt Natur op af den Døs, hvori Tidsaanden indlullede alt. Thi at de skulde faa nogen Indflydelse paa bredere Lag, ventede han ikke og kunde ikke vente. Naar han havde faaet talt ud, havde ført sin Plan til Ende, var det hans Agt at trække sig tilbage til et Præstekald ude paa Landet i en afsides Krog for paa den Maade ligesom at gøre Bod for sine Ungdomssynder. Men netop som han var ved at blive færdig med den Række

Skrifter, han arbejdede paa, indtraf en Hændelse, der syntes ham et Fingerpeg ovenfra om, at hans Mission endnu ikke var til Ende som Forfatter. Det gav hans Liv en ny Retning,

Et Kendetegn paa Tidens almindelige Retning fandt han, at Bladet »Corsaren« var. Dette Vittighedsblad, udgivet af M. A. Goldschmidt, udøvede i Virkeligheden i Begyndelsen af Fyrrerne et Slags Rædselsherredømme i Hovedstaden. Intet og ingen var forskaanet for at komme under Behandling deri; dets Vittigheder var af den Art, som ogsaa simple Folk kunde goutere, af den Grund havde Bladet vundet en uforholdsmæssig stor Udbredelse. I Grunden henhørte det under Smudspressen, om end Goldschmidt altid vidste at holde Niveauet i en vis Højde. Men Anonymiteten kunde gennem dets Spalter angribe hvemsomhelst, uden at det var vedkommende muligt at værge sig. Vel var de fleste rettænkende Mennesker enige om, at det var et Uvæsen, Bladet drev, og højst fordærveligt; men hvem gad, ja hvem turde træde op derimod. Snarere støttede man Bladet, idet man vel ikke selv holdt det, men laante det op nede fra Folkestuen og lo skadefro, naar ens Nabo fik en lille Omgang, og man selv slap fri.

Sammenstødet med dette Blad blev af afgørende Betydning for S. K. Om han altid har betragtet Sagen med samme Øjne, er noget tvivlsomt. Senere hen siger han undertiden rent ud, at det var

hans Hensigt fra først af at nedkalde Latteren over sit Hoved og gøre sig til Martyr. Men fra Begyndelsen har hans Maal dog nok været et andet.[1]) I Tillid til sin velkendte og ofte prøvede Vittighed og Evne til at faa Latteren paa sin Side har han vistnok tænkt at kunne knuse »Corsaren« ved sit Angreb. Han maatte jo kunne gøre Regning paa, at alle bedretænkende Mennesker vilde slutte sig til ham imod Bladet. Han fik ganske vist ogsaa Held af at forkorte »Corsaren«s Liv, men paa en anden Maade end beregnet. Foreløbig fik han ikke Latteren paa sin Side.

S. K. havde egentlig ingen Aarsag til for sin personlige Del at være misfornøjet med Bladet. Han havde aldrig været i dets Spalter, og det var ellers faa, der kunde glæde sig ved ikke at være bleven karrikeret deri. Tværtimod havde Bladet allerede 4de August 1845 udtalt sig rosende om »Hilarius Bogbinder«, og i Bladet for 14de Novbr. samme Aar stod endog de stærke Ord, at »Victor Eremita aldrig døer.«[2]) S. K. tænkte allerede da paa at skride ind under den Form, at han bad Bladet, der jo hudflettede alt, hvad der var af fremragende og betydelig her i Landet, om ikke at gøre en Undtagelse med ham alene, om ikke at udpege ham

---

[1]) Sml. ogsaa hans egen Fremstilling af Sagen E. P. 49, 57 flg., 130, 461.

[2]) Bladartikler S. 224.

for evigt som et Umenneske. »Uh, en saadan Livsstraf (at blive erklæret udødelig af »Corsaren«) er uhørt«.[1]) Men Angrebet blev igen lagt hen; S. K. var nemlig paa den Tid meget optaget med at lægge sidste Haand paa »Afsluttende Efterskrift«. Netop som han hen i Slutningen af December havde fuldendt dette Skrift, udkom »Gæa, æstetisk Aarbog for 1846«. Heri havde P. L. Møller skrevet et Stykke om S. K.s Forfattervirksomhed, der viste, at han havde paa det hjælpeløseste misforstaaet hans Skrifter og Hensigten med dem.[2]) Han ansaa nemlig »Forførerens Dagbog« for Midtpunktet i dem og Øjemedet for at være at skaffe Læseren æstetisk Tidsfordriv, men saa kom Forfatteren stadig med sin etiske og religiøse Præk og forstyrrede Nydelsen. Havde S. K. altid frabedt sig Recensioner af »halvbefarne«, ja end ikke skaanet Professor Heiberg, naar denne anmeldte hans Bøger uden den rette Forstaaelse, saa maatte han naturligvis blive yderst ophidset over en Artikel som Møllers. Og da han ikke uden Grund antog, at denne Skribent stod i Forbindelse med »Corsaren«, benyttede han Lejligheden til med det samme at

---

[1]) E. P. II, 220.

[2]) Scenen er i Hauchs Hus; en Samtale fremfører dels Møllers egne Meninger, dels »en ældre fornuftig Mands« ɔ: Hauchs. Det var mildest talt en Indiskretion af Møller offentlig at fremføre, hvad Hauch havde sagt i Fortrolighed. Sml. Bladart. S. 224 flg. og E. P. II, 220 flg.

udfordre denne. I »Fædrelandet« for 27de Decbr. 1845 indrykker »Frater Taciturnus, Høvedsmand for 3die Afdeling af »Stadier paa Livets Vej««,[1]) en Artikel, der sylter Møller og hans Artikel i Spottens skarpeste Lage. Derefter slutter Stykket saaledes: »Gid jeg nu blot snart maatte komme i »Corsaren«. Det er virkelig haardt for en stakkels Forfatter at staa saaledes udpeget i dansk Literatur, at han (antaget at vi Pseudonymer ere Een) er den eneste, som ikke udskjeldes der. Min Foresatte, Hilarius Bogbinder, er bleven smigret i »Corsaren«, dersom jeg ikke husker fejl; Victor Eremita har endog maattet opleve den Tort at blive udødeliggjort — i »Corsaren«! Og dog, jeg har jo allerede været der; thi ubi spiritus ibi ecclesia: ubi P. L. Møller, ibi »Corsaren«. Vor Landstryger ender derfor sit »Besøg i Sorø« ganske rigtigt med et af disse væmmelige Corsarangreb paa fredelige, respektable Mænd, der i hæderlig Ubemærkethed røgter hver sit Kald i Statens Tjeneste; paa udmærkede Mænd, der ved Meget have gjort sig fortjente, ved Intet latterlige; thi Forfattere maa som offentlige Personer finde sig i Meget og deriblandt ogsaa i denne Paadutten af Slægtskab med Folk, der, da de lade Noget trykke, jo ogsaa ere Forfat-

[1]) Afslutt. Efterskr. var jo endnu ikke udkommet, hvor S. K. overtager Pseudonymerne.

ere.[1]) Allerede 2den Januar 1846 fik han Ønsket opfyldt; »Corsaren« indeholdt da en Artikel om, »hvorledes den omvandrende Philosoph fandt den omvandrende virkelige Redaktør af »Corsaren««: Frater Taciturnus har opdaget, at P. L. Møller er den virkelige Redaktør af dette Blad. Da nu hans Stykke i »Gæa« kom, farer S. K. op paa »Fædrelandet«s Kontor, og det aftaltes, at han skal aabenbare sin Opdagelse i en Artikel og med det samme slaa til »Corsaren«, som »Fædrelandet« ønsker en Ulykke, naar bare det kan komme godt fra at tilføje Bladet den. Artiklen i »Corsaren« var dertil illustreret, saa ingen kunde tage fejl af, hvem Frater Taciturnus var. »Corsaren« havde beskrevet Situationen nøjagtigere, end Artiklens Forfatter vistnok selv vidste af. Da S. K. skrev sit Stykke, var det efter Samraad med »Fædrelandet«s Udgiver Gjødvad, og denne stod bøjet over S. K., mens denne gjorde Artiklen færdig.[2]) S. K. benyttede nu »Corsaren«s Artikel til i et nyt Stykke i »Fædrelandet« af 10de Januar at fastslaa, »Corsaren« var et Blad, man kunde bestille til at udskælde, »ligesom man bestiller en Lirekasse til at gjøre Musik«,

[1]) Se Bladart. S. 148.

[2]) E. P. II, 314. Her huskede S. K. senere en Smule fejl (E. P. 49, 354) ligesom han senere synes at antage, at »Corsaren« angreb ham for hans Skrifters Skyld (E. P. 49, 606).

og sammenligner Bladet med »et offentligt Fruentimmer«.[1]) »Corsaren« begyndte nu, da Krigen saaledes var erklæret, at gøre S. K. til en staaende Figur i sine Spalter. Goldschmidt fremstillede Sagen,[2]) som om S. K. havde ment, P. L. Møller stod bagved som den egentlige Redaktør af Bladet. Saalænge »Corsaren« smigrede og roste S. K., tav han — aabenbart Tegn paa, at han optog det naadigt. Men da Møllers Stykke kom i »Gæa«, blev han saa forbitret, at han indiskret plumpede ud med sin formentlige Opdagelse af Møllers Forhold til Bladet og blev den arrigste Fjende af dette. I 3 Fjerdingaar lod »Corsaren« ikke en Lejlighed gaa forbi til at drive Spot med S. K., snart uovertræffelig vittig, snart benyttende sig af lavere Midler som f. Eks. Omtalen af hans ulige lange Buksseben, hvilken sidste Slags Vittigheder naturligvis slog an blandt den bredere Del af »Corsaren«s Læsere. Hvorledes S. K. end bar sig ad, havde han Vinden imod. Kom han ind paa en Restauration eller et andet offentlig Sted og bad om »Corsaren« for at vise, han ikke regnede dets Angreb for noget, saa blev det udlagt, at han gik omkring og spejdede efter, om der var noget nyt om ham i Bladet; forlangte han ikke Bladet, hed det sig derimod, at han var bange for at se sig selv deri.[3])

[1]) Bladart. S. 149 flg.
[2]) Se E. P. II, 318 flg.
[3]) E. P. 49, 18.

S. K. gjorde for første Gang i sit Liv den Erfaring, at han havde lidt for tidlig i Diapsalmata ladet Guderne give sig den Forret altid at have Latteren paa sin Side. Han søgte at trøste sig med, at Bladets Vittigheder var af saa lav en Klasse, at kun Pøbelen lo ad dem, ligesom Gadedrenge le højest ad en Kammerat, naar han gør en uanstændig Gebærde. Derimod de dannede, de, der havde nogen virkelig Forstand paa, hvad der var latterligt, holdt med ham.[1]) Men holdt de ogsaa med ham? Alle var de før Krigen enige med ham i, der burde gøres noget, »Corsaren«s Tyranni maatte brydes. Men hvor blev de af nu under Krigen? De blev hjemme i Kakkelovnskrogen af Frygt for selv at komme i det berygtede Blad. Folk som Heiberg og Mynster anerkendte hans Betydning og Fortjenstligheden af det Skridt, han havde gjort, men saa sagte!, at »Corsaren« ikke skulde faa Nys derom — de traadte ikke offentlig frem til Forsvar. Ja »Fædrelandet«, som før Krigen havde været saa enigt med S. K., og opfordret ham til at slaa løs, tav bomstille, da det begyndte at knibe for ham,[2]) — Saa var der da kun den Slutning tilbage, at Befolkningen i Danmark var næsten bare Pøbel, der intet forstod uden at grine ad Flovser om et Par Bukser, og nogle faa mere indsigtsfulde

---

[1]) Sml. E. P. 49, 70.

[2]) »Langt om længe sagde de »Corsaren« af«. (E. P. 50, 176.)

Mænd, der imidlertid af Fejghed — maaske endog af Misundelse[1]) — ikke traadte op mod al denne Usseldom. Bevares, privat, paa Tomandshaand, indrømmede de saa gærne, at det var skammeligt, uværdigt, en Forhaanelse mod alt, der kaldes god Tone, osv., men offentlig — ikke et Ord. Først da »Corsaren« begyndte at tabe sin rædselsindgydende Stilling, turde man mere aabenlyst paaskønne hans Bedrift. — Og hele denne Elendighed behersket af »Corsaren«, det hele danske Publikum slavebundet under en Jødes Aag! Han var den eneste, der havde Mod til at trodse; men maaske kunde de bedre vaagne til Besindelse ved at se den uværdige Behandling, han led, det Martyrium, han var Offer for. — Disse Tanker tumlede S. K. med med sædvanlig Rastløshed; tilsidt stod det klart for ham, at hele Begivenheden var en Forsynets Styrelse, der viste ham hans Opgave. »Hiin Handling hænger i dybeste Grund sammen med hele min Tilværelses Hensigt og med hvad ganske særlig Opgave jeg har haft at løse.

At Tilstanden i de sidste Aar af Christian VIII.s Regjering maa betragtes som en sædelig Opløsning, vil blive Historiens Dom og ligeledes, at denne sædelige Opløsning blandt andre Udtryk ogsaa havde et meget charakteristisk Udtryk i den til Landets Størrelse næsten vanvittigt uproportione-

---

[1]) E. P. II, 397.

rede Subskription, som »Corsaren« havde under Goldschmidts (og P. L. Møllers) Redaktion — thi som »Corsaren« og Forholdene nu ere, er Sagen en anden.

Blot saaledes seet, maatte jeg ethisk føle mig forpligtet til at handle, især naar jeg skulde lovprises af dem; thi herved frembragtes jo den Tilsyneladelse, at jeg, Ironiens Magister, og »Corsaren« (ogsaa Ironi!) vare eensartede.

Derfor handlede jeg kort og godt. I det Øjeblik at ville yderligere forklare mig, kunde jeg ikke falde paa, det kunde let have været blevet misforstaaet, som vilde jeg afværge, at der ikke blev raset imod mig, det Bedste Goldschmidt og P. L. Møller formaaede. Og desuden ere nu Menneskene engang saaledes: Den der skal paatale, hvad Skade der afstedkommes ved Latterens Misbrug, han maa selv, uden at gøre det mindste for at afværge det, have udholdt, at Latteren har faaet Lov at rase mod ham, saa længe den selv vilde; har han saa tillige endog frivilligt udsat sig derfor, indrømmes ham en vis Myndighed i denne Henseende«.[1])

Saaledes endte Krigen egentlig til begge Parters Utilfredshed. Goldschmidt vilde føre den igennem, koste hvad det vilde. Og han førte den igennem, men blev saa led og ked af det hele, at han opgav »Corsaren«, der efter hans Bortgang

[1]) E. P. II, 323 flg. (fra 1855).

sank ned i Plathed og Trivialitet og blev ganske betydningsløs. »Jeg kom netop gjennem ham til den Enkendelse, at »Corsaren« *maatte* være hensynsløs, aldrig maatte elske og agte Noget, og dette blev en medvirkende Grund til, at jeg et halvt Aar senere opgav den«.[1]) En Undskyldning og Oprejsning gav han ikke S. K., men i sit Ugeskrift »Nord og Syd« skrev han lige efter S. K.s Død: »Dr. S. K. døde i Søndags efter nogle Ugers Sygeleje paa Frederiks Hospital. Da han netop under sin polemiske Virksomhed blev syg, sagde ikke Faa, at det var Guds Finger, Straf for hans skaanselløse Angreb paa den »officielle Christendom«. Det vilde vidne om en rigtigere Opfattelse, om man erkendte, at det Særegne, Bitre og Lidenskabelige i hans seneste Afhandlinger hidrørte fra Sygdommen, der allerede virkede paa hans overordentlige Begavelse. Han hørte upaatvivlelig til de største Aander, Danmark har frembragt; men han døde i rette Tid; thi netop hans seneste Virksomhed begyndte at skaffe ham en Art Popularitet, han aldrig selv kunde bragt i Harmoni med sin Personlighed. Den farligste Del af hans Virken mod Præster og officielt Kirkevæsen turde nu først tage sin Begyndelse. Thi der er unægtelig kommet noget Martyragtigt i hans Skæbne: det Oprig-

---

[1]) Se E. P. II, 319 sml. 49, 354.

tige i hans Lidenskab bidrog til at paaskynde Sygdommens Gang og Døden«.[1])

Forholdet imellem de to Mænd var egentlig en sørgelig Misforstaaelse. Begge kunde de se den andens gode Sider og skatte dem, men nogen Tilnærmelse kom ikke i Stand mellem dem senere. S. K. kunde aldrig glemme »Corsaren«s Angreb. Endnu 1855 skriver han: »For mig er Goldschmidt moralsk død, saa længe han ikke angrende har tilbagekaldt sit 6aarige Offentlige med »Corsaren« og særligen sit Forhold mod mig. — Saasnart han har gjort det, er han i Forhold til mig i samme Tilfælde som enhver Anden, der vil ytre sig om mig; og det er ikke usandsynligt, at jeg vil tage Hensyn til ham fremfor til mange Andre«.[2])

---

[1]) Nord og Syd, Dagbogen for 17de Novbr. 1855, saml. E. P. II, 326.

[2]) E. P. II, 321.

Følgerne af Sammenstødet med „Corsaren“.

S. K. kunde ikke komme bort fra Tanken om, hvilken Uret, han havde lidt, og hvor skammeligt han var bleven behandlet af »Corsaren« og den Pøbel, den kommanderede. Paa Gaden følte han sig generet af nærgaaende Blikke, der skulde se, om der var noget paafaldende ved hans Klædedragt. Folk blev dresserede til at kalde ham ved Fornavn, »Søren«. Selv paa Scenen bragte Studenterne ham frem som »Søren Kirk«.[1]) Tilsidst mente han endog, han havde været udsat for personlig Antastelse paa Gaden.[2]) Hvor stammer vel al denne Demoralisation fra? Ja hvorfra vel andet end fra Pressen? Denne Magt har faaet en aldeles uforholdsmæssig Betydning i vor Tid. Alt tror den at kunne be-

[1]) I Hostrups »Genboerne«; senere forandret til »Søren Torp«. Sml. S. K.s Indignation E. P. II, 328. 797; 47, 235; 49, 104; 50, 130 flg.

[2]) E. P. 50, 119; 51, 133.

dømme og dominere. Nu er det ikke længer Forfatteren, der belærer sine Læsere, Sagen er vendt paa Hovedet, Skribenten maa være glad, om Folk vil være saa nedladende at læse, hvad han skriver. Naar en Mand har skrevet en Bog, saa kriticeres den i alle Blade, Anmelderne maa altsaa være bedre inde i Sagen end Forfatteren, eftersom de tør bedømme hans Bog og give den Karakter. Og Recensenten indstiller igen Sagen til et højstæret Publikums Dom altsaa er Publikum, Læserne, den højeste Domstol og den mest kompetente Dommer! Dog Pressen, Dagbladsliteraturen, er klog; den smigrer Mængden, men trækker den i al Stilhed om, som den selv vil. Og ikke blot at Pressen tyranniserer den offentlige Mening, den gør det uden Navn. I Oldtiden skulde en Anklager træde offentlig frem og med sin Person staa inde for Anklagens Rigtighed. Nu kan han dække sig bag et falsk Navn og raabe sine Injurier ud, ikke med én Mund, men igennem 10,000 Numre af et Blad. Denne Presse, der er saa frygtelig en Modstander — da man ikke kan ramme den; ethvert Slag imod den rammer i Luften — vil ende med at ødelægge Tiden helt. Tiden er allerede paa Vej til at blive ødelagt; hvad er Pressen nemlig andet end et Symptom paa den Fordærvelse, der allerede findes. Fordærvelsen afføder Pressen, Pressen forøger Fordærvelsen. Er dens Forgudelse af Masserne ikke Udslag af den samme Aandsretning, der

Følgerne af Sammenstødet med „Corsaren“.

S. K. kunde ikke komme bort fra Tanken om, hvilken Uret, han havde lidt, og hvor skammeligt han var bleven behandlet af »Corsaren« og den Pøbel, den kommanderede. Paa Gaden følte han sig generet af nærgaaende Blikke, der skulde se, om der var noget paafaldende ved hans Klædedragt. Folk blev dresserede til at kalde ham ved Fornavn, »Søren«. Selv paa Scenen bragte Studenterne ham frem som »Søren Kirk«.[1] Tilsidst mente han endog, han havde været udsat for personlig Antastelse paa Gaden.[2] Hvor stammer vel al denne Demoralisation fra? Ja hvorfra vel andet end fra Pressen? Denne Magt har faaet en aldeles uforholdsmæssig Betydning i vor Tid. Alt tror den at kunne be-

[1] I Hostrups »Genboerne«; senere forandret til »Søren Torp«. Sml. S. K.s Indignation E. P. II, 328. 797; 47, 235; 49, 104; 50, 130 flg.

[2] E. P. 50, 119; 51, 133.

dømme og dominere. Nu er det ikke længer Forfatteren, der belærer sine Læsere, Sagen er vendt paa Hovedet, Skribenten maa være glad, om Folk vil være saa nedladende at læse, hvad han skriver. Naar en Mand har skrevet en Bog, saa kriticeres den i alle Blade, Anmelderne maa altsaa være bedre inde i Sagen end Forfatteren, eftersom de tør bedømme hans Bog og give den Karakter. Og Recensenten indstiller igen Sagen til et højstæret Publikums Dom altsaa er Publikum, Læserne, den højeste Domstol og den mest kompetente Dommer! Dog Pressen, Dagbladsliteraturen, er klog; den smigrer Mængden, men trækker den i al Stilhed om, som den selv vil. Og ikke blot at Pressen tyranniserer den offentlige Mening, den gør det uden Navn. I Oldtiden skulde en Anklager træde offentlig frem og med sin Person staa inde for Anklagens Rigtighed. Nu kan han dække sig bag et falsk Navn og raabe sine Injurier ud, ikke med én Mund, men igennem 10,000 Numre af et Blad. Denne Presse, der er saa frygtelig en Modstander — da man ikke kan ramme den; ethvert Slag imod den rammer i Luften — vil ende med at ødelægge Tiden helt. Tiden er allerede paa Vej til at blive ødelagt; hvad er Pressen nemlig andet end et Symptom paa den Fordærvelse, der allerede findes. Fordærvelsen afføder Pressen, Pressen forøger Fordærvelsen. Er dens Forgudelse af Masserne ikke Udslag af den samme Aandsretning, der

kræver Folkets Deltagelse i Regeringen. Kan der tænkes noget taabeligere end dette stigende Raab paa Folkefrihed? Skulde en Flok, der altid er beredt til at grine ad alt usædvanligt og fremragende, som blindt lader sig køre af Blade som »Corsaren«, være moden til at regere? Naar Folkeregering indføres, afgøres ved Stemmeflerhed, hvad der er det bedste — har man nogensinde set det sande og det gode findes hos Flertallet! Blive de ikke altid tværtimod forfulgte! Havde Samtiden ikke leveret et nyt Bevis herpaa ved at behandle ham, som han var bleven behandlet? Men der var dog ogsaa andre, der indsaa, han havde Ret? Maaske nogle faa; Massen absolut ikke. Og disse faa sagde ikke deres Mening offentlig; enten var de fejge, krøb i Skjul for den Presse, de selv ønskede af Vejen, eller de gned sig i Hænderne af Skadefryd og Misundelse. Dog hvor turde han vente andet. Ellers var jo Reglen, at en Forfatter skrev smaa Bøger og gjorde stor Reklame for at faa dem solgt og tjene Penge paa dem. Men her var han traadt frem med en Produktion, der var enestaaende i Danmarks Literaturhistorie ja maaske i Verdens, han havde sat Penge til paa disse Bøger — skulde en saadan Frækhed ikke straffes? Tænke sig at en Mand vovede at rage op over Middelmaadigheden! [1])

---

[1]) Sml. E. P. 47, 161 flg. 169 flg. og »En literair Anmeldelse«, 1846, hvor »Nivelleringen« beskrives.

Det var det fortvivlende ved at leve i et lille Land, hvor alt er Købstadsforhold, hvor alle kende hinanden. I et større Land havde man dog haft større Albuerum; men herhjemme hvor alle kende hinanden, her gøres der Ophævelser, naar en Mand gaar for meget paa Gaden, her overbegloes og overbegrines man af Per og Povl, fordi ens Ben er noget tynde og Buxerne maaske en halv Tomme for korte.

Men endelig det værste. Den Pøbelforgudelse, hvorpaa Pressen og de frie Rørelser i Tiden var Tegn, gav den sig ikke ogsaa Udslag i Tidens Syn paa Kristendommen. Her gaar man og bilder hverandre ind, at alle er kristne, at »vi blive s'gu nok salige allesammen«.[1]) Præsterne tale om Kristendommens store Trøst, mens de banke kraftigt i Prædikestolen; den theologiske Professor beviser, at Kristendom er et stort Gode, af 3 Grunde.«[2]) Men hvem hører overhovedet paa disse Præster. Folk sidder og slumrer blideligt; nævner han derimod noget om Udsigterne til Krig eller berører det politiske, strax er de lutter Øre, men Vorherre bryde de sig ikke om. Kirken er ved at blive et Slags Theater, hvor man morer sig over at høre en god Taler — eller keder sig, hvis Prædikanten er daarlig. Præsterne prædike om alt, kun ikke

---

[1]) E. P. 47, 214.

[2]) Sml. E. P. 47, 188.

om Kristendom; forvilder en sig en Gang ind paa Skriftens Udsagn om, at de kristne skal lide Trængsel og forfølges, saa skynder han sig derfra igjen hurtigst muligt, og Menigheden mærker ogsaa nok, det var ikke saa slemt ment; thi strax næste Dag kan enhver, der gider betragte Pastoren, jo se, hvor veltilpas han befinder sig i denne Verden og hvor hyggelig han ved at indrette sig her. Og netop i Aarene 1843—1846 viste sig et Fænomen, der bestyrkede S. K. i hans Syn paa Kristenhedens skrækkelige Tilstand og Kristendommens Sammenblanding med verdsligt og andet, et Tilfælde, der ogsaa bestyrkede ham i, at hans Angreb paa Spekulationen i »Afsluttende Efterskrift« ikke havde været uden Grund.

En Mag. Adler var 1841 bleven Præst i Hasle. I sin Ungdom var han fuldblods Hegelianer, senere var han maaske bleven paavirket af S. K., idetmindste sendte han denne i 1843 en Samling Prædikener »venskabeligst«. I disse Prædikener paastod Adler, at han havde haft Aabenbarelser af Frelseren, der havde forklaret ham det ondes Oprindelse og andre Ting. Da han fortsatte med lignende Skrifter blev han suspenderet 1844 og afskediget 1845 dog i Naade og med Pension. Han levede siden i København, hvor han udgav flere Skrifter. Navnlig var han i Virksomhed som Forfatter i 1846 og samtidig høre vi, at S. K. havde skrevet »en stor Bog om Adler«, der imidlertid

ikke udkom. Længe vedblev han at sysle med Tanken derom, men det blev ikke til noget. Rester af Bogen haves i hans Optegnelser. Men i S. K.s Øjne blev Adler til et Exempel paa, hvorledes den moderne Kristendom og Spekulationen kan forkvakle et Menneske.

Adler er et udmærket begavet Menneske; han læser og bliver theologisk Kandidat uden at have mødt Spørgsmaalet, om han er en Kristen. Det anser han for givet; han er jo døbt, konfirmeret og har nu oven i Købet en Bunke theologiske Kundskaber. Efter Examen kaster han sig over Studiet af Hegel, Tidens Modeprofet, og han betages fuldstændig af Systemet. Saa faar han Plads som Præst ude paa Landet, tager Hegels 18 Pragtbind med og mener at være udmærket forberedt til denne Gerning. Men derude møder han en Kristendom, der ikke er berørt af Tidens Forflygtigelse af dens Begreber. Adlers Stilling er fra en vis Side set komisk, men fra en anden set fortvivlet. »At staa paa Prædikestolen (altsaa for Guds Aasyn) og forkynde, hvad man ifølge sin Dannelse formeentligen er langt ude over; at sidde ved Dødslejet og trøste en Døende med, hvad man selv er langt ude over; at sidde ved Dødslejet og være Vidne til, at den Døende, som taknemligt trykker Præstens Haand, saligt døer i Troen paa Det, som Præsten ved Dødslejet er ude over!«[1]) Han kommer

[1]) E. P. II, 593.

da til det Spørgsmaal, om han vil blive en Kristen, »et Aars Tid efter at han lykkelig og vel er bleven kristelig Præst.« Han indser nok, han maa vende sig indefter og ikke blot med Spekulationen betragte Verdenshistorien; han brænder derfor alle sine hegelske Bøger, men ak! Hegels Lære er ikke uddreven med det samme. Det ses af hans senere Adfærd. Han er endnu saa forflygtigende i sin Opfattelse af det kristelige, at han mener at modtage Aabenbaringer, medens det kun er nogle fantastiske Tanker, der svæver forvirret omkring i hans egen Hjærne. Men hvor kan man vente andet af Folk, der er opdragne i denne usalige Sammenblanding af kristeligt og hedensk, hvor man tror at være Kristen ved Fødsel af »kristelige« Forældre, hvor man aldrig hører Kristendommen fremsat uden Bismag af verdsligt og af menneskelig Tankegang.

Men maa man da sige »aldrig«? Høres Kristendommen ingensteds purt og rent og lever man ingensteds efter dens Fordringer? Blandt Grundtvigianerne? Maaske, men Grundtvig er saa støjende,[1]) saa »ølnordisk«, hans Raaben op er utaalelig. Og hans Tilhængere klumpe sig sammen i en Klike[2]) i Stedet for at tage en Missionsgerning op udadtil i den hedningblevne Kristenhed. — Men Mynster

---

[1]) E. P. 47, 254.
[2]) E. P. 48, 34.

da, hans gamle Ideal og hans Faders Skriftefader? Ja hans Prædikener var baarne af ægte kristelig Alvor[1]) og hans ærværdige Personlighed maatte gribe enhver. Men fremstillede selv han Kristendommen i dens hele Skarphed? Var der ikke en Bismag af menneskelig-klogt i hans Forkyndelse. Og selv om han nok turde tale om, at desværre kun altfor faa af de formentlig Kristne er det i Aand og Sandhed, og turde sige, at en saadan virkelig Kristen maa være beredt til at udholde Fjendskab og Forfølgelse fra Verdens Side, kunde han saa pege paa sig selv som en, der i nogen Maade havde erfaret dette? Var han ikke æret og anset af alle? Stod han ikke som en Høvding og Støtte for den bestaaende Ordning, Statskirken? Men hvis det er en rædsom Løgn med den Tale om en kristelig Statskirke, hvor stort et Ansvar havde da ikke Mynster. Hvis det derimod havde noget paa sig med en kristelig Statskirke, da var han en kristelig Kæmpe og hans Fortjeneste uskaterlig, men i modsat Fald. . . . . Hans Forkyndelse var dog alligevel for mild og verdensklog; Paradoxet og Lidelsen for dets Skyld fremhævedes for lidt. Hvor var det dog sjældent at se Kristendommen prædiket i hele dens Ophøjethed og med dens Krav uden Afslag! Selv Luther var jo ikke fri for at lefle med Staten og blande det verdslige ind i Kirken. Og hvad

[1]) Endnu E. P. 47, 205.

han tvungen af Omstændighederne havde begyndt, havde man siden trolig fortsat, indtil man nu væsentlig havde Kristendommen som en ydre Fernis paa et helt igennem verdsligt Liv.

Der trængtes, det stillede sig klarere og klarere for S. K., til en Kristendomsforkyndelse, der frit og hensynsløst vil udtale: den som vil være Guds Ven, maa være Verdens Fjende. Naar allerede Plato havde indset, at en Retfærdig maatte være beredt paa at komme til at lide, ja nagles til en Pæl, hvor meget mere maatte de Kristne da være udsatte for det samme, nu Modsætningerne ved Kristendommen er blevne i saa høj Grad skærpede, og saaledes som Martyrerne i den første Tid bevise. Den kristne maa lide for sin Tros Skyld; det er en væsentlig Side af Kristendommen, at den kræver Martyriet. Var hans egen Skæbne ikke et Bevis for det samme; han havde sagt et Alvorsord til Slægten, om hvad sand Kristendom var, og Lønnen var bleven Haan og Spot. Dog han vilde bære det uden Knur, hans Ungdomssynder stod ham for Øje, naar han syntes, det blev ham for drøjt. Gud havde maaske ogsaa bestemt det saaledes, for at han derved kunde blive en existerende Prædiken for Samtiden. Nu for Tiden havde ganske vist ingen Øje derfor, men naar han var død, vilde Verden indse sin Uret — saaledes gaar det jo altid, man ihjelslaar Profeterne, og Eftertiden rejser dem Æresstøtter. Men var hans Syn paa Kristendommen dog ikke for mørkt; den

blev jo næsten paa den Maade umenneskelig? I alt Fald var det rigtigere end den Mælkebrødskristendom, Børnene flaskes op ved og faa Begreberne forvirrede ved. Naar man, som han, var opdraget i strænge kristelige Begreber, tog Sagen sig anderledes ud. Maaske var det egentlig hans Ulykke, at han for tidlig var kommen i for nær Berøring med Kristendommen. Den er dog egentlig kun for Voxne, Børn kunde den maaske gøre sindssvage. Den kræver baade Forstandens Korsfæstelse og Lidelse i Verden. Det er haarde Vilkaar; men de maa tages. Man kan maaske beklage, at man nogensinde er bleven stillet overfor dem, man kan forarges, fortvivle, det nytter ikke, Fordringen er der alligevel. »Men hvor falder da et Menneske paa at ville underkaste sig alt dette? Hvorfor skal han være en Christen, naar det er saa svært? Hertil kunde først svares: hold Mund, Christendommen er det absolute, Du skal. Men tillige kan der gives et andet Svar: fordi Syndens Bevidsthed i ham intetsteds under ham Hvile, dens Smerte gør ham stærk til at udholde alt Andet, naar han blot kan finde Forsoning.«[1]) — Men var han dog ikke en Selvplager? Var der ikke noget i, hvad de velmenende sagde: det er jo Din egen Skyld, at Du bliver forfulgt.? Vi skal taale de Lidelser vi føres ind i for vor Kristendoms Skyld, men vi behøver da ikke at

---

[1]) E. P. 48. 290.

styrte os i dem? Blot en Indrømmelse til Publikum saa var det hele ovre. Eller et stille Præstekald paa Landet, saa slap han ogsaa. Dog nej, han vilde tage alle Følgerne af det Skridt, han havde gjort ved at udfordre »Corsaren«. Naar han holdt fast derved, sagde en indre Stemme, at han var i Overens stemmelse med Guds Vilje. Da kunde Lidelserne tynge, saa meget de vilde, han havde dog den salige Bevidsthed at gøre, hvad han var bestemt til. Her havde Gud igen ladet ham lære et stort Stykke af den kristelige Sandhed ved at lade ham opleve det. Hvor haardt end Gud prøvede ham, han turde ikke knurre; thi han maatte se sit Liv som en Bod for Slægtens og sin Ungdoms Synder. Forhaabentlig vilde Gud ikke vente altfor længe, inden han tog ham herfra. Indtil da vilde han anvende Tiden — lige meget om kort eller lang, Gud tilmaalte ham den — til at vise Tiden uden Afslag, hvad sand Kristendom var.

Søren Kierkegaard genoptager sin Forfattervirksomhed.

»Det har bestandig tiltalt mig og ligget i Baggrunden af min Sjæl, det Ønske engang at blive Præst ude paa Landet. Baade tiltalte det mig som et idyllisk Ønske i Forhold til en anstrenget Existens, og da ogsaa religiøst som en Pønitentse for at finde Tid og Ro til ret at sørge over, hvad jeg personligen kan have forbrudt,« skriver S. K. 20. Jan. 1847. Men nu kom med Striden med »Corsaren« en Række Tanker op, som før ikke havde været. Var det egentlig ikke hans Pligt at blive staaende, hvor han stod. Hidtil havde han vel ikke været Publikums Yndling, men dog ret godt anset, kunde maaske med Tiden have gjort mere Lykke; da vilde et Skridt som det at søge et lille afsides Præstekald have vist hans Foragt for Verdens Storhed og Glimmer. Det havde ogsaa altid tiltalt den æstetiske Side i ham at kunne sige:

nu har jeg skrevet, hvad jeg havde at skrive, nu tier jeg, ikke fordi nogen ydre Anledning nøder mig dertil, men kun fordi jeg vil. Men hvis han nu brød af, da han virkelig havde udtalt, hvad der fra først af havde ligget ham paa Sinde, vilde man saa ikke kalde ham fejg og sige, han trak sig tilbage for »Corsarens« Angreb[1]). Og vilde det i Virkeligheden ikke ogsaa være Fejghed; krævede de forvirrede Forhold ikke netop en overordentlig, og var nogen i Kongeriget skikket som han til at indtage denne Plads? Hensyn til jordisk Lykke kunde ikke friste ham; siden han havde hævet sin Forlovelse havde han opgivet enhver Fordring paa Lykke her i Livet. Og den Lod, der ventede ham, hvis han vedblev at være Forfatter, stod ikke for ham i noget glimrende Lys, men som ensbetydende med at prisgives til Haan og Spot fremdeles. Men han troede at føle, hele hans Personlighed var som beregnet paa og bestemt til sligt. Hvem vidste derimod, om de Opgaver, der ventede ham som Landsbypræst, overhovedet passede for ham. Han talte med Mynster om Sagen, og denne raadede ham til at gaa ud som Præst. Men hvad forstod Mynster sig egentlig paa hans Karakter og Personlighed? Mynster beregnede alt saa verdslig klogt, han saa altid efter, hvorledes man kom frem i Verden, gjorde Karriere. Og hvem vidste, om han

---

[1]) Sml. E. P. 49, 69.

ikke ogsaa havde andre Tanker bagved. S. K. var i en Bevægelse henimod en Modstand imod det bestaaende, mod Statskirkevæsenet, der næppe kunde være undgaaet Mynsters Opmærksomhed og som maatte være ham, den typiske Repræsentant for Statskirkesystemet, højst ubehagelig. Men endnu havde han dog ikke skrevet andet, end hvad Mynster ogsaa kunde billige; de havde begge arbejdet henimod en Uddybelse og Inderliggørelse i Tidens Kristendom. Dog hvem borgede for, at S. K.s Udvikling ikke tog Retning henimod et mere direkte Angreb paa det bestaaende. Kunde man faa ham puttet ind i et afsides Præstekald paa Landet, saa var han af Vejen og uskadeliggjort for det første. Saaledes var det muligt, at Mynster tænkte.[1]) — Og flere Ting talte endnu imod at tage ud; S. K. var efterhaanden kommen saaledes i Vane med at udtømme sine Tanker i Skrifter, at han ikke befandt sig vel, uden naar han var i Virksomhed med at producere. »Kun naar jeg producerer befinder jeg mig vel. Da glemmer jeg alle Livets Ubehageligheder, alle Lidelser, da er jeg hos min Tanke og lykkelig. Blot jeg et Par Dage lader det være, bliver jeg strax syg, overvældet, besværet, mit Hoved tungt og betynget. En saadan Trang, saa rigelig, saa uudtømmelig, der efter nu at have holdt ud Dag efter Dag i 5 à 6 Aar, endnu

---

[1]) Se E. P. 47, 9 flg.

strømmer lige saa riigt, en saadan Trang er jo dog vel ogsaa et Guds Kald.«[1])

Saaledes blev han mere og mere vis paa, at han burde blive staaende, hvor han stod, at Gud havde benyttet Angrebet fra »Corsaren« til at vise ham hans Opgave. »Dog endnu dybere hænger hiin Handling (at jeg forlangte at blive udskjældt) sammen med, hvad ganske særlig er min Opgave. — Tilstanden i Christendommen, især i Protestantismen og allermest i Danmark, er Middelmaadighed, Aandløshed, Spidsborgerlighed — Idealerne ere bortkomne og glemte og Middelmaadigheden selvbehageligt rykket op til at indtage Højsædet. Her ligger min Opgave. Jeg skal, som jeg oftere har sagt det, røre ved Hjælp af Idealerne; svag, ak som en Digter, skal jeg røre ved Hjælp af Idealerne.«[2]) Han vilde begynde et nyt Forfatterskab, der skulde tage direkte Sigte paa det religiøse. Det havde vistnok allerede hans »Atten opbyggelige Taler« gjort; men ikke paa den i snævrere Forstand kristelige Religiøsitet. Og »Afsluttende Efterskrift« havde som Led i Pseudonymernes Række haft for meget tilfælles med disse i Iklædning og Fremstilling til at kunne kaldes rent religiøst, hvorvel det religiøse

---

1) E. P. 47, 10.

2) Saaledes saa S. K. Sagen 1855 (E. P. II, 324), men naar man sliber Udtalelsens skarpe Kanter af, rammer man nøjagtig hans Tanker i Aarene 1846 og Begyndelsen af 1847.

Indhold deri var ligesaa dybt og lidt til som i hvilketsomhelst rent opbyggeligt Skrift, Samtiden kunde opvise. Men nu skulde der tages fat paa en Literatur, der skulde føre det kristelige frem for Tiden i dets ideale Skikkelse, med sit absolute Krav, uden Afslag.

Allerede 13de Marts 1847 udkom da »Opbyggelige Taler i forskellig Aand«, under S. K.s eget Navn ligesom de tidligere opbyggelige Skrifter. Titelen skulde antyde, at Bogen dannede en Slags Overgangsled fra den almindelige Religiøsitet til den strængt kristelige. Den var delt i tre Afdelinger; først med tredie begynder det i snævrere Forstand kristelige at træde frem. Talerne bevæge sig i Virkeligheden ved nærmere Eftersyn gennem de tre sædvanlige Stadier: det æstetiske, det etiske, det religiøse, og der er den nøjeste Forbindelse mellem dem og S. K.s eget indre Liv og dets Udvikling, hvorfor vi maa referere dem noget udførligt.

I den første Tale, en Skriftetale (paa 160 Sider!), fremstilles det religiøse Krav rettet til Æstetikeren. Talen er bygget over Jak 4, 8: Lutrer Hjærterne, I tvesindede. Fra Enten—Eller vil erindres, at Etikeren stadig bebrejder sin unge æstetiske Ven, hans Liv falder fra hinanden i Stumper og Stykker. Dette er i Virkeligheden det samme, som Jakob mener med at være tvesindet: være som et svajende Siv, uden Stadighed. Overfor saadanne lyder Kravet om at skaffe Enhed tilveje i Sindet og Viljen, ikke

at tjene to Herrer. Dette er kun muligt ved at ville det gode; thi kun dette er eet, og vedbliver i Evigheden at være det samme. Alt andet, som nævnes kan, er derimod en Mangfoldighed, der dækker over Tomhed[1]). Siger en saaledes: Jeg søger Lysten alene, »hvorledes higede han ikke fra en Nydelse til en anden, Afvexling var jo hans Løsen«. Saaledes er han »ikke blot tvesindet, men splidagtig i sig selv, saa han vil strax igjen det Modsatte«.[2]) Man maa *i Sandhed* ville det gode, hvis man ikke vil være tvesindet. Vil man det gode for Lønnens Skyld eller af Frygt for Straffen, da vil man ikke ét. Ligeledes maa man helt se bort fra sin egen Person[3]); thi vil nogen det Gode kun paa det Vilkaar, at han selv sejrer, saa er han tvesindet. Og vil han kun det gode, forsaavidt det ikke forstyrrer ham i hans daglige Magelighed, saa er han ogsaa tvesindet. Det gode maa være ham et og alt; den, der vil være ensindet, maa ville sætte alt ind derpaa; kan han handle, da maa han ville *gøre* alt for det gode, kan han ikke handle, maa han ville *lide* alt for dets Skyld. Men her kommer den verdslige Klogskab med sine Ræsonnementer og ødelægger saa tit en redelig Vilje, der maaske ellers vilde have

---

[1]) S. 34.

[2]) S. 31—32.

[3]) Man bemærke Sammenhængen mellem det flg. og S. K.s egen Tilstand og hans Tanker paa hiin Tid.

naaet at ville ét. Og nu giver S. K.[1]) en Skildring af den kloge, der paa et Haar rammer Biskop Mynster, saaledes som S. K. mere og mere kom til at se ham. Den, der derimod vil det gode med udelt Hjærte, han kan godt være klog, men han bruger Klogskaben imod sig selv. Dette udvikler S. K. nu med Træk, hentede direkte ud af sin egen indre Erfaring. Og endelig da han begynder at udvikle, hvorledes den der vil det gode, maa ville lide alt for dets Skyld, kan omtrent hver Sætning overføres paa ham selv; sml. nvl. S. 115 flg.

I anden Afdeling er det etiske Stade, religiøst spejlet, repræsenteret. Over sin Yndlingstext om Liljerne paa Marken udvikler Taleren, hvorledes vi ved Betragtningen af dem lærer at »nøjes med det at være Menneske«, — som man vil erindre, netop det karakteristiske for Etikeren, ikke at ville være det udmærkede, enestaaende, Undtagelsen, men et ganske almindeligt Menneske. Den bekymrede Lilje, der vilde være Kejserkrone, men visnede, da den skulde flyttes, kan advare Mennesker mod alle Storhedstanker. »Al verdslig Bekymring stammer fra, at et Menneske ikke vil nøjes med det at være Menneske«. Ogsaa mod Næringssorg hjælper det at betragte Liljen paa Marken — og her benytter S. K. Lejligheden til at holde en Prædiken for sig selv, der netop ved samme Tid begyndte at se de

---

[1]) S. 87—98.

Bekymringer for Udkommet trække op, som senere skulde faa saa meget at betyde for hans indre Udvikling. Han viser, hvorledes den bekymrede Skovdue gjorde sig unødige Sorger og fangede sig selv i Bekymringen. Al saadan Sorg kommer af, at man sammenligner sig selv med bedrestillede og finder, de har for meget i Forhold til en selv, i Steden for at se nedad, som den maa, der betragter Liljerne. Man vil ikke nøjes med at være Menneske. Men det gælder netop om ved Betragtningen af Herrens Ord: »Klæder da Gud saaledes det Græs, der staar i Dag og i Morgen kastes i Ovnen, skulde han ikke meget mere klæde Eder, I lidettroende«, at betænke, »hvor herligt det er at være Menneske«. Det er at være skabt i Guds Billede og har de største Forjættelser; Betingelsen for at faa dem er at ville eet, nemlig tjene Gud og ham alene. Der maa vælges mellem Gud og Mammon, og Valget kan tit være svært, men det er Fordringen. Og saa siges: Søger først Guds Rige og hans Retfærdighed, saa skal alt det andet tillægges Eder. Guds Rige skal *søges alene;* det andet bliver *tillagt.* — Saaledes skinner ogsaa i disse Taler S. K.s eget Indre igennem den ene Gang efter den anden.

Men sit egentlige Æmne naar S. K. først i tredje Afsnit, 7 Taler om »Lidelsens Evangelium«, det glade Budskab om Lidelserne, hvorfor der stadig udvikles, hvad *glædeligt* der ligger i Lidelsen.

S. K. samler her med Forkærlighed Steder i Skriften, der taler om den Trængsel, som venter Herrens Disciple.

. Første Tale har til Text Luc. 14, 27: »Hvo som ikke bærer sit Kors og kommer efter mig, kan ikke være min Discipel«. De Kristne er altsaa Korsdragere. Det vil sige, at det ikke er endt med en højmodig og heltemodig Beslutning om at tage Korset op — og saa lægge det igen; men det at tage Korset op er kun Begyndelsen paa den trange Vandring med Korset. Og at følge Kristus efter vil sige at gaa ad samme Vej, »i en Tjeners ringe Skikkelse, trængende, forladt, bespottet, ikke elskende Verden og ikke elsket af den. Og det betyder at gaa ene«.[1]) — Men hvad glædeligt kan der ligge i denne Tanke? Vistnok, hvis dette Jordeliv var det højeste, da var den uudholdelig, da var Vilkaaret umenneskeligt. Men hvis det er sandt, at Kristus gik hen at berede Sted for sine, saa bliver Vandringen let og ledsaget af en salig Følelse.

Anden Tale er bygget over Matth. 11, 30: »Mit Aag er gavnligt og min Byrde let.« — Farisæerne lagde Byrder paa andre og gjorde dem tunge. Nu kommer Frelseren og siger, at hans Aag er gavnligt, Hvilket Aag? Lidelsens. Den Kristne bliver ikke ved sit Forhold til Kristus befriet for sine Lidelser. Men dette Aag er gavnligt; hvorledes fatter han det? Han

[1]) S. 239. Sml. dog S. 237; her menes naturligvis: uden Verdens Følgeskab.

fatter det slet ikke, i det højeste først bagefter. I Øjeblikket maa han *tro* det. Og Frelseren kalder sin Byrde let. Han har selv vist, hvad det betyder. Han bar selv en tung Byrde, Bekymringen for den faldne Slægt, men han bar denne Byrde, der langt overgik et Menneskes, ja Slægtens Kræfter, let. »Thi ikke er det vidunderligt med Jærnstyrke at tage haardt paa det Haardeste af Alt; men vidunderligt er det med Jærnstyrke at kunne tage sagte paa det Svageste af Alt, eller tage let paa det Tunge . . . . . Men naar En paa samme Tid som han selv bærer denne tungeste Byrde, har Tid og Villighed og Deltagelse og Selvopoffrelse til uafbrudt at bekymre sig om Andre, at hjælpe Andre, at helbrede Syge, at besøge Elendige, at frelse Fortvivlede: bærer han da ikke Byrden let!«[1]) Og som Mesteren, saaledes Lærlingen; vi skal ikke bære vor Byrde med Mod, men med Sagtmodighed; den er ikke let, men vi skal bære den let.

Tredje Tale har til Æmne Hebr. 5, 8: »alligevel han var Søn, lærte han Lydighed af hvad han led.« — En varmblodig Yngling kan undertiden ønske at stride for en god Sag, ja i given Fald lide for den. Ellers er det at vælge Lidelse noget, intet Menneske af Naturen falder paa. Og dog, hvis vi vil efterfølge Kristus, maa vi gøre det; thi han gik ud i Verden med det Forsæt, Valg, For-

[1]) S. 257.

langende at ville lide. Og af sin Lidelse lærte han Lydighed. Heri ligger en dyb Betydning: Lidelsens Skole danner for Evigheden. At det er Lidelse, der danner, forhindrer al Overfladisked; det er dyre Lærepenge, som vil skrække de utaalmodige bort. Og at det er Lydighed, der læres, gør alle lige. Her er ingen Forskel paa svagt og godt begavede; den enfoldigste kan lige saa godt lære Lydighed som den evnerigeste. Naar Undervisningen sker gennem Lidelser, ligger deri, at den kun angaar Forholdet mellem Discipelen og Gud, han dannes for Evigheden. Dette kendes ogsaa paa, at naar man ved Lidelse har lært Lydighed, finder Hjærtet Fred ved at hvile i denne Lydighed. Og kun i dette ene findes Hvile at lade Gud raade for alt. Vel er Lidelsens Skole den længste, netop fordi den danner for Evigheden, men den er nødvendig; »thi var det Mennesket muligt at lære Lydighed mod Gud uden Lidelse, da havde Christus som Menneske ikke behøvet at lære den af Lidelse«.[1])

Fjerde Tale drejer sig om Luk. 23, 41: »Vi faa det, vore Gerninger have forskyldt, men denne handlede intet Uskikkeligt«, — Selvbekymring er den skarpeste og mest indtrængende Forhørsdommer. Overfor Menneskene ønske vi at maatte være uskyldige; men rædsomme Tanke, om Gud skulde kunne have Uret imod os. Gud er Kær-

[1]) S. 281.

lighed, ellers er han slet ikke til. Hvad Gud fører os igennem, vi maa altid, hvor lidt vi end kan fatte hans Veje, klynge os til Troen paa, at han er Kærlighed og finde Trøst i med Røveren at sige, vi faa, hvad vore Gerninger har forskyldt. Vel har denne Tanke noget saare nedtrykkende men ogsaa det opmuntrende, at er Fejlen vor egen, kan vi arbejde paa at rette den og overlade, hvad der mangler i at dette lykkes os, i den Guds Hænder, som er Kærlighed. — Denne Tale er paa en Gang en dyb Erfaring S. K. lærte og indøvede paa denne Tid og en Tanke i Lighed med Slutningsprædikenen i »Enten-Eller«, kun at medens hist Synspunktet nærmest var Guds Ophøjethed, er hans Hellighed og Menneskets Synd her fremhævet med al ønskelig kristelig Klarhed.[1])

Femte Tale handler om det glædelige i, »at det ikke er Vejen, der er trang, men at Trængselen er Vejen.« — Naar Livet sammenlignes med en Vej, passer det paa ethvert Liv. Derimod er Forskellen paa Menneskenes Liv, *hvorledes* de vandre ad denne Vej. For den Kristne maa det være klart, at ikke blot er Vejen trang, men at selve Trængselen er Vejen. (Ap. Gern. 14, 22 — 1 Thess. 3, 3 — osv.). Der er det glædelige i at vide dette, at saa har man strax Opgaven givet og behøver ikke at spilde Tiden med først at finde

---

[1]) S. 305 flg.

den. Hvorfor har Barnet saa stort et Fortrin for den Voxne? Fordi det har kun én Opgave, at lyde. Saaledes er det godt at være klar over Opgaven *strax*. Men er det sandt, at Trængslen er Vejen, saa kan Tvivlen kun have Uret, naar den vil indbilde Folk, at Trængslen kan forsvinde, og de endda vandre ad samme Vej. Og kun altfor mange slaa sig til Ro ved den Tanke; derfor maa det indskærpes: Trængslen er Vejen. Men i de samme Ord ligger en uskaterlig Trøst for den lidende; Trængslen er ham netop en Borgen for, at han er paa Vejen. Og endvidere kan der ikke være nogen uoverstigelig Hindring paa denne Vej, naar netop Trængslen er Vejen. »Forunderligt, Trængselens Vej er den eneste, hvor der ingen Hindring er; thi Trængselen bereder selv Vejen i Steden for at spærre.« Altsaa er der lutter Glæde i den Tanke, at Trængslen er Vejen.

Sjette Tale har til Text 2. Kor. 4, 17: »vor Trængsel, som er stakket og let skaffer os en over al Maade stor, evig Vægt af Herlighed.« — Naar man begynder et Værk, beregner man først, om man har Midler til Fuldførelsen. Men naar en ung vælger Kristendommen, kan han endnu ikke overse Værket og beregne Mulighederne for at føre det igennem. Derfor maa man stadig igen optage Beregningen. Da vil man ogsaa adspørge andre, der har været forsøgte i den Slags Ting, og her giver Apostlen et godt Raad, som indeholder

noget meget glædeligt. Saasnart man fæster Blikket paa den evige Herlighed, er alting let. Vanskeligheden er blot ikke at adspredes ved Verdens Travlhed, men hæfte Blikket ved det evige. Mange ville allerede her have alle Slags Bekvemmeligheder og overtale andre til det samme. De bedrage sig selv, finde Evigheden for let paa Vægtskaalen; til Gengæld vil Evigheden finde dem for lette. For Apostelen har Evigheden absolut Overvægten. Hine tage ganske fejl; en *evig* Herlighed kan intet jordisk Gode være, det er noget hinsides, der netop vindes ved Lidelse hernede, hvis Apostlen ellers har Ret, at Lidelsen *forskaffer* os Herligheden. Det er netop ved at Lidelsen forskaffer os dette Gode, at den bliver let; thi dersom Lidelsen ingen Hensigt havde, var meningsløs, saa var den tung, ja utaalelig. Naar man derimod med Troen — undertiden imod Fornuften — fastholder hin Hensigt, da er Overvægten saa absolut paa Evighedens Side, at de to Ting egentlig slet ikke kan vejes paa samme Vægtskaal.

Den sidste af de syv Taler handler om Ap. Gern. 5, 41: »saa gik Apostlene glade bort fra Raadets Aasyn, fordi de havde været agtet værdige til at forhaanes for Christi Navns Skyld.« — I gamle Tider var det en farlig Sag at bekende sin Tro. Derfor holdtes de saakaldte »Bekendere« højt i Ære. Nu er vel Forholdet blevet anderledes? Der er idetmindste den Forskel, at i Oldtiden var

det at bekende Kristus ensbetydende med at forkynde ham blandt Hedningerne, ikke at dømme disse. Nu hvor man er omgiven af saakaldte Kristne, er det at bekende Kristus ikke at forkynde ham blandt Hedninger, men at dømme sine Omgivelser, der siger sig at være Kristne. Skal man da aldrig nuomstunder bekende Kristus? Det maa overlades til enhvers Samvittighed, men saa meget maa staa klart, at man altid maa turde være sin Overbevisning bekendt uden Menneskefrygt. Men nuomstunder synes en Fare at være overhængende: Smaalighedens Menneskefrygt i Forhold til Ligemænd. Stik imod Apostlenes Exempel i Ap. Gern. 6, 41. En ung Mand er oplært i alt Godt og mener, at Verden lever i dette. Men han lærer Verden at kende og opdager, han har taget skammelig fejl: Sandheden hades og dens Vidner forfølges. Hvad gør Ynglingen? Hans Frimodighed vaagner med overnaturlige Kræfter, han sætter en Ære i at forhaanes af Verden. Saaledes Apostlene; dog ikke i formasteligt Hovmod, men sagtmodigt. Disse Ord om Apostlene er en strængere Straffetale over Verden end alle profetiske Tordentaler. Nu har man imidlertid brugt disse Ord saa længe, at man tror, de udsige noget almindeligt, og dog, endnu, saasnart et Menneske er villigt til at ofre noget for en Sag, strax kaldes han en Fantast, en Indskrænket. Og herfra er endda et langt Spring til det apostolske. Men Apostlene var vel Mennesker, der

stod saa højt over os, at vi ikke tør tænke paa Sammenligning med dem? Maaske, saa lad os ikke prise Apostlene, fordi de blev »benaadede« med saadanne Lidelser, men oprigtig tilstaa, det er en Udmærkelse, Kød og Blod helst vil være fri for. Apostlene følte ikke det ringeste Nag til Mennesker; i den Grad vare de forligte, i Fred med Gud, at de glemme alt andet, ikke i stolt Trods, men fordi de simpelthen er helt optagne af deres Gudsforhold. De gaa bort og takke, og »vi, vi som klynke og klage, naar Verden gaar os lidt imod, vi, som have travlt for at faae Ret, ere stolte af at have Ret, vi, der altsaa, hvis vi ville være ærlige, maae tilstaa, at vi ikke ere langt fra at kalde en saadan Tale Afsindighed«![1]) Men hvor kunde de *glæde* sig, var Forholdene ikke snarere til at græde over? De glæde sig, fordi de saa, de var paa samme Vej, som deres Mester havde vandret før dem. — Ja den Gang var Verden alvorlig at leve i; nu gaar man og »tager Ære af hinanden, leger Forundringslegen, og tosser beundret eller beundrende Livet hen i Slendrian, der gjør Tilværelsen usmagelig, fordi den er uden Salt, og som Slikkeri, fordi den er uden Alvor«.[2]) Men hvilken Opfordring ligger ikke her til at træde frimodig frem med sin Bekendelse. »Da formaar Frimodigheden lidende at

---

[1]) S. 359.
[2]) S. 362.

ge Magten fra Verden og har Magt at forvandle
ɩam til Ære, Undergang til Seier«.[1])

Vi har gengivet saa udførligt — og dog saa
let udtømmende — Tankegangen i disse Taler,
rdi de som et Spejl gengive, hvilke Tanker der
ırte sig i S. K. paa denne Tid, saaledes som vi
ȝsaa kan følge dem Blad for Blad i hans Ogteg-
ːlser. Navnlig ses, at hans Opfattelse af Lidelsen
en væsentlig anden end i »Afsluttende Efter-
:rift«; der var den væsentlig en indre, ikke at
ınne faa Overensstemmelse mellem Troen og
ɔrnuften, nu er den ligefremt den ydre, paaført fra
erdens Side. Svingningen skyldes naturligvis S.
.s egne Oplevelser i Mellemtiden. Denne stærkt
ːrsonlige Karakter, Talerne har, maa altid — som
ʳerhovedet bestandig, naar Talen er om S. K.s
ristendomsforkyndelse — tages med i Betragtning,
ıar Spørgsmaalet bliver om Berettigelsen til at
ʳerføres paa ethvert Menneske, om deres Almen-
ʳldighed, men saa meget maa siges, at man ikke
ın læse dem uden med dyb Bevægelse at se, hvilke
rfaringer S. K.s Lidelser bragte ham, selv om de
aaske nok saa meget skyldtes hans eget Tungsind
ɩm Verdens Forfølgelse. Han havde dog oplevet
: vigtigt Stykke af den kristelige Sandhed, og hans
.rfaringer fortjener at overvejes vel af ethvert al-
ʳorligt Menneske.

---

[1]) S. 364.

S. K. vilde selv sidst af alle mene, at han var Apostlenes Ligemand i at bære Forhaanelser uden at knurre og uden at vredes paa sine Forfølgere. I hans Dagbogsoptegnelser kommer da ogsaa stadig igen Ord som Pøbelagtighed, Smudspresse, Købstadsforhold, Bysnak, Grin, Forfølgelse, Usselhed, Lumpenhed, Forræderi, Misundelse, Tyranni, Spidsborgerlighed, Vrøvl, Frækhed osv. Men at han trods disse stærke Ord, der kunde synes at stemple ham som Menneskehader, — som han da ogsaa selv senere bemærkede Faren for at blive anset for Menneskeforagter[1]) — dog bar Kærligheden dybest inde, derom er der mange Vidnesbyrd i hans Dagbøger.[2]) Hans Grundstemning var en dyb Sorg over, at den simple Mand, han havde elsket saa højt, saa han havde sat en Ære i at hilse lige saa ærbødigt paa en Arbejdsmand som paa en Minister, og tale lige saa høfligt med en Tjenestepige som med en Professor, at nu disse Mennesker skulde lade sig lede af et Smudsblad til at forhaane, beglo og overgrine ham.[3]) Og at han heller ikke havde sat al Tro paa Mennesker til, men endnu turde vente noget af Slægten, viser han i den næste Bog,

---

[1]) E. P. 50, 135.

[2]) Sml. f. Ex. 48, 93: »Jeg føler slet ingen Forbitrelse ved Tanken om al den Forhaanelse, jeg har lidt«. Denne Udtalelse staar dog alene og er næppe Udtryk for S. K.s sædvanlige Følelser, sml. endog det flg. i samme Stykke.

[3]) Sml. E. P. 47, 150. 232; — 49, 79. 143 — 51, 7.

hans Kærlighed til den syge Slægt i Samtiden drev ham til at skrive. Planen fattede han allerede tidligt paa Aaret 1847, Titlen skulde være **„Kjerlighedens Gjerninger“.** Han vil i denne Bog afhjælpe en Mangel eller rettere en Ensidighed ved de »opbyggelige Taler i forskjellig Aand«; dér var nemlig udviklet, hvad den Kristne maa lide af sine Omgivelser, men derimod ikke, hvad han skal gøre mod disse. Dette skulde nu fremstilles i hele sin Idealitet, for om muligt at opflamme Begejstringen. I kort Tid gjorde han første Del færdig, gjorde derefter et Ophold, idet han tænkte paa maaske at holde nogle Forelæsninger over »Den ethiske og den religiøse Meddelelses Dialektik«. Dog opgav han snart igen Tanken herom, genoptog Arbejdet paa »Kjærlighedens Gjerninger«, og 2den August var Bogen renskreven. Han meddeler os selv sine Tanker ved denne Lejlighed: »Jeg er færdig med »Kjerlighedens Gjerninger«, reenskrevet og Alt. Jeg havde, da jeg arbejdede paa Nr. VIII, paa Grund af lidt Anstrængelse tænkt et Øjeblik paa at rejse til Berlin. Jeg turde ikke indrømme mig selv det, af Frygt for at komme for langt fra den bestemte Stemning. Jeg holdt ud, Gud skee Lov, det gik, Gud skee Lov. O, medens man forhaaner og udler min megen Arbejden: saa sidder jeg og takker Gud, som forunder mig, at det lykkes. Ja, tag Alt, hvad jeg allerede har haft, det Bedste er dog en oprindelig og Gud være lovet uopslidelig Forestil-

ling om, at Gud er Kjerlighed. Hvor trøstesløst det mangen Gang end har set ud for mig: saa slæber jeg sammen alt hvad jeg kan opdrive af de livsaligste Tanker om, hvorledes en Kjerlighed er, og siger jeg til mig selv: saaledes er Gud i ethvert Øjeblik. — Det maa dog vel ogsaa tilsidst lykkes mig at udvikle i Menneskene lignende Tanker, at raabe dem op eller pirre dem op, saa de dog lade være at spilde deres Liv uden nogentid ret at betænke, hvor kjerlig Gud er.«[1])

»Kjerlighedens Gjerninger« er en begejstret Dithyrambe til Kærlighedens Pris. I første Del fremstilles den som en Fordring til hvert Menneske, hvilket allerede ses af Titlerne paa de enkelte Afsnit: Du *skal* elske. — Du skal elske *Næsten*. — *Du* skal elske Næsten. — Kjerlighed er Lovens Fylde. — Kjerligheden er Samvittighedens Sag. — Vor Pligt at elske de Mennesker, vi se. — Vor Pligt at blive i Kjerlighedens Gjæld til hverandre. — — I anden Del derimod prises Kærligheden og udvikles, hvad der ligger i de mange forskellige Udsagn om den i Nye Testamente. Særlig kommer man ved Stykket »Den Kjerlighedens Gjerning at erindre en Afdød« til at mindes S. K.s Forhold til sin Fader. Og mange Steder giver han Tidens lette Kristendom tunge Advarsler, ligesom jo hele Bogen skulde være en saadan. Og alt saa mester-

---

[1]) E. P 47, 134 flg.

ligt fremstillet og saa dybt tænkt og fuldt af Tanker, at et hvilketsomhelst Referat vilde tage sig altfor fattigt ud.

Han samler Bogens Resultat i den store Fordring, der stilles til enhver Kristen: Evighedens Lige for Lige. Jøderne havde et Lige for Lige: Øje for Øje. Dette er nu afløst af det kristelige, som er forskelligt derfra ved at vende hint udadgaaende indad, saaledes at man i alt kommer til at staa ligeoverfor Gud, selv om man skal blive og bliver i sine jordiske Forhold, hvor man er sat. Dette naas dog kun gennem en Opdragelse, Gud selv foretager med os, og som paa en Gang er stræng og mild. Ganske vist tales der nu sjældent om Guds Strænghed: »alt skal være Kjerlighedens frie Sprog og Væsen, dog saaledes forstaaet bliver Guds Kjerlighed let en fabelagtig og barnagtig Forestilling, Christi Skikkelse noget for mild og vammel, til at det kan være sandt, at han var og er Jøder en Forargelse, Græker en Daarskab: det er, som gik det Christelige i Barndom«.[1]) — Naar man imidlertid er bleven opdraget til at have dette kristelige Lige for Lige for Øje, saa viser dets Strænghed sig overalt. Selv i et saa trøstende Ord som Kristi til Høvedsmanden: »Dig skee som Du troede« ligger der det strænge: Tror Du ikke, saa ske Dig efter Din Mangel paa Tro, Hvor meget

---

[1]) Kjerl. Gjern. II, 190.

mere da, naar Evangeliet *byder:* tilgiver, saa skal Eder tilgives. »Gud tilgiver Dig hverken mere eller mindre eller anderledes, end *som* Du tilgiver Dine Skyldnere.« Men Kristendommen gaar videre endnu, gør et skærpende Ulige gældende: »Hvi ser Du Skjæven, som er i Din Broders Øje, men Bjælken i Dit eget Øje bliver Du ikke var?« En from Mand har sagt og med Rette, at Bjælken netop er at se Skæven og dømme den, i hvis Øjne den findes. — »Hvor strengt er ikke dette christelige Lige for Lige! Det jødiske, det verdslige, det travle Lige for Lige er: som Andre gjøre mod Dig, pas endeligen paa, at Du ogsaa gjør saaledes mod dem. Men det christelige Lige for Lige er: som Du gjør mod Andre, ganske saaledes gjør Gud mod Dig. Du har slet intet at gjøre med, hvad de Andre gjøre mod Dig, men kun med, hvad Du gjør mod Andre eller med, hvorledes Du optager, hvad Andre gjøre imod Dig; Retningen er indefter, Du har væsentlig kun med Dig selv at gjøre for Gud.«[1]) Men skal vi da med dette strænge Lige for Lige fortjene Naaden? Forfærdelige Misforstaaelse, da venter der os kun Straf. Men Idealet skal stilles op; »som det veltugtede Barn har en uforglemmelig Forestilling om Strengheden, saaledes maa ogsaa det Menneske, som forholder sig til Guds Kjærlighed, hvis han ikke »kjerlingeagtig« (1. Tim. 4, 7.)

---

[1]) II, 197 flg. sammendraget.

eller letsindigt skal tage den forfængelig, have en uforglemmelig Frygt og Bæven, skjøndt han hviler i Guds Kjerlighed. En saadan vil vist ogsaa undgaa at tale til Gud om Andres Uret mod ham, om Splinten i Broderens Øje; thi en Saadan vil helst tale til Gud ene om Naaden, for at ikke dette skjæbnesvangre Ord »Ret« skal forspilde ham Alt, ved, hvad han selv fremkaldte, det strenge Lige for Lige«.[1])

Her er Fordringen altsaa hævet op til den fulde kristelige Højde, men tillige Udsigten til Forsoningen aabnet. Begge Sider skulde, som det vil vise sig, karakterisere hans senere Produktion i endnu højere Grad.[2]) —

Ved den Tid S. K. var færdig med »Kjerlighedens Gjerninger« blev han igjen greben af Rejsetanker.[3]) Men dels var det for varmt, og dels nærmede hans Faders Dødsdag sig, 9. August, og da vilde han gærne som sædvanlig være i København. Desuden ventede han hver Dag en Mand, der vilde handle med ham om det Hus, han havde arvet efter Faderen. Det blev altsaa opsat, nu vilde han foreløbig holde sig rolig hjemme og afvente, hvad der vilde ske; han syntes, der sporedes en Forandring i hans Væsen, en større Ligelighed og Lige-

---

1) II, 200.
2) Sml. E. P. 47, 139.
3) E. P. 47, 137.

vægt i hans Sjæl.[1]) Til Efteraaret kunde han da maaske foretage en ordentlig Udenlandsrejse. Nu vilde han hvile lidt ud; stærke Indtryk vakte hans Produktivitet, dem maatte han derfor undgaa.[2]) Men hans Aands Virksomhed lod sig ikke saaledes standse. Sidst paa Aaret skriver han[3]): »Jeg arbejder af yderste Evne, mere og mere anstrenget, ene fordybet i at bringe Tankerne frem i den klareste, den skjønneste, den sandeste Form — ligegyldig ved Alt Andet. Just derfor (fordi jeg er uegennyttig) ansees jeg for gal, tilsidesættes jeg«. Hvilke Tanker det var, der beskæftigede ham, ses af Dagbogsnotitserne; det var baade æstetiske[4]) og religiøse, og disse sidste drejede sig, som senere skal vises, igen om at skrue Prisen paa det kristelige, Fordringen til den kristne, op i en endnu højere Sfære end hidtil. Dog fik denne Række Tanker først ret Skikkelse senere. Foreløbigt arbejdede han mest paa en ny Række opbyggelige Taler. Han var noget i Betænkning om, hvorledes han skulde ordne dem, og hvormange han skulde medtage. Efter den strænge Fordring til Samtiden i »Kjerlighedens Gjerninger« vilde han gærne vise en mildere Side frem; men nogle af Talerne var alt andet end

[1]) E. P. 47, 148. Hvorledes denne Forandring snart tog en ganske anden Retning, vil vise sig.

[2]) E. P. 47, 147.

[3]) E. P. 47, 254.

[4]) E. P. 47, 192.

milde; skulde han gemme dem[1])? Dog nej, Tiden kunde faa Mildhed nok uden ham, var det Sandhed, der stod i disse Taler, og det var det, saa skulde Tiden ogsaa høre den[2]). Altsaa blev Bogen afleveret i Bogtrykkeriet 6te Marts 1848. Men medens den var i Trykken, forefaldt der vigtige Begivenheder i København, af vidtrækkende Betydning og under Folkets almindelige Deltagelse. Skulde han nu tage Talerne tilbage? De var skrevne under ganske andre Omstændigheder og han frygtede, at nogle af Talerne, navnlig af de strænge i 3die Afsnit, skulde være ligefrem farlige for ham. Dog han var forvisset om, at hvert Ord i dem var sandt, det vilde altsaa være fejgt ikke at lade dem udkomme. Det fik gaa, som det vilde: »Med Gud kan jeg taale alt — det haaber jeg til Gud; uden Gud Intet.« Men han var dog dybt sørgmodig over, at han var saa fjærnt fra Folkets Tanker og deres saa langt fra det, han ansaa for det vigtigste: »Og saaledes sidder jeg her. Derudenfor er Alt i Bevægelse, Nationaliteten gjennembølger Alle, Enhver taler om at ofre Liv og Blod, er maaske ogsaa villig dertil, men understøttet af en Opinions Almagt. Og saa sidder jeg paa et stille Værelse (— udskreget vil jeg vel snart blive for Ligegyldighed ved Nationens Sag —) jeg kender kun een Fare: Religieusitetens. Men derom bekymrer Ingen

[1]) E. P. 48, 21 og 41.
[2]) E. P. 48, 21 flg.

sig — og Ingen aner, hvad der foregaar i mig. Saaledes er mit Liv nu en Gang. Altid Misforstaaelse. Der, hvor jeg lider, forstaaes jeg ikke — og jeg hades.«[1]) Saaledes udkom da Bogen under Titelen »*Christelige Taler*« 26de April 1848. Den udgør 4 Afsnit og som Exempel paa, hvorledes S. K.s eget Indre saa ud paa denne Tid, og hvorledes han saa paa Samtiden, maa vi referere navnlig de 3 første noget udførligt, Alle 4 Afdelinger har hvert for sig sit skarpe Præg.

I første Afsnit »Hedningernes Bekymringer« er Temaet S. K.s Yndlingsæmne, Fuglene under Himlen og Liljerne paa Marken. Ud fra Betragtningen af dem vises, hvorledes Hedningerne have mange Bekymringer, som hine ikke have, og de Kristne endnu mindre. Fuglen bekymrer sig ikke for sin Føde, men tager den — tankeløs — af Guds Haand. Den Kristne endnu mindre; han beder derom, ved altsaa, han faar Brødet af Guds Haand; hvorledes kan han da bekymre sig. Men Hedningen nærer denne Bekymring; thi han er uden Gud i Verden, maa altsaa værge sig selv, og Spørgsmaalet om Brødet bliver ham des vigtigere, fordi han ikke kan se ud over denne Verden og trøste sig ved en tilkommende. Hedningen mener som Fuglen at ophøre at leve ved at dø, den Kristne derimod lever ved at dø. Derfor kan han bestandig hæve sit

[1]) E. P. 48, 42 sml. S. 46.

Blik opad til Gud fra alt verdsligt, der kan trykke. Dette er den rette *Sorgløshed;* vilde Mennesket være sorgløs, som Fuglen er det — tankeløs, uden Tilliden til Gud —, saa var det letsindigt. »I Sammenligning med Hedningens ugudelige Tungsind er Fuglen, som i Armod er uden Armodens Bekymring, Sorgløshed; i Sammenligning med den Christnes fromme Tro er Fuglens Sorgløshed Letsindighed«.[1]) »Fuglens Gjenvej er den korteste, den Christnes den saligste.« — Paa samme Maade vises overfor mange andre Slags Bekymringer, Overflodens, Ringhedens, Højhedens, Formastelighedens, Selvplagelsens, Tvivlraadighedens, Vankelmodighedens, Trøstesløhedens, at Fuglen, som det glade, tankeløse Væsen, er fri for dem; den Kristne ogsaa, men fordi han har lagt alt i Forsynets Haand, hvorimod Hedningen fanges i dem.

Andet Afsnit, »Stemninger i Lidelsers Strid«[2]), har en vis Lighed med tredje Afdeling af »Opbyggelige Taler i forskellig Aand« og fører Tanken hen paa den Side af det kristelige, som mere og mere optog S. K. i disse Aar. Han betragter Lidelse som noget væsentlig medhenhørende til at være en Kristen, men som noget fra en anden Side set glædeligt.

Han begynder den første Tale med, at »den

[1]) S. 21.

[2]) 7 Taler; 3 blev henlagte, se E. P. 47, 260. Forord og Instrux se E. P. 47, 265.

der vil en Hensigt maa ogsaa ville Midlerne«. Dette maa altid erindres ved den opbyggelige Tale; den anses gærne for at burde være trøstende, oplivende, men den er netop det *forfærdende*. Opbyggelse retter sig nemlig ikke til sunde, men til syge, og de maa først have Sygdommen stillet klart for Øje, inden Opbyggelsen kan læge. »Som Lægekunsten sejerrigt overvinder den Vanskelighed at forvandle Gift til Lægemiddel, saaledes, men langt herligere, forvandles i det Opbyggelige Forfærdelse til Opbyggelse«.[1]) — Derefter betragter han »det Glædelige i at man lider kun een Gang, men sejrer evigt.« Man lider kun én Gang, og lad denne Gang vare 70 Aar, den er dog kun et Øjeblik; thi mod Evigheden er hele Timeligheden kun et Øjeblik. Ja, denne ene Gang er snart sagt ingen Gang. Paa de salige kan den slet ikke mærkes, uden maaske paa, at den har lutret Sjælen, saa Renheden bliver det Spor, Gennemgangen gennem Lidelsen efterlader sig. Og Saligheden vil blive forhøjet ved Erindringen om de Lidelser, man bar i Samfund med Gud. Lidelse kan aldrig skade Sjælen, *kun eet er Sjælens Fordærvelse, Synden.* Men den er heller ikke noget, man skal igennem, Synden skal man tilbage fra. Synden er Sjælens Rust.

Anden Tale fremhæver det glædelige i, at

---

[1]) Chr. Taler. S. 103.

Trængsel forhverver Haab. — Ungdommen er et Drømmeliv; skøn er den, men dog Umodenhed; derfor maa Blæsten komme og rive Blomsten af, den drømmende vækkes ved Trængselen. Behagelig er denne ikke, men den forhverver Haab, det vil sige ikke jordiske Forhaabninger, thi dem berøver Trængselen os, men jo flere af dem der briste, jo fastere klynge vi os til Haabet om et bedre Hinsides. Det er den vidunderlige Slutning, Kristendommen gør: Sandheden lider Forfølgelse — ergo maa der være Retfærdighed. Saaledes ogsaa her: Timelighedens Trængsel berøver os Haabet om timelig Velfærd, ergo er der en Evighed at haabe paa. — *Kun Synden er Menneskets Fordærvelse.*

Tredje Tale handler om »det Glædelige i: at jo fattigere Du bliver, desto rigere kan Du gøre andre«. — I jordiske Forhold gælder det, at ethvert Gode gør Besidderen rigere, de andre fattigere; thi hvad den ene har, kan den anden ikke have. Anderledes med aandelige Goder. Man kan ikke besidde et saadant uden at meddele andre det. Har nogen Kærlighed, er det saa langt fra, at han har berøvet andre noget, at han tværtimod øser ud af den til alle. Men jo fattigere man er, des mere kan man gøre andre rige; thi des mere er man fritaget for de Bekymringer, der er forbundne med Rigdom. Det se vi derfor ogsaa hos vore store Forbilleder, Kristus og hans Apostle. Her er alt-

saa ogsaa kun Glæde at notere. *Kun Synden er Menneskets Fordærvelse.*

I fjerde Tale vises »det Glædelige i: at jo svagere Du bliver, desto stærkere bliver Gud i Dig«. — Dette maa forstaas vel. Ser den svage kun mismodig paa sin Svaghed, saa er naturligvis intet vundet, ej heller, om han ser udefter, hvorledes hans Fjender blive stærke; han maa se *indefter*, og da betyder det, at han bliver svag, netop, at Gud bliver stærk i ham. Et sædvanligt Menneske tænker sjældent paa dette nøje Vexelforhold mellem Gud og Mennesket: den ene er svag, naar den anden er stærk, og omvendt. I sig selv er det jo ogsaa mærkeligt; thi Gud, den almægtige Skaber, er den ene stærke, for hvem Skabningen er et Intet. Saaledes er det, naar man ser paa Almagten alene; men Guds *Kærlighed* overser ikke saaledes Skabningen som et Intet. Gud har i ubeskrivelig Kærlighed »gjort Dig til *noget* for ham; han fordrer kjerlig noget af Dig«.[1]) Nu er Vexelforholdet i Stand, og da gælder vor Sætning. Jo svagere Du føler Dig overfor Gud, des lydigere vil Du give Dig under hans vældige Haand, men saa kan Du ogsaa bære alt, hvad han vil sende Dig, uden Frygt — thi *kun Synden er Menneskets Fordærvelse.*

Femte Tale om »det Glædelige i: at hvad Du taber timeligt, det vinder Du evigt«, viser, at kun

---

[1]) S. 137.

det timelige kan tabes timeligt. Det evige kan vel tabes i Tiden, men da er der ikke længer Tale om Tab, men om Fortabelse. Hvad der tabes timeligt, faas tilbage evigt; thi timeligt faas det vel ikke igen, men man vænnes derved til at rette Blikket paa det evige. — *Kun Synden er Menneskets Fordærvelse.*

Sjette Tale fremstiller »det Glædelige i: at vinder jeg Alt, taber jeg jo slet Intet«. — Vinder jeg det sande »Alt«, saa maa det, jeg tabte, jo være det usande »Alt«, men det er det samme som Intet. Dette er den kristelige Lære og let at forstaa, men vanskeligt at tro. Ellers anse Menneskene sædvanlig det kristelige for vanskeligt at forstaa men let at tro. »Kun den, der tabte det sande »Alt«, kun han tabte i Sandhed Alt. Men dette er Fortabelse; *kun Synden er Menneskets Fordærvelse.*«[1])

Den sidste af de syv Taler handler om »det Glædelige i: at Modgang er Medgang«. — Hvad er Maalet? Evighedens Trøst. Men naar Mennesket dertil ved at vandre ad Syndens Vej? Aabenbart ikke. Men saa maa det jo vende om. For at naa Maalet maa man være ligegyldig for, hvad der er at gaa igennem, Medgang eller Modgang (sml. Begyndelsen paa Talerne). Ja endnu mere; Medgang fører Mennesket til at naa Timelighedens Maal; men i Henseende til Evighedens Maal sinker

---

[1]) S. 159.

Medgangen ham just, medens Modgangen hjælper ham frem. Men saa er jo Modgangen Medgang, noget, der hjælper frem mod Maalet. Og at dette er glædeligt, er da noget, der siger sig selv. »Der er i al Modgang kun een Fare, naar den Lidende ikke vil tro, at Modgang er Medgang. Dette er Fortabelse; *kun Synden er Menneskets Fordærvelse.*«[1])

Foruden det heltigennem karakteristiske for S. K. i disse Talers Betragtninger lægge man Mærke til det stadige Omkvæd om Synden som det ene fordærvende. Dette Æmne skulde han senere optage til Behandling. —

I tredje Afdeling, »Tanker som saare bagfra — til Opbyggelse«, har S. K. sagt sin Samtid mange drøje Sandheder og alvorlige Advarsler. Tankerne havde længe ligget og groet i hans Sind[2]) og han turde staa ved alt, hvad han havde sagt i dem, selv om Tiden skulde blive nok saa forbitret paa ham. Paa Grund af deres Betydning som Maalestok for, hvorledes han saa paa Samtiden, maa vi gengive Tankegangen lidt udførligt i dem. De bære det betegnende Motto: »Det Christelige behøver intet *Forsvar*, det er ikke tjent med noget *Forsvar* — det er *angribende;* at forsvare det er af alle Forvanskninger den uforsvarligste, den mest

---

[1]) S. 170.

[2]) Sml. E. P. 47, 151 og 252.

bagvendte og den farligste — den er det *ubevidst underfundige Forræderi.* Det Christelige er angribende, i Christenheden selvfølgeligt angribende bagfra.« At det angriber bagfra, vil sige, at naar man gaar i den trygge Tro at være en god Kristen, kommer det kristelige uventet med en Advarsel mod at blive taget forfængelig. Kristendommen er ganske vist trøstende, men dette kan forfladiges og er bleven det, saa der nu tiltrænges et kraftigt »naar«, en bestemt Hævdelse af Betingelsen naar dens Trøst uddeles med profan Haand. Som Lacedæmonerne svarede hin mægtige Konge med dette lille, men betydningsfulde Ord, saaledes skal det nu igen lyde.

Første Tale har til Text: »Forvar Din Fod, naar Du gaaer til Herrens Huus«. — I Guds Hus er der saa stille og trygt. Og der samles man hyppigt, og Præsten prædiker saa beroligende, hint Fred og ingen Fare, som ogsaa søger at indlulle en udenfor Kirken. Man anser det for noget godt at gaa i Kirke. Javel, *naar* Du kommer der oprigtig for Gud, naar Dit Liv udtrykker, hvad Du siger. Ellers er det jo Tant, naar Du paakalder Gud, og da maatte Du hellere være bleven derfra. Vil Du bede, betænk Ansvaret; Du maa i Oprigtighed lade Dig hjælpe saaledes, som Gud vil. Du aflægger et Løfte, betænk Ansvaret; et Løfte er en Snare. Og pas paa, Du i Guds Hus ikke faar mere at vide, end Du skøtter om; de fleste vil

gærne — sige de — høre Sandheden, men de mene det ikke; thi Sandheden er saare let tilgængelig. Nej de er netop bange for at faa for meget af Sandheden at vide, at dens Fordring ikke skal blive for nærgaaende. Og med Rette; thi hører man Sandheden, men undgaar Fordringen, saa hellere Uvidenhed om den. I Kirken tales nok om det beroligende; men forlidt om det rædselsfuldeste, om Syndens Herredømme i Verden, saa Guds Søn blev korsfæstet. Og dog naar man først derigennem den salige Trøst, som ogsaa tilbydes i Kirken, Guds Venskab, hans Naade i Kristus. Derfor fraraader vi intet Menneske at komme i Kirken, men vi »tilraabe Menneskene: for Gud i Himlens Skyld, tag Dig iagt, vogt for Alt paa, at Du værdeligen benytter, hvad der tilbydes Dig — just fordi der er Alt at vinde, derfor er ogsaa *der* Alt at tabe«.[1]) — Som man ser, spirer her Tanker, der skulde komme til fuld Udfoldelse i det sidste Afsnit af S. K.s Liv.

I anden Tale er Æmnet Math. 19, 27: »Se vi have forladt alle Ting og fulgt Dig, hvad skulle vi have?« — Mange prise Kristendommen som med Engletunge; meget vel, *naar* deres Liv viser, at de ret har opfattet, hvad det kristelige er: Men dette er at opgive alt for Kristi Skyld. Job sagde: Herren tog; men Apostlene gav *frivilligt* alt. Ingen

---

[1]) S. 187.

Prøve er bedre paa, hvormeget en Ting er værd, end den, hvormeget vi har forladt, opgivet for dens Skyld. Men mange Præster sno sig væk fra denne Fordring med de Ord, at det vilde være at friste Gud, og saa indretter man sig det bekvemt og klogt her med sine jordiske Goder. Vilde man aabent bekende, at man ikke bøjede sig for hin Fordring, saa var der dog Oprigtighed, og man dyssede ikke sig selv og andre i Søvn. »Der er derfor i Guds Øjne ingen Synd saa afskyelig som Klogskabs Synd, just fordi denne har Verdens Medhold«.[1]) Hvad var det da, Apostlen Peter havde gjort? Han havde opgivet det visse, Stilling og Levebrød, for at gaa paa det uvisse; havde opgivet Slægt, Venner, Jævnlige, Omgangskreds, sine Fædres Tro, saa han maatte hade Fader og Moder, Kærligheden til Folk og Fædreland. Tør vi saa prise Kristendommen? Tør vi erklære os villige til at gøre det samme? Eller skal vi ikke idetmindste være oprigtige og tilstaa, at dette Krav er nok de fleste for tungt. Gud forlanger det jo heller ikke *ubetinget* af os alle, »den der troende og altsaa ydmygt gjør det, handler christeligt; den der ydmygt forstaar sig selv i ikke at gjøre det, ydmygt tænker ringe om sig selv, handler ogsaa christeligt«.[2]) Men lad os dog for alt ikke gøre det til en Talemaade,

---

[1]) S. 194.
[2]) S. 200.

der, naar det virkelig blev Alvor, ikke vilde gennemføres af en blandt tusende. Oprigtighed kræves, saa vi se, vi alle maa ty til Naaden, ogsaa Apostlene blev dog kun salige af Naade. Der er kun én Synd, der gør Naade umulig: Uoprigtighed.

Den tredje Tale er bygget over Ordet: »Alle Ting maa tjene os til Gode — *naar* vi elske Gud«. — Hvorfor elske vi Gud? Fordi vi trænge til ham. Men saa er det jo en egoistisk Kærlighed? Det er dog det eneste sande; det var formasteligt at ville elske Gud uden at mene at trænge til ham. Men naar vi da elske Gud, saa tjener alt os til gode. Man har søgt at vise dette ad Fornuftens Vej — taabelige Forsøg[1]). Kristendommen er forkyndt med Myndighed, den indlader sig ikke paa Tvivl, der kun afleder Opmærksomheden fra det afgørende, fra dette »*naar*«. »Denne Selvbekymring, denne Frygt og Bæven i Henseende til, om man selv er en Troende, er det bedste Middel mod alle Tvivl om Lærens Sandhed«.[2]) Men hvis man kan besvare det Spørgsmaal, om man selv er Kristen, med et oprigtigt Ja, saa bliver dette *naar*, som altid, til en uendelig Trøst. »Og som dette Ord ikke lader sig bestikke af den Lykkeliges Smiger og Bønner, og spotter hans Trusler, saa er det ogsaa, Gud være lovet, uforfærdet paa Nødens Dag.«

---

[1]) Sml. S. 212 flg.

[2]) S. 204.

Fjerde Tale handler om, at »De Dødes Opstandelse forestaar — de Retfærdiges — og de Uretfærdiges«. — Der er disputeret meget for og imod Udødelighed. Det er saadan en Slags Leg. Nogle sige: vi antage Udødelighed, men vistnok — Modgrundene ere ogsaa vægtige; — næste Dag have de maaske Overvægt. Da gælder det at komme med en Bombe: Udødelighed er ikke et Gode saadan for alle i Almindelighed, nej frygt Udødeligheden; thi den er Dommen. Saaledes taler Paulus; han spilder ikke et Ord paa at tale om Udødeligheden, *om* den er, han siger om den, *hvad* den er, Adskillelsen mellem de retfærdige og uretfærdige. Det er noget andet, end de fleste aner; de tænke ikke paa, det er en Sag, som angaar mig og Dig, om man er retfærdig eller uretfærdig, men holde det for afgjort, at de er blandt de retfærdige og spørge højst om andre, om de ogsaa er det. Naar Udødelighed afskaffes, da er Slægten Gud og Gud afsat; men da kommer *den enkelte,* gør Oprør i Guds Navn og raaber: de dødes Opstandelse forestaar, de retfærdiges og de uretfærdiges.

Femte Tale har til Text: »Vi ere nu Frelsen nærmere — end da vi bleve troende«. — Vi maa vide, hvorfra vi gaa ud, og hvilket Maal vi stræbe imod. Her er Udgangspunktet sat som det Øjeblik, da vi blev troende; dette Punkt maa Du da blive Dig bevidst, det vil sige, da det er et Aands-

anliggende, gælder det ikke om at kunne sige Klokkeslet og Time, men Du maa være Dig bevidst, at have oplevet denne Afgørelse. I gamle Dage var det lettere; nu i Kristenheden, hvor man saadan voxer op som Kristen, er det nok vanskeligere for de fleste af den simple Grund, at de ikke har oplevet det. Dernæst spørger hint Ord: hvor er Du nu, er Du Frelsen nærmere? Kan Du sige Ja til det første Spørgsmaal, saa ligger der en dyb Trøst i Ordet, i modsat Fald kommer det bag paa Dig; men heldigt endda at det sker, saa kan Du jo besinde Dig og finde hint Udgangspunkt.

I sjette Tale behandles: »det er dog saligt — at lide Forhaanelse for en god Sag». — Ja, *naar* Forhaanelsen er usand, og det *er* en god Sag. Hvorfor er det saligt? Jo, gør man Ret og belønnes, da er man en unyttig Tjener og har ingen Fortjeneste. »Den Forhaanede derimod berøves Alt, udsondret af det menneskelige Samfund har han ene Gud — han den rigeste af alle«. Men i denne højstærede Forsamling er naturligvis ingen Forhaanet tilstede, en saadan er som en spedalsk, hvis Plads er blandt Gravene, skyet af enhver. Fra gamle Dage har man hørt om Sandhedsvidner, der gik forhaanede i Graven, hvor de saa blev æret og priset. Kristendommen har overhovedet en Mistanke til det at være æret og anset i levende Live. Ikke alle forhaanede er kristne Helte, men

blandt de forhaanede maa disse søges; thi det evige og sande kan umulig vinde Øjeblikkets Bifald, men tildrager sig Mishag. Ja, i Kirkens første Stridstid, men dog vel ikke nu, da Kirken har sejret? Nej, hvis der levede lutter sande Kristne. Men det vil vel ingen paastaa, det er jo blevet et Ordsprog, at hvis Kristus kom igen, blev han nok korsfæstet paany, med mindre Dødsstraffen til den Tid var afskaffet. Og bestod Kristenheden af lutter ægte Kristne, saa var jo Fuldkommenheden naaet, men saa maatte Kristus være kommen igen. Nej, endnu gælder Sætningen saavel som den omvendte: Ve Eder, naar alle tale vel om Eder. Naar det siges, at det passede naturligvis i Begyndelsen, ja langt ned i Tiden, men i den nyeste Tid, den allerseneste, er det dog anderledes, saa fatter man uvilkaarlig Mistanke til denne »seneste eller allerseneste Tid«.

Den syvende Tales Text er: »Han er troet i Verden« — Ordene er i sig selv simple, men de staa imellem andre Led i en Periode, som Fortolkerne have brudt deres Hoveder med i høj Grad. Men vi tage Ordene for sig, og da indeholde de Spørgsmaalet: Har Du troet paa ham? Det er et Samvittighedsspørgsmaal. Historisk er Spørgsmaalet: hvormange har troet paa ham? Troens Spørgsmaal er: har Du troet? Skulde man ende med Svaret Nej, saa er man dog i Forstaaelse af sig selv.

Og ender man med Ja, saa kan man af Hjærtet bekræfte hin Sætning; han er da troet i Verden; thi *jeg* tror paa ham; hvorledes de andre har det, skal jeg lade være usagt. Dette er ogsaa en Trosbekendelse: nuomstunder forstaar man gærne ved dette Ord, noget bestemt, der udsiges at man tror paa; men der fordres lige saa vist, »at det er *ganske bestemt*, at »han« troer«. Kundskaber er der i Reglen nok af; det farlige er: »uden Trang til at troe, granskende, grublende og grundende, mere og mere smaaligt at ville spilde Aar efter Aar af sit Liv og tilsidst sin Salighed paa at faa det ganske og ganske indtil Prikken over et Bogstav bestemt, hvad man skal tro«.[1]) —

Disse Taler, som vi har gengivet lidt udførligt, fordi de i sig indeholde Spirerne til det Angreb paa Kristenheden, han senere førte, maatte skurre slemt i flere højtstaaende Samtidiges Øren. Derimod fjerde Afdeling af »Christelige Taler«, syv Skriftetaler ved Altergangen om Fredagen, er slet ikke polemisk; kun ganske enkelte Sætninger findes, hvor man mærker det specielt S. K.'ske bryde igennem, dog ikke stærkere, end at sikkert Mynster vilde kunne underskrive dem alle.[2]) De hører til det smukkeste

---

[1]) S. 264.

[2]) Sml. f. Ex. S. 278: faa, der vedstaa en Overbevisning overfor Forhaanelse. — S. 279: Menneskene vil afskaffe »Synd« og sætte »Svaghed« i Steden. — S. 288: alle maa arbejde og være besværede.

og inderligste af alle S. K.s opbyggelige Skrifter. Deres Forhold til tredje Afdeling er: »først ligesom en Tempelrensningshøjtid — og saa den mest stille og inderlige af alle Gudstjenester: en Altergang om Fredagen.«

Den anden pseudonyme Literatur.

Sidst paa Aaret 1847 solgte S. K. Huset, han havde arvet efter Faderen.[1]) Han tjente 2200 Rd. derpaa og havde ved Salget den Bitanke, at han vilde gøre en længere Udenlandsrejse for de Penge, han fik ind; naar de saa var gaaet med, maatte han se at faa et Embede, hvor han kunde tjene Brødet. Foreløbigt lejede han derfor ingen Lejlighed, men Rejsen blev alligevel ikke til noget. Han vidste nemlig, at vilde han ophøre at være Forfatter — og det var for Øjeblikket hans Plan —, saa var en Rejse med stærke Indtryk det værste, han kunde foretage; thi da vaagnede hans Produktivitet med stærkere Kraft end sædvanlig. Da kort efter en Lejlighed blev ledig paa Hjørnet af Rosenborggade og Tornebuskegade, som S. K, tit havde set paa og fattet en ham selv uforklarlig Lyst til, lejede han

[1]) sml. E. P. 47, 138. 146 — 48, 265 — 49, 117. flg.

den og slog sig foreløbig til Ro. Hen paa Foraaret, mens han arbejdede paa Korrekturlæsningen af »Christelige Taler«, kom saa Oprøret i Holsten, og nu kunde han slet ikke rejse, da Pengeforholdene var saa usikre.[1]) Han blev altsaa, uagtet Lejligheden snart viste sig slet ikke at tilfredsstille ham.[2]) Senere saa han i det, at han saaledes blev forhindret fra at rejse, en Styrelse af Forsynet; thi under de trykkende Forhold, denne »Taalmodighedsprøve«, vældede en ny Produktivitet op i ham, som han ansaa for et Led i den Bestemmelse, Forsynet havde med ham. »Overhovedet er det mærkeligt, at hver Gang jeg vil gjøre Alvor af at svinge af fra at være Forfatter, hænder der Noget, som gjør, at jeg maa blive i det, og faaer saa blot et nyt, et rigere Udtræk i Produktivitet.«[3])

Denne nye Tankerække er ikke uden dybe Rødder baade i Samtidens Forhold og i S. K.s egen Personlighed, som nu skal søges vist.

Naar man betænker med hvilken Ringeagt S. K. siden Optrinet med »Corsaren« stadig havde set paa »Mængden«, og tænker paa, hvilken Skildring han 1846 gav af sin Samtid i sin Anmeldelse af »To Tidsaldre« af Fru Gyllembourg, hvor han udgyder sin Galde over Smudspressen og »dette Abstraktum Publikum«, og »Nivelleringen«, det at

---

[1]) Han tabte c. 700 Rd. i den Anledning (E. P. 48, 266).
[2]) sml. Beskrivelsen af Sommeren 1849 E. P. 49, 372 flg.
[3]) E. P. 49, 118.

ingen maa hæve sig op over Middelmaadigheden, saa vil man fatte, med hvilken Angest han fulgte de mange Rørelser i Tiden, der vidnede om, at Udviklingen bar hen imod en ny Tingenes Tilstand hvor hin »Mængde« vilde blive herskende. Og man vil forstaa, at han følte sig alt andet end sympatetisk berørt af den Bevægelse, der i Begyndelsen af 1848 udgik fra Frankrig over Evropa.[1]) Han havde i 1846 i hin Anmeldelse sagt: »Et Oprør vilde i Nutiden være det Utænkeligste af Alt; en saadan Kraft-Ytring vilde forekomme Tidens beregnende Forstandighed latterlig.«[2]) Det viste sig nu, han havde taget fejl i dette Stykke, men ellers fandt han i Tidens Bevægelser en Bekræftelse paa, hvad han i hint Skrift havde sagt om Nutidens demokratiske og nivellerende Tendenser, der førte alskens Usselhed med sig. Hans Dagbog viser, hvorledes hans Blik efterhaanden blev mørkere paa Tiden. »Tilsidst bliver hele Verdenshistorien Vrøvl. Man afskaffer aldeles Handling; forsaavidt, der skeer noget er Alt Begivenhed. Den Magt, der er den Stærkere, handler ikke, veed ikke bestemt, hvad den vil, siger det ikke bestemt — med mindre, at der er nogen enkelt Mand i Spidsen, en Heros. Nej, som et Abstractum tvinger man in abstracto de Svagere til at gjøre Noget, lidende — og Dette bliver Begivenheden. Man stormer mod Slottet i Paris, en ubestemt

[1]) Sml. nyl. E. P. 49, 303.
[2]) En literair Anmeldelse S. 70.

olke-Mængde, som ikke veed, hvad de selv vil, den bestemt Tanke. Saa flygter Kongen — og ıa er det Republik. Vrøvl. Herhjemme rykke ı 15,000 Mennesker syngende mod Slottet. Man ar ikke forlangt et Ministerium: Hvidt, nej, man ar benyttet ganske ubestemte Udtryk om at omive Tronen med folkeligsindede Mænd; end mindre ar man forlangt ansvarlige Ministre. Saa bliver rederik VII altereret, gjør Hvidt osv. til Ministre, l ansvarlige — og Folket jubler, det er Folkets ejr. Mig synes, det er mere til at græde over, ver al den umenneskelige Feighed, hvor der ikke ndes Spor af personligt Mod«.[1]) Og saa lidt etisk lvor var der, at alle uden Undtagelse gik med. idtil havde »Fædrelandet« dog kunnet forstaa alen om »Mængdens« Usselhed, men nu laa det ɡsaa paa Maven for »Folket«, — naar det havde enne Magt paa sin Side. Selv de gamle Embedsıænd gaa med — nu det forstaar sig, de forstaa a gammel Tid at lyde. Det er med de unge i anmark som med en Familie, hvor Børnene ikke il lyde, saa siger Forældrene: nuvel, reger da I, ıa vil vi lyde. »Og ved Forældrenes Respekt for, vad det er at lyde, gaar det virkelig et Øjeblik edre. O, men denne Usandhed! Og den maa ilsidst føde Ulykken af sig .... Det er for mig rørende, men det er saa, jeg troer virkelig, at hiin

---

[1]) E. P. 48, 43.

gamle stolte Hersker, der i Sandhed er født til at regjere og har lært det ved at lyde og tugte sig selv — jeg troer, at Biskop Mynster bedre kan gjøre det Kunststykke at lyde Monrad — end den unge Mand nogensinde har kunnet gjøre sin Skyldighed, at lyde den gamle Biskop«.[1]) — »Og under hele denne Bevægelse høres der ikke et Ord om Religiøsitet — ikke et eneste. Hvo i al Verden vilde falde paa at Danmark er et christeligt Land. Mon virkelig Nogen af dem, der nu gaae i Krig, tænker paa at opgjøre deres Regnskab med Gud. O, det er saa langtfra, at næppe nogen Præst engang turde minde derom.«[2])

Han havde allerede tidligere følt sig saa fremmed i Tiden, saa fjendsk stillet overfor den, at han ventede alt fra dens Side, maaske endog legemlig Vold, nu fik disse Tanker naturligvis ny Styrke, og han kom derved ind paa et Spørgsmaal, han allerede før havde syslet med[3]) og drøftet hos sig selv: *Har et Menneske Lov til at lade sig ihjelslaa for Sandheden?* Allerede i sin Magisterafhandling havde han opstillet den Sætning, at i enhver Slægt er et Individ udset til Offer, for at Samtiden kan komme et Skridt videre frem. Styrelsen vil udpege ham — men har et Menneske Lov til selv at bidrage sit til Martyriet ved at hidse Masserne til

[1]) E. P. 48, 45.
[2]) E. P. 48, 46.
[3]) Se E. P. 47, 155, 238.

at gøre Vold paa ham? Han fik Spørgsmaalet ind paa Livet, da han var ved at udgive »Christelige Taler« og frygtede, at Talerne i tredje Afdeling kunde blive farlige for ham.[1]) Sæt, at et Sandhedsvidne forudsaa, han vilde nedkalde Martyriet over sit Hoved, maatte han da ikke af Kærlighed til sine Samtidige holde sig tilbage, at han ikke skulde bære det Ansvar at have været Skyld i den rædsomme Handling, der blev begaaet imod ham, Skyld i sine Modstanderes Synd? Hvor kunde Kristus tillade, at Menneskene, som han elskede saa højt, kom til at begaa den forfærdelige Udaad at slaa ham ihjel? »Mig synes, at han *af Kjerlighed* maatte have forhindret dem deri.« Dog her kan Løsningen endda findes; hans Død var Forsoningen, han tillader Menneskene deres Handling i Bevidstheden om, at hans Død med det samme er Soningen for deres Synd. Men overfor et Menneske er det, Spørgsmaalet bliver vanskeligt. Der spørges ikke, om han har *Mod* til at lade sig ihjelslaa for Sandheden, men om han har *Lov* dertil. Er det Pligt mod Sandheden at holde sig til den i den Grad, at man maaske derved faar andre til at blive skyldige i Mord, eller byder min Pligt mod mine Medmennesker mig ikke at give lidt efter? Dette

[1]) At S. K. undertiden har set det som en Mulighed virkelig at blive slaaet ihjel, siger han selv E. P. 49, 161. Til andre Tider kalder han det Hypochondri. E. P. 49, 181.

sidste maa vistnok siges at være det rigtigste, Kristus kan her ikke gælde for ubetinget Forbillede; thi ikke blot at hans Død var Forsoningen, hvad et Menneskes ikke er, men Kristus var *Sandheden*, derimod er et Menneske aldrig identisk med Sandheden. Altsaa man bør af Kærlighed til sine Medmennesker ikke udsætte sig for Martyriet. Men nu en Kristen overfor Hedninger? Her er han jo i Overensstemmelse med den absolute Sandhed? Ja, og dertor tør man ogsaa i saa Tilfælde udsætte sig for Martyriet, saaledes som Apostlene gjorde. Men overfor Kristne tør ingen det; thi selv om Sandheden ogsaa her altid er i Minoritet, saa »tør intet Menneske, intet enkelt Menneske eller ingen enkelt Kristen mene at være absolut i Besiddelse af Sandheden«.[1]) — Saaledes var Resultatet han naaede; Skriftet udgav han ikke foreløbigt; det udkom først næste Aar[2]) sammen med en anden liden Afhandling under Pseudonymet H. H. Men skønt denne erklærer det hele for et »digterisk Forsøg«, er det dog klart, at det er S. K.s egne Tanker, der fremstilles, saa klart, at det maa forundre os — men vi har jo ogsaa hans Dagbøger[3]) — at nogle Anmeldere kunde antage Forfatteren for en »ganske ung Mand, paavirket af S. K.[4])« Maaske

[1]) Tvende et.-rel. Smaaafh. S. 57.
[2]) 1849. Forordet dateret allerede 1847.
[3]) Han siger det udtrykkelig selv, E. P. 49, 85.
[4]) E. P. 49, 308 — sml. 50, 357 flg.

vildledte det dem ogsaa, og Pjecen udkom hos Gyldendal (ikke hos Reitzel, S. K.s Forlægger); men Grunden hertil var, at S. K. ikke regnede den med ind i Rækken af sine øvrige Skrifter, men som et Udsigtspunkt for sig selv.[1])

Men turde han end ikke udsætte sig for det værste, saa kunde han dog ikke have noget Ansvar ved at udarbejde og klare sine Tanker, nedskrive dem og lade dem henligge til efter sin Død, tilligemed en Redegørelse for hele sin Forfattervirksomhed. Hans Død vilde formodentlig ikke lade vente saa længe paa sig.[2]) Saa fik Samtiden dog Sandheden at vide uden at forgribe sig paa ham. Disse Tanker, der laa og groede i ham og skulde udarbejdes og afklares, var langtfra nye. Allerede kort efter Fuldendelsen af »Kjerlighedens Gjerninger« bemærker han i Dagbogen[3]): »Fra nu af skulde der altsaa rykkes ind i det specifik christelige. En Pseudonym vilde igjen blive fornøden til at hugge løs og give Grænseløshedens Elasticitet . . . . Saa maa der avanceres: »Synds-Forladelsen«. Paa dette Punkt bliver det Hele at concentrere; det maa først vindes igen som et Paradox, inden der kan gjøres Noget. Christendommen er i disse Tider blevet Vrøvl; derfor maa man paatage sig det dobbelte Arbejde: først at gjøre Sagen tilgavns

[1]) E. P. 49, 198. Om min Forfvirks. S. 6.
[2]) E. P. 48, 85. 164. 395; 49, 48.
[3]) E. P. 47, 134 sml. 139.

vanskelig.« Maalet skulde altsaa være Forsoningen. Syndsforladelsen, men denne, som det højeste, maatte komme tilsidst, at den ikke skulde tages forfængelig, som netop for Tiden var Tilfældet i Kristenheden. Først maa Kristendommens Krav opstilles i al deres Skarphed, derved skal Mennesket føres til Fortvivlelse ved Tanken om Umuligheden af at opfylde dem paa Grund af Synden i Mennesket. Og saa endelig kommer Forsoningen med sin Trøst. Denne Tankegang stod allerede tidlig klar for S. K. Kravet fra Kristendommens Side, Kristi absolute Efterfølgelse i Lidelse og Trængsel, havde han allerede fremstillet i tredje Afdeling af »Opbyggelige Taler i forskjellig Aand«, i »Kjerlighedens Gjerninger« og i anden og tredje Afdeling af »Christelige Taler« stadig med et Sideblik til den samtidige Kristenheds Afstand fra Opfyldelsen af dette Krav. Forsoningen kunde der endnu ikke tales om, foreløbigt gjaldt det kun om at faa »Prisen paa det at være en Christen skruet i Vejret«. »Formodentlig vil det nu af de kloge Høns, som veed at ramse Alt, blive en Indvending mod mine christelige Taler, at de ikke indeholde Forsoningen. Altsaa efter i 5 Aar at kunne have lært af mig, hvor maieutisk jeg gaar frem, er man akkurat lige klog — og vil formodentligen blive det. Først det Første og saa det Næste. Men disse usalige Mennesker vrøvle Alt sammen i een Tale, hvad jeg Stykke for Stykke udvikler i store Bøger, bestandigt ladende en Braad

tilbage i den enkelte Bog, hvilket er dens Forhold til den næste. Men Spekulanternes og tildeels Præsternes Fadhed er utrolig«.[1]) Og paa et andet Sæt havde han ogsaa beredt Vejen for den følgende Produktivitet, havde ladet en Braad sidde. I »Christelige Taler«s anden Afdeling havde han fremstillet det glædelige i de Trængsler, vi som Kristne skal lide. Kristendommens Krav er altsaa ikke ret forstaaet noget strengt, noget, man skal ræddes for, det er kun *Synden;* hver af de syv Taler endte derfor med det præterea censeo: *Kun Synden er Menneskenes Fordærvelse.*

Disse Tanker, der allerede laa som ufuldbaarne Fostre i S. K.s Sind, voxede og fik Skikkelse i de trange Tider i Begyndelsen af 1848.[2]) Først vilde han behandle *Synden* som Menneskets Grundulykke. Som han i sin Tid havde erklæret, at Syndens *Angest* var det eneste, der drev Mennesket til at antage Kristendommen, saaledes fremstillede han nu Synden som *Sygdommen til Døden*[3]), som »Fortvivlelse«.

Skriftet indeholder tvende Hovedafsnit; for det første: Sygdommen til Døden er Fortvivlelse, og for det andet: Fortvivlelse er Synden.

Der gaas ud fra, at Mennesket er umiddelbart,

[1]) E. P. 47, 35.
[2]) Sml. E. P. 48, 20 flg.
[3]) Udkom (se senere) 30te Juli 1849. Forordet er underskrevet: I 1848.

af Naturen, en Sammensætning og Forening af Legeme og Sjæl, som skal udvikles til Aand, til et Selv, en Personlighed, saaledes at Aanden hersker over Legemet og Sjælen.[1]) Heri ligger det, hvori Mennesket er forskelligt fra Dyrene. Fortvivlelse er en Sygdom i Aanden, i Selvet, er ret egentlig det, at Aanden bliver syg, derfor kan Dyret ikke fortvivle. Det er altsaa paa den ene Side et »uendeligt Fortrin at kunne fortvivle; og dog er det ikke blot den største Ulykke og Elendighed at være det, nei, det er Fortabelse.«[2]) Var nu Forholdet mellem Sjæl og Legeme og Aand sat af Mennesket selv, kunde Fortvivlelse kun antage én Form: ikke at ville være sig selv; men som sat af Gud kan den antage tre Former: 1) ikke at være sig bevidst som Aand; 2) fortvivlet at ville være sig selv eller 3) fortvivlet ikke at ville være sig selv.

Fortvivlelse er nu Sygdommen til Døden i den dobbelte Forstand, dette kan tages; en Sygdom, hvor Enden er Døden, hvor Døden er det sidste, Udgangen, men ogsaa en Sygdom saadan, at den ikke kan føre til Døden. »Fortvivlelsens Qual er netop ikke at kunne døe. Den har saaledes mere tilfælles med den Dødssyges Tilstand, naar han ligger og trækkes med Døden og ikke kan døe. Saaledes er det at være syg *til* Døden det ikke at

---

[1]) Sml. »Begrebet Angest, der frembyder mange Ligheder med »Sygd. til Døden«.

[2]) S. 9.

kunne døe, dog ikke som var der Haab til Livet, nej, Haabløsheden er, at selv det sidste Haab, Døden, ikke er.«[1]) Thi Sygdommen gnaver paa Aanden, Selvet, men dette er just det evige i Mennesket, der ikke kan dø. Heraf beviste jo ogsaa Sokrates Sjælens Udødelighed, at Sjælens Sygdomme ikke fortærer Sjælen, saaledes som Legemets Sygdomme fortærer Legemet. Det er i Sandhed de ædleste Dele i Mennesket, Fortvivlelsen angriber.

Er denne Sygdom almindelig? Ja, kun de sande Kristne er fritagne for den. Fortvivlelsen plager jo hvert Menneske, der ikke er Aand, men saa rammer den ikke blot alle Mennesker udenfor Kristendommen — Kristendommen er den absolut aandelige, Aandelighedens Religion — men ogsaa enhver indenfor, der ikke er sand Kristen, dog mildere i Forhold til, som han er nærved at blive sand Kristen. Overalt hvor Mennesket ikke ved sig bestemmet som Aand, findes Fortvivlelsen. Altsaa er denne Sygdom langt mere almindelig, end Folk sædvanlig antager; thi paa den Maade falder ogsaa de Mennesker, der aldrig har anet noget om denne Bestemmelse og derfor lever hen trygt og gladelig, ind derunder.[2]) Og den forspilder sit Liv, »der levede saaledes hen, bedragen af Livets Glæder

---

[1]) S. 12.

[2]) Sml. S. 40 og sml. »Begrebet Angest«.

eller af dets Sorger, at han aldrig evigt afgjørende blev sig bevidst som Aand, som Selv, eller, hvad der er det Samme, aldrig blev opmærksom paa, og i dybeste Forstand fik Indtrykket af, at der er en Gud til, og »han«, han Selv, hans Selv til for denne Gud, hvilken Uendelighedens Vinding aldrig naaes uden gjennem Fortvivlelse.«[1]) Det er kun én Rædsel til ved denne Sygdom, at den kan være skjult til Stede i et Menneske, saa skjult, at ikke blot ikke andre, men end ikke han selv kan opdage den.

Selvet kan ødelægges paa mange Maader, nogle tabe det ved paa en fantastisk Maade at gaa op i en Abstraktion, saaledes Hegelianerne hvis Tanke egentlig er en Slags umenneskelig Erkenden, paa hvis Tilvejebringelse Menneskets Selv ødelægges. Paa lignende Maade kan Følelse og Vilje fantastisk tabes og dermed hele Selvet. Men dog kan vedkommende godt begaa sig i det timelige, gifte sig, avle Børn osv., men evigt er han fortabt. — Eller man taber sig selv, fordi man ikke vover at være noget for sig selv, man bliver Filister, lader sig sit Selv franarre af »de andre«. Man bliver en »Efterabelse, Numerus, med i Mængden«. Denne Form af Sygdommen er meget hyppig og bliver det stadig mere, men den ses bare ikke saa let, thi den saaledes fortvivlede kan godt, ja egentlig desto bedre jo mere fortvivlet han er, finde sig til Rette i Verden;

---

[1]) S. 22.

han er jo, som Verden ønsker ham. — Eller man taber sig selv i Muligheder; man »spræller sig træt« i Muligheder, Mulighederne synes Selvet større og større, mere og mere bliver alt muligt, fordi intet bliver virkeligt. Tilsidst synes alt at svømme ud i Mulighed, det er just, naar Afgrunden har slugt Selvet, Her skildres som Exempel det æstetiske Standpunkt, der fører til Fortvivlelse ad to Veje, enten ved Haabets Muligheder eller ved Frygtens og Angestens. I første Tilfælde ser Vedkommende med lyst Blik paa Livet, men gaar dog under. — »Tungsindigt sker det Modsatte paa samme Maade. Individet forfølger tungsindigt elskende en Angstens Mulighed, der tilsidst fører ham bort fra ham selv, saa han omkommer i den Angest, eller omkommer i Det, han var angest for at omkomme i.«[1]) — Men ogsaa taber man Selvet, naar man slet ingen Mulighed øjner men kun Nødvendighed. Fatalisten har ingen Gud; thi for Gud er alt muligt, men for Fatalistens Skæbne er intet muligt, men alt nødvendigt. Og har han ingen Gud, saa har han heller ingen Aand, intet Selv, der jo netop var Menneskets Bevidsthed om at staa overfor Gud. Det samme ytrer sig ogsaa som Spidsborgerlighed, nedsunken i Aandløshed. Her træller man under det trivielle, regner kun med Sandsynlighed, aldrig med Mulighed. Spidsborgeren har tabt sit Selv og Gud.

---

[1]) S. 33.

Da Fortvivlelsen er en Sygdom i Selvet, er det klart, at den maa antage des værre Former, jo mere udviklet og selvbevidst Aanden er. Den der ikke har nogen Anelse om, at han har et Selv, er mindre fortvivlet end den, der ved det; men paa den anden Side jo mere Bevidsthed om, at man lider af Sygdommen, des mere Udsigt til Helbredelse. Den ubevidste Form af Fortvivlelsen er den almindelige baade indenfor Hedenskabet og hos det naturlige Menneske i Kristenheden. Hedningernes Mangel paa Erkendelse af at have et evigt Selv viser sig ogsaa i den letsindige Maade, hvorpaa man dømte om, ja anpriste Selvmord; det evige Selv saas ikke staaende overfor den evige Gud. Dog (sml. Begrebet Angest) Hedningerne er bestemmede i Retningen *hen til* Aand, der er en Stræben efter en bedre Erkendelse af Personlighedens Betydning; Hedenskabet i Kristenheden er derimod bestemmet *bort fra* Aand ved et Frafald, det synker jo længer des værre ned i Aandløshed. De højere Former af Fortvivlelse er sjældne; des sjældnere jo højere man naar op. »Det er meget faa Mennesker, der endog kun nogenlunde leve under Bestemmelsen Aand; ja det er end ikke mange der blot forsøge paa dette Liv, og af dem, der gjøre det, springe de fleste snart fra. De have ikke lært at frygte, ikke lært at skulle, ligegyldigt, uendelig ligegyldigt hvad der saa end forresten skeer.«[1]) Nogle har en lille Tid forsøgt det,

[1]) S. 54 flg.

men Verden kalder det uforsvarlig Tidsspilde, der om mulig burde straffes af de borgerlige Love. Paa denne Verdens Modstand falde de af; de lære saa ligesom Verden at holde sig til det mere solide, denne Verdens Ting og Goder. Og Præsterne beroliger dem, hvad deres Salighedssag angaar. Jo højere Fortvivlelsen er, des sjældnere, men ogsaa des nærmere Frelsen. Den kan paa disse høje Trin ytre sig som Indesluttethed, der da truer med at ende med Selvmord, eller som Trods, i sidste Tilfælde viser Stigningen sig ved at vedkommende er sig Fortvivlelsen bevidst som Handling, ikke blot som noget udenfra trykkende. Dog kan den ogsaa ytre sig mere lidende ved en indre Skade, et Kors, en Pæl i Kødet, man ikke vil ydmyge sig under. Den yderste Form af Fortvivlelse er det dæmoniske; »dets Oprindelse er gjerne denne. Et Selv, der fortvivlet vil være sig selv, ømmer sig i en eller anden Piinagtighed, der nu engang ikke lader sig borttage eller adskille fra hans concrete Selv. Just paa denne Qual kaster han saa hele sin Lidenskab, der tilsidst bliver til en dæmonisk Rasen. Om det nu var saa, om Gud i Himlen og alle Engle tilbøde ham at hjælpe ham af dermed, nu, nu vil han ikke, nu er det for sildigt, han havde engang gjerne givet Alt for at blive denne Qual quit, man lod ham vente, nu er det bagefter, nu, nu vil han hellere rase mod Alt, være den af hele Verden, hele Tilværelsen Forurettede, hvem det just er af Vigtig-

hed at passe paa, at han har sin Qual ved Haanden, at Ingen tager den fra ham — thi saa kan han jo ikke bevise og overbevise sig selv, at han har Ret.«[1]) — Men den Slags Karakterer er sjældne.

Andet Afsnit viser nu, at Fortvivlelse er Synden.

Naar man stærkere end hidtil betoner »*for Gud*«, saa er vi inde paa den Forhøjelse af Fortvivlelsen, der kaldes *Synd*. Et Mellembegreb mellem begge er »en Digterexistens i Retning af det religieuse«.[2]) Han har en Pæl i Kødet, som han vel nok til Dels har resigneret overfor, men dog ikke kan lade være hemmelig at rokke ved, saa den gør ondt; det eneste Haab han har, er at blive den kvit i Evigheden. Ellers gentager sig i Synden den samme Stigning, svarende til Aandens Selvbevidstheds Grad, som før, kun at stadig dette *for Gud* fremhæves. Men naar Synden er det, der religiøst svarer til Fortvivlelse, maa den altsaa være en Tilstand, ikke blot en Handlen. Det er netop ogsaa Tilfældet, og maa betones stærkt: vi bør tale om *Synden*, ikke om *Synder*. Synd er ikke en Modsætning til *Dyd*, men til *Tro*, saaledes som Kristendommen afgørende lærer og skarpt udsiger paa Steder som Rom. 14, 23 og Joh. Ev. 16, 9. Og hint *for Gud* medfører tillige Forargethedens Mulighed. At Gud, den absolute, skulde bryde sig

[1]) S. 70.

[2]) Her giver S. K. en Skildring af sig selv, der er meget værdifuld for Forstaaelsen af ham. S. 77 flg.

om mit lille Jeg, er jo utænkeligt. Dog ikke desto mindre lærer Kristendommen dette; »hver den, som ikke har ydmygt Mod til at turde tro det, han forarges.« Det medfører endvidere, at Sokrates' Bestemmelse af Synd, som Uvidenhed, slet ikke rammer. Naar Selvet nemlig kender sig som staaende overfor Gud, saa er Uvidenheden netop ikke til Stede. Vi maa derfor sætte Synden i Viljen, i *Trods*. Grækerne troede i lykkelig Barnlighed, at man aldrig vilde gjøre det onde med Bevidsthed, men i Praxis viser det sig desværre, at det at have begrebet det gode ingenlunde er det samme som at gøre det. Dog gaar Viljen næsten aldrig stik imod Erkendelsen, den prutter, udsætter, undskylder, og tilsidst enes de om det gale. Men saa havde jo dog Sokrates Ret, at man ikke havde erkendt det gode ganske; thi ellers kunde Erkendelsen ikke lade sig prutte af? Nej; thi Aabenbaringen sætter Synden i Viljen. Her er da igen et Kors for Tanken og Forargelsens Kendetegn: at der skal en Aabenbaring fra Gud til for at oplyse Mennesket om, hvad Synd er, og hvor dybt den stikker.

Men naar Synden er Fortvivlelsens Stigning, og Fortvivlelsen i sine højere Former var sjælden i Verden, saa er vel Synden endnu sjældnere? Det vilde dog ikke blot stride mod Kristendommens Lære, der underlægger alt under Synd, men vilde ogsaa være en forhastet Slutning. Synden er nemlig en Stigning af Fortvivlelsens forskellige Stadier

ved Tilføjelsen af hint *for Gud*. Paa den Maade bliver den ligesaa omfattende og almindelig som Fortvivlelsen. Dens laveste Form er Aandløshed, som næsten kan være *for* aandløs til at kaldes Synd, men dog er det, idet den altid er »Menneskets egen Skyld. Aandløshed fødes intet Menneske med; og hvormange der end i Døden bringe dette med sig som det eneste Udbytte af Livet — det er ikke Livets Skyld.«[1]) Og i denne Aandløshed ligger Kristenheden — sørgeligt er det, men siges skal det. — Men Synden fortsættes; den er jo ikke blot en Række Handlinger, som de fleste antager, men en Tilstand, og derfor er der Sammenhæng i Synden, hvad Menneskene vilde opdage bedre, i samme Grad de var sig bevidste som Aand. Nu tror de derimod, at de gør en Synd, saa lidt godt ind imellem, saa maaske en ny Synd, saa lidt godt igen, osv.; Sammenhængen har de ikke Øje for. Den troende opdager den derimod, han hviler nemlig i det godes Sammenhæng. Ogsaa den dæmoniske kender den, dog ikke det godes, men Sammenhængen i det onde. At blive i Synden et derfor en ny Synd, og denne kan yderligere stige ved, at Mennesket fortvivler over sin Synd. Dette er det værste, der kan ske; Synden er Bruddet med det gode, Fortvivlelsen over Synden Bruddet med Angeren. Undertiden søger denne For-

---

[1]) S. 103.

tvivlelse vel at give sig Udseende af noget godt; Omgivelserne anser et saadant fortvivlet Menneske for »en alvorlig og hellig Mand, der saaledes kan sørge over Synden«, og en Nar af en Sjælesørger er ikke langt fra at beundre hans dybe Sjæl. Men dog er det kun Bedrag; han fortvivler ikke blot om sin egen Tilgivelse, men om Guds Tilgivelse, om Syndernes Forladelse, det er: han er forarget. — Ja, ganske vist, nu for Tiden er det lige omvendt, nu kan enhver tro Syndernes Forladelse, nu er Gud en bekendt Personage, man er fortrolig, næsten paa Hat med; man viser ham en Opmærksomhed ved at gaa i Kirke, og Præsten takker paa hans Vegne for Æren af Besøget. Derfor anses det nuomstunder for genialt og Tegn paa en dyb Natur ikke at kunne tro Syndernes Forladelse. I gamle Dage hed det: *Du skal tro,* og vilde man ikke, var det paa Grund af Opsætsighed og Ulydighed. Ja, man *skal* tro Syndernes Forladelse, men man skal ned igennem Forargelse dertil. Nu lever man paa hedensk Vis, og saa tror man friskvæk paa Syndernes Forladelse. Forargelsen frem! Lad Mennesket blive stillet lige overfor Gud og saa ikke disse to Begreber kørt spekulativt, pøbelagtigt sammen, men begge frem i deres uendelige Forskellighed. Her ligger Kristenhedens Grundskade og Grundtrang. Kristendommen begynder med Læren om Synden, om den enkelte, ikke Massen, Menneskeheden, overfor Gud.

Men Fortvivlelsen om Syndernes Forladelse er endnu ikke den højeste Form af Synd; den er — netop som Fortvivlelse — væsentlig tilbagevigende, afværgende, afvisende. Den kan imidlertid gaa over til at blive angribende, til at bekæmpe Kristendommen som Usandhed og Løgn. Den er stadig som før Forargelse; men før var den væsentlig negativ, nu bliver den positiv. Begge er stødt an paa Paradoxet, Kristendommens Lære om Gudmennesket. Derfor gælder i alvorligste Forstand det Ord: Salig den, der ikke forarges paa mig. Dette Ord er Livvagten, der vogter Dybet, Svælget mellem Gud og Mennesket Enten forarges man eller *tilbeder* troende. Den værste Art af Forargelse er den, der siger Kristendommen at være Løgn og Bedrag, den er Synd mod den Helligaand.[1])

S. K. havde endt Forordet til »Sygdommen til Døden« med de Ord: »Forøvrigt kun een Bemærkning, vistnok en Overflødighed, men som jeg dog vil forskylde: jeg vil een Gang for alle gjøre opmærksom paa, at Fortvivlelse i hele dette Skrift, hvad Titelen jo siger, opfattes som Sygdommen, ikke som Helbredelsesmidlet. Saaledes dialektisk

[1]) Man mærke vel, at den forargede, her er Tale om, er sig saa bevidst som Aand, at han har set sin Synd og set Kristendommen som eneste Bro over — og saa kaster denne Bro af. Ikke alle naturligvis, der erklære Kristendommen for Usandhed, har begaaet Synd mod den Helligaand.

er nemlig Fortvivlelse. Saaledes er jo ogsaa i christelige Terminologi Døden Udtrykket for den største aandelige Elendighed, og Helbredelsen dog just at døe, at afdøde.« — Fortvivlelsen kan blive Midlet, der fører fra sin egen elendige Tilstand til Lægedom, men det tilkom først et nyt Skrift — alting skulde ske i behørig Orden — at vise hvorledes, i »Sygdommen til Døden« var det enkelte Steder lige berørt, heller ikke mere. Ligesom han i sin Tid havde vist, at Syndens Angest rummede den dobbelte Mulighed enten at drive Mennesket til Haabløshed eller til Frelse, saaledes ogsaa Fortvivlelsen. Hvorledes den kan føre til Lægedom skulde nu vises i det næste Skrift, det skulde være som en Læge der talte i den.[1]) Ganske vist er det en haard Kur, som vi skal se, og haardere, end de fleste vilde kunne taale; heldigvis var der da ogsaa mildere Midler. Men det skrappe maatte bringes til Anvendelse først, Sagen skulde jo gøres til Gavns vanskelig. Det skete i et Skrift S. K. ogsaa udarbejdede i 1848, da hans Produktivitet havde taget det nye Sving, som vi har omtalt. Han kaldte det »*Indøvelse i Christendom*«.

Bogen deltes i tre Afdelinger; i den første er Temaet: »Kommer hid til mig alle I som arbejde og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile«. — Naar denne Indbydelse lyder, strømmer Skarerne

---

[1]) Sml. E. P. 49, 484.

til, men har de opfattet Ordene paa rette Maade. For at komme til Hvile hos Frelseren, maa man være arbejdende og besværet, under Synden og Fortvivlelsens Byrde. Dog det er en tung Gang, og naar man saa kommer til Indbyderen, hvad venter da? Man kan nok have nødigt at betænke sig, inden man begiver sig paa Vejen.

Ordene lyder altsaa, og Folk strømme til, trænge sig frem med Glæde, men da kommer en Standsning.[1]) Hvem er det nemlig, som indbyder? Det er Frelseren i sin Fornedrelsesstand, tilsyneladende et Menneske ganske i de samme Kaar og Omstændigheder som de indbudne. Det var saaledes, første Gang Ordene lød; nu om Stunder mener man jo rigtignok, de 1800 Aar siden den Tid har vist, at hint ringe Menneske, Indbyderen, virkelig var Gud. Naar disse 1800 Aar anvendes som Bevis, saa maa det vel efterhaanden være bleven sikrere og sikrere, at han var det? »Endnu Aar 300 var maaske Christus endnu ikke ganske beviist at være Gud, der var Noget om det, han var lidt Mere end den overmaade forbausende største Mand, der nogensinde har levet, men der maatte endnu nogle Aarhundreder til«.[2]) Skulde da Gud og Mennesket ligne hinanden i den Grad? Denne Bevisen ud fra de 1800 Aar er ikke blot at arbejde Vantroen i Hænderne, men er endog gudsbespottelig.

[1]) Sml. E. P. 50, 164 flg.

[2]) S. 32.

Man siger nemlig dermed, at Kristi Gerning er vigtigere end hans Person, hans Livs Følger betydningsfuldere end hans Liv. Nej, Kristus er *Troens* Genstand, overfor hvem de 1800 Aar hverken gør fra eller til. Men her ligger Kristenhedens Ulykke: man er bleven *vidende om* Kristus, er ikke længer *troende paa* ham. »Christenheden har afskaffet Christendommen, uden ret selv at vide det; Følgen er, at skal der gjøres Noget, maa man forsøge igjen at indføre Christendommen i Christenheden«.[1])

Hvordan var da den Kristus, der udtalte disse Ord? Et Menneske af den simpleste Klasse i Folket, med nogle Fiskere hos sig, bevægende sig i temmelig tvivlsomme Kredse, i Selskab med Toldere og Syndere. Men han sagde sig selv at være Gud? »Det har jo mangen gal Mand gjort — og hele Samtiden dømte: »han bespotter Gud«. — »Kommer nu hid, alle I, som arbejde og ere besværede«.

»Ikke sandt, der er ikke Noget at haste efter, der bliver en lille Standsning, som passende benyttes til at gaae om ad en anden Gade. Og hvis Du ikke saaledes, dersom Du var samtidig, vil skulke om ad en anden Gade eller i Christenheden skulke Dig til saadan at være Christen: saa bliver der en uhyre Standsning, den Standsning, hvilken

---

[1]) S. 41.

er Betingelsen for, at Troen kan blive til: Du er standset paa Forargelsens Mulighed.«[1])

Men hans Tegn og Undergerninger viste jo, at hans Ord var Sandhed? Aa jo, paa 1800 Aars Afstand tror man dette. Men overfor en samtidig er det altid saa sin Sag at skulle afgøre, om han virkelig gør Tegn og Undere. Det er saa ubehagelig nærgaaende, tvinger en til at have en bestemt Mening. — De kloge i Samtiden vilde vel sige: antaget, at han er noget overordentligt — »Gud« er naturligvis en Overdrivelse — saa er han dog en Fantast; han paanøder jo formelig Menneskene sine Velgerninger. Han skulde tage sig noget bedre til; han er over 30 Aar og er jo bogstavelig ingen Ting. Havde Styrelsen betroet os saadanne Gaver, vi skulde vel have vidst at bestyre dem bedre. — Den gejstlige vilde sige: der er egentlig noget ualmindelig ærligt ved ham, men den Forventede? — nej, denne maa være Udviklingens Blomst og herligste Udfoldelse. — Filosoffen vilde sige: at et enkelt Menneske vil være Gud — hvilken Mangel paa filosofiske Grundbegreber røber han ikke herved. Slægten, det universelle, det totale er Gud, men Slægten er dog vel ikke noget enkelt Menneske! — Statsmanden vilde tænke: Han er i Øjeblikket en Magt, der maa regnes med; men lad ham gaa sin Gang, det revner nok med et Knald,

---

[1]) S. 45.

han maa jo snuble over sig selv. — Og den satte Borgermand maatte tænke: Nej lad os være Mennesker. Til Maade er alting godt. »Som Pastor Grønvald sagde i Aftes i Klubben: Det Liv tager en Ende med Forfærdelse; og den Karl han kan mere end prædike, ham skal man ikke høre om Søndagen i Kirken, men om Mandagen i Klubben; jeg vilde blot ønske, jeg havde Halvdelen af hans Forstand paa Verden«.[1]) — Fra alle Sider lyder: han er i bedste Fald en Sværmer, og Sværmere er alle, der slutte sig til ham.

»Kommer nu hid til mig alle I, som arbejde og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.«

Og hans Kreds af Fiskere, der vil omvende Verden! Behøves ydermere noget Bevis for deres Galskab? Var det saa underligt, at Verden vendte sig fra ham i Raseri og krævede hans Liv? Og bagefter kom Medlidenheden og sagde: Det gør mig i Grunden ondt for den sølle Fyr!

Kommer nu hid alle I, som arbejde og ere besværede.

S. K. havde i længere Tid syslet med Tanken om at skrive et »Jesu Liv«, hvor Frelseren ikke som sædvanlig fremstilledes som en »himmelsk Sukkermand« men tegnedes saaledes, som Evangelierne fremstille ham. Han har her til Dels udført denne Plan og man maa indrømme, at det gysende —

---

[1]) S. 57.

som kun altfor svagt har kunnet komme frem i vor Gengivelse af Tankerne — er en Modsætning til den almindelige Opfattelse af Frelseren. Men man tage Nye Testamente og prøve, hvilket af de to Billeder der passer bedst. —

Men — fortsætter S. K. Tankegangen — hvorledes kunde han dog optræde saaledes? Fordi Guds Tanker om Menneskene, deres Tilstand og deres Trang, ikke er Menneskenes. Præsterne prædike om, hvor herlig Frelserens Skikkelse var, og saa bliver Menigheden rørt. Men »at gjøre sig ganske *bogstavelig til Eet med den Elendigste* (og dette, kun dette er *guddommelig* Medlidenhed) det er Menneskene det »for Meget«, som man rørt græder over i en stille Søndags-Time, og som man uvilkaarligt brister i Latter over, naar man ser det i *Virkeligheden.*«[1]) Og Præsterne prædike om den Hjælp, Menneskene skal have af ham, som var det Tandpine eller sligt, de led af. Frelseren derimod forudsætter, at Synden er Menneskets Fordærvelse.

Nu bliver der Plads, nu kommer Mængden ikke længer stimlende. Forargelsens Mulighed hjalp.

Men saa er Kristendommen jo ikke det rare trøstende, som Præsterne prædike om? Nej hvad andet; Kristendommen er det *absolute*. Er den da en Plage? Ja for det naturlige Menneske er den absolut den største Plage, og derfor er det ogsaa,

---

[1]) S. 67.

man har grebet til det gudsbespottelige at bevise Kristendommens Sandhed *historisk.* Nej overfor det absolute gælder kun *Samtidighed i Troen.* Og kun Fortvivlelsen griber Kristendommen som Lægedommen, »kun Syndens Bevidsthed kan, om jeg saa tør sige, forcere ind i denne Rædsel.«

I næste Afsnit: »Salig den som ikke forarges paa mig«, tager S. K. for sig de Steder i Nye Testamente, der sige, at hans samtidige blev forargede paa ham, og viser, hvad der i de forskellige Tilfælde er fælles og hvad særligt, for at blive klar over, hvad Forargelse egentlig er. Det viser sig bestandig at være Forargelsens Kendetegn, at Forstanden gør Oprør mod paa en Gang at skulle se et Menneske og Gud i Kristus. Hvem kan begribe *Gudmennesket?* Gudmennesket er jo ikke Enheden af Gud og Mennesket (som Spekulationen lærer, der vil forklare alt), men Enheden af Gud og et enkelt Menneske. »Der er hverken i Himlen eller paa Jorden eller i Afgrunden eller i den mest phantastiske Tænknings Forvildelser Mulighed for en afsindigere Sammensætning.«[1]) Derfor hedder det i Skriften; Salig den, som ikke forarges paa mig, og der fortælles Gang efter Gang, hvorledes de samtidige forargedes paa ham. Selv hans Diciple gjorde det ofte. Hvor er Forargelsen henne nu om Stunder. Nu »er der ingen uendelig Modsætning mellem det

[1]) S. 91.

Christelige og det Verdslige. Det Christelige forholder sig i det Højeste som en Potensation (og nærmest under Bestemmelsen: Dannelse) til det Verdslige, men ligefrem, det er en ganske regelmæssig Comparation, hvis Positiv er: den borgerlige Retfærdighed.«[1]) Forargelsen kom nok, hvis det blev tilstrækkelig fremhævet, at kun i Troen paa Kristus er Salighed, uden for den evig Fortabelse; »men i den bestaaende Christenhed leve vi saadan Alle i en dvask og Intet mindre end lidenskabelig Forvisning om, at vi nok Allesammen saadan blive salige.«[2]) -- Hvor hører man forkyndt, at Kristi Liv er Mønstret, hvorefter jeg og enhver Kristen skal stræbe at danne vort Liv? Det taler man saa sagte om, eller handler idetmindste saa daarligt derefter. Derimod vil Kristenheden gærne arve Kristus, nu han er død, arve hans store Navn, profitere de uhyre Følger af hans Liv »ja det er ikke langt fra, at den vil tilregne sig dem som egne Meriter, og bilde os ind, at Christenheden er Christus.«[3]) Hvor hører man noget om, at Folk frivillig ofrer noget for Kristi Skyld, endsige, at de forlade alt for at følge ham? Prøver nogen derpaa, falder han i Reglen snart ned fra Begejstringen, og saa hedder det: Ja, hvorfor vilde Du begynde derpaa og udsætte Dig for sligt. Du burde have ladt være.

---

[1]) S. 122.
[2]) S. 122.
[3]) S. 116.

Summa er: Kristenheden er bleven Hedenskab.

I tredje Afsnit med Text: »Fra Højheden vil han drage alle til sig«, kommer S. K. mere ind paa sit egentlige Æmne: Indøvelse i Kristendom. Han opstiller her den Kristnes Ideal som *Kristi Efterfølger* i Lidelse. Men i virkelig Lidelse; Ord har vi nok af; ligesaa af Folk, der gærne vil beundre og betragte Kristus og hans Kraft til at bære Lidelser. Men i Handlingen følge de ham ikke efter. Og Kirken er ikke den triumferende, naar den i nogen Maade vil svare til sit Begreb, men den stridende. Saa anlægger S. K. disse Idealer paa det bestaaende og ender altid med Resultatet, at Ligheden imellem dem er som mellem en Firkant og en Cirkel. Og han slutter med at gøre sine Ord til Samvittighedsspørgsmaal til Læseren: »Her ville vi saa slutte disse Udviklinger, overladende til Enhver, om han vil læse, overladende til Læseren, hvilken Anvendelse han, i Henseende til Inderliggjørelse, vil paa sig gjøre af det Læste«.[1]) — —

Saaledes var Prisen paa det at være en Kristen da sat op saa højt, det overhovedet lod sig gøre. S. K. var fuldstændig overbevist om, han havde ikke talt for stærke Ord om sin Samtid, han ansaa disse Skrifter for noget af det bedste af, hvad han havde skrevet. Men sæt nu han døde, og Skrif-

---

[1]) S. 274.

terne kom i Publikums Hænder, hvad vilde saa Dommen blive. Eller hvis han levede og udgav dem? Saa vilde Folk naturligvis sige, at han var begyndt som æstetisk Forfatter, var saa svinget mere og mere over i det religiøse og var nu endt ved eller i alt Fald nær ved religiøst Vanvid. Som om han ikke endnu havde Sansen for det æstetiske vel saa skarp som i sin Ungdom, hvad han jo ogsaa havde bevist ved sin Anmeldelse for to Aar siden af Novellen »To Tidsaldre«. Og som om det ikke havde været hans Hensigt lige fra Begyndelsen af at styre ind paa det religiøse, saa det æstetiske kun var Lokkemad. Var det ikke bedst nu, da der ligesom var et Hvilepunkt, ikke i hans Produktivitet, men i Udgivelsen af hans Skrifter, at vise Verden, han endnu var Æstetiken fuldkommen mægtig. Det kunde ske ved at sætte en Artikel i »Fædrelandet«, som han havde liggende færdig, om »Krisen og en Krise i en Skuespillerindes Liv«[1]), hvori han skildrede, hvad han saa i Fru Heiberg og i hendes Udvikling. Gjødwad vilde gærne have Artiklen og S. K. havde stor Lyst til at sætte den i Bladet for Fru Heibergs Skyld, hvem han satte megen Pris paa.[2]) Men herimod gjorde sig paa den anden Side den Betænkelighed gældende, at han

[1]) Først omtalt E. P. 47, 192, dog som fremtidig.

[2]) Og som ogsaa satte stor Pris paa, hvad S. K. havde skrevet, sml. hendes Memoirer.

maatte antage, hans alvorlige religiøse Tale dog havde gjort Indtryk paa nogle; disse kunde maaske forarges, hvis de saa ham give sig til at skrive om en Skuespillerinde i en Føljeton. Og for Øjeblikket havde han intet religiøst Skrift færdigt af den Beskaffenhed, at det kunde komme samtidigt og vise, at han stadig var den samme. Efter en Del Vaklen besluttede han sig dog til at lade Artiklen komme; den blev indrykket i »Fædrelandet« for 24.—27. Juli 1848,[1]) og han blev mere og mere vis paa, at det var det eneste rigtige, han havde gjort. Nu da han stod i Begreb med at gøre det sidste og højeste Sving som Forfatter, kunde det kun gavne. »Førend jeg rykker frem for sidste Gang var det saa vigtigt og saa sandt i min Individualitet, endnu engang at logge Farten, at friste, og saa vidt muligt samtidigt at give et præsentisk Indtryk af min Differents Virtuositet. — Det er den foragtede og forsmaaede Christendoms Sag jeg har den Ære at tjene. Men saaledes skal det ikke være, at det er muligt, at det Sansebedrag kunde opkomme, at det var fordi jeg ikke mere formaaede at bevæge og tumle mig i æstetisk Lethed, at jeg var flyet til Christendommen. O nej, det skal med Guds Hjælp gjøres Verden umuligt. Dog er jeg ikke den Triumpherende, der skal nyde saaledes

---

[1]) Se Bladartikler S. 153 flg.

at dømme Verden — ak jeg er paa andre Maader selv langt langt mere ydmyget.«[1])

Samtidig arbejdede han videre paa sine Skrifter (»Sygdommen til Døden« og »Indøvelse i Christendom«; i August var han ved tredje Afdeling af »Indøvelse«.[2]), snart nærved at segne under Tungsind, Sorg og legemlig Svaghed[3]), snart følende sig baaret af Forsynet paa underfuld Maade. Skulde han dø, nuvel, saa var han glad derfor. Men sæt at Forsynet havde bestemt det anderledes[4]); naar S. K. opstillede denne Mulighed, kom de økonomiske Bekymringer igen frem, som han i de senere Aar led af. Hvis han virkelig skulde leve og saa maaske udgive sine sidste Skrifter, kunde Følgen let blive, at man intet Embede vilde give ham,[5]) hvilket ellers altid var det, hans Tanker var standset ved, naar han saa hen til den Tid, da hans Midler vilde være opbrugte. Men godt var det med hin Artikel, nu havde han vist Verden sin Stilling, og nu kunde han maaske forandre sin Optræden overfor Verden; hidtil havde han for største Delen holdt sin Person tilbage paa sokratisk-forsigtig Vis. Nu kunde han derimod træde op, give en Forklaring af, hvad han havde villet med

---

[1]) E. P. 48, 142.
[2]) E. P. 48, 195.
[3]) Sml. E. P. 48, 166. 218—49, 406. 420.
[4]) Sml. E. P. 49, 47.
[5]) Sml. E. P. 48, 165.

det alt, og træde frem med et direkte Vidnesbyrd overfor Verden.[1]) Den indirekte Meddelelse indeholder jo ogsaa den Fare, at man forelsker sig i sin egen Skarpsindighed uden i Virkeligheden at se paa Tilhørernes eller Læsernes Tarv. Foreløbigt, sammen med det afsluttende Arbejde paa »Sygdommen til Døden« og »Indøvelse i Christendom« skrev S. K. da med næsten krampagtig Iver paa Forklaringen af sin Optræden og Forfattervirksomheds Hensigt[2]), og snart havde han færdig »*Synspunktet for min Forfattervirksomhed,* en ligefrem Meddelelse, Rapport til Historien«. Samtidig nærmede sig Fuldendelsen af de to førnævnte Skrifter. Skulde han dog ikke ubekymret om alle Følger udgive dem, som Slutsten paa sin Virksomhed, i Kvart, med Titlen »Fuldendelsens samtlige Værker«.[3]) Og saa skulde det være Slut. En Gang var han bleven forhindret i at afslutte, nemlig da »Corsaren« angreb ham. Nu gad han sætte Punktum, lægge Pennen, som en Minister lægger sin Portefølje, uden nogen ydre Paavirkning.[4]) Denne Tanke beskæftigede ham i længere Tid[5]); han forestillede sig, hvorledes Værket vilde slaa ned som en Bombe

[1]) Sml. Subskriptionsindbydelserne E. P. 1848 Tillæg.
[2]) E. P. 48, 215.
[3]) E. P. 48, 277.
[4]) E. P. 49, 29.
[5]) Sml. ogsaa E. P. 48, 290.

i den sovende Kristenhed.[1]) Dog snart opgav han igen Tanken[2]); saa tænkte han derimod paa at udgive »Synspunktet« alene, dog det opgav han strax igen som en vild Idé. Hvorledes skulde han kunue tale til alle og enhver om sit indre Liv, det, han ellers dulgte selv for sin bedste Ven.[3]) Og skulde han ikke fremstille dette — hvorledes han overfor Gud var en stakkels angrende,[4]) paa hvem Guds Haand laa tungt, trykkende med en Pæl i Kødet, hans Tungsind — saa vilde Bogen synes Folk bare Selvros og Overmod, maaske Storhedsvanvid. Men hint inderste Forhold til Gud krympede han sig ved at lægge blot, det maatte vente til efter hans Død. Desuden vilde Bogen være uforstaaelig[5]); thi den var jo skreven ud fra det Klarsyn paa sig selv, han havde vundet ved sin sidste Produktion; men denne var ikke udgiven endnu. Skulde han da udgive den? Men var han den Mand, der havde Myndighed til at træde op med en saadan Dom over Samtiden? Ak nej; han kunde vel se, han var selv langtfra i Højde med det Ideal af en Kristen, han havde tegnet i disse Skrifter. Havde han Mod til at overlade Styrelsen alt, til at opgive alt for Kristi Skyld? Han som stadig gik og pla-

[1]) E. P. 49, 34 sml. Situationen 49, 80.
[2]) E. P. 49, 478.
[3]) Sml. E. P. 48, 180.
[4]) Sml. E. P. 49, 64. 73 f. 94. 104.
[5]) E. P. 49, 48.

gede sig med Bekymringer for Brødet og Ængstelse for, hvad der kunde ske ham fra Mængden og de styrende, hvis han tog Bladet fra Munden. Nej han var ikke Sandhedsvidnet, han var kun et Geni, ikke en Apostel, saaledes som han allerede i 1847 havde klargjort sig Forskellen mellem disse og nedtegnet i en lille Afhandling[1]). Han var maaske nok et Geni i Forhold til sin Samtid, men tale med *guddommelig Myndighed* som en Apostel, det kunde han ikke. Han var kun en Digter[2]), en ulykkelig Elsker, i Forhold til Idealet; han kunde se det, stræbe efter det, kunde beskrive og fremstille det, men naa det kunde han ikke. Dog alene det, at han — ene i Samtiden — havde Øje derfor, turde stille sig under dets Krav og bekende, at han ikke kunde naa det, men maatte haabe paa, at Guds Naade dog vilde skænke ham, hvad der manglede, det turde vel give ham Myndighed til at optræde som Dommer. Dog nej, ikke som Dommer, uden forsaavidt han samtidig dømte sig selv.[3]) Det havde han, halvt ubevidst, været klar over fra

---

[1]) Se Tvende et.-rel. Smaaafhandlinger. II.

[2]) Dog, nøjagtigere udtrykt, mere end en Digter; en Digter er nemlig noget *helt andet* end det han fremstiller (E. P. 49, 4 flg.). men S. K. havde dog stræbt henimod Idealet og med nogen Held. Han var da et Slags »Confinium« mellem det etiske og digteriske (E. P. 48, 373) — sml. E. P. 49, 167 flg.

[3]) E. P. 49, 34. 484.

Begyndelsen af; thi da han nu tog Manuskripterne frem for at undersøge, hvad der stod i dem, om han ikke turde vedkende sig dem i eget Navn, saa fandt han udenpaa skrevet: »Digterisk — uden Myndighed.«[1]) — Men det var jo nemmest — det var en ny Tanke, der slog ham[2]) — at udgive dem pseudonymt; dermed viste han jo, at han ikke selv vovede at optræde som Dommer. Og tidligere havde han brugt Forfattermærker til at repræsentere Standpunkter lavere end hans eget, hvorfor ikke bruge samme Middel, nu der skulde repræsenteres et, der var højere? Det Forfattermærke, der i den foregaaende Produktivitet nærmest havde indtaget S. K.s Standpunkt, dog lavere end hans, var Johannes Climacus i »Philosophiske Smuler« og »Afsluttende Efterskrift«. For at betegne Modsætningen kunde man jo lade det nye Pseudonym være »Anti-Climacus«.[3]) Climacus siger om sig selv, at han ingen Kristen er; Anti-Climacus, at han er en saa overordentlig Kristen[4]), som der aldrig nogen Sinde har været til, men vel at mærke i skjult Inderlighed. »Jeg skal nok passe paa, at Ingen, Ingen mærker noget end det mindste«. De berører hinanden et Øjeblik i ét Punkt, i Spørgs-

[1]) E. P. 49, 95.
[2]) E. P. 49, 407.
[3]) Sml. E. P. 49, 291 flg. 473. 574 flg. Sml. Om min Forfvirks. S. 6.
[4]) Sml. Indøv. i Chrdm. S. 241.

maalet om, hvad det er »saadan slet og ret, ganske eenfoldigt at være en sand Kristen«. I samme Nu fare de fra hinanden igen: Climacus siger, han er ingen Kristen, Anticlimacus paastaar, han er det i overordentlig Grad. Midt imellem begge ligger altsaa det slet og ret, ganske enfoldigt at være en Kristen. — Skulde han altsaa udgive Skrifterne pseudonymt? Det var nemmest at lade dem ligge, hvor de laa, og »det væmmer mig at skulle sige et Ord mere til den Slægt, et Ord der blot vil koste mig nye Opoffrelser og udsætte mig for ny Væmmelighed. Og naar det ligger trykt, kan det lige saa godt ligge til efter min Død.«[1] Men paatog han sig ikke ogsaa et Ansvar ved ikke at udgive det, naar han var overbevist om dets Sandhed? »Christeligt er Talen kun om Lydighed. Havde det Noget at betyde med den Art Væmmelse, saa havde Christus aldrig lukket sin Mund op«[2])

En anden Bevæggrund bidrog ogsaa til at hidføre Udgivelsen. Der skulde nemlig udkomme et nyt Oplag af »Enten-Eller«. Derved blev S. K.s økonomiske Status noget forbedret, saa han med større Sindsro kunde se paa, hvilke Følger Skrifterne vilde faa.[3] I et saadant Øjeblik svingede han strax om til at se paa sin Bekymring som »tung-

[1]) E. P. 49, 82.
[2]) Smsteds.
[3]) Han tænkte ogsaa igen paa at rejse. E. P. 49, 140. 150 flg. nvl. 157.

sindig og overdreven.«[1]) Men paa den anden Side stod han i Fare for ved Udgivelsen af »Enten-Eller« at faa Udseende af dog væsentlig at være æstetisk Forfatter, Derfor maatte Udgivelsen følges af et religiøst Skrift. Egentlig havde han tænkt at ledsage den nye Udgave med »en Cyklus ethisk-religieuse Afhandlinger«[2]) hvoriblandt der fandtes Betragtninger over Adler-Sagen, »om det er et Menneske tilladt at lade sig ihjelslaa for Sandheden«, og om »Forskjellen mellem et Geni og en Apostel«. Saa tænkte han igen paa at medgive Udgaven »tre Noter« om sin Forfattervirksomhed, et kort Sammendrag af, hvad der var fremstillet i »Synspunktet«.[3]) Dog ikke en Gang saaledes nænnede han at aabenbare sit Indre for profane Blikke: de »tre Noter« skrumpede ind til et »Følgeblad« — nej endda syntes han ikke, han kunde lægge saa meget blot, og det vilde desuden oplyse for lidt i sin Korthed, derfor kom det heller ikke med.[4]) Følgen blev, at han lod »Enten-Eller« ledsages af »Tre gudelige Taler« over hans Yndlingsæmne Liljen paa Marken og Fuglen under

---

[1]) E. P. 49, 88. Hans ejendommelige Tilstand ses af, at han gik op til Mynster for at tale med ham om Ansættelse ved Pastoralseminariet, for at berolige sig selv, at han havde gjort, hvad han kunde, for at sikre sig, men i sit stille Sind haabende, at det ikke blev til noget. (E. P. 49, 98 sml. S. 279.)

[2]) E. P. 49, 148.

[3]) E. P. 49, 139.

[4]) E. P. 49, 150, 156. 169.

Himlen. Desuden udgav han en Ugestid efter Stykkerne »Har et Menneske Lov til at lade sig ihjelslaa for Sandheden?« og »Om Forskjellen mellem et Geni og en Apostel« som »Tvende ethisk-religieuse Smaaafhandlinger« under Mærket H. H.[1]).

Endnu vedblev dog S. K. at grublisere, om han alligevel ikke skulde tilbageholde de indholdstunge Skrifter, han havde liggende. Men tilsidst blev han utaalmodig over sig selv[2]), anser sig selv for at være ved at blive smittet af den verdslige Klogskab, der ellers var ham en Pestilens. Han besluttede derfor at udgive dem uden Nølen, dog i det sidste Øjeblik tør han ikke gennemføre den Plan, han igen havde optaget at udgive dem under eget Navn, han syntes dog, han maatte sikre sig lidt[3]), de skal udkomme pseudonymt. »Som den Flod Guadalquivir etsteds styrter sig under Jorden og saa atter kommer frem: saaledes maa jeg nu styrte mig i Pseudonymitet, men jeg har nu tillige forstaaet, hvor jeg vil komme frem igen med Navn. Og væsentligen bliver der saa at gjøre Noget i Retning af Embedssagen og saa Rejsen«[4]). Men det jagede jo ikke, og desuden sagde Reitzel den 4de Juni, at han ikke turde tage noget paa Forlag. Men snart raaber han igen Pfui over sig selv, at

---

[1]) Sml. E. P. 49, 176.
[2]) E. P. 49, 223 flg.
[3]) E. P. 49, 234.
[4]) Smstds.

han havde saa lidt Tro til Forsynet, saa han udgav Skrifter pseudonymt for at kunne søge Embede. Var det at søge Guds Rige først? Og sæt Gud straffede ham med at lade Embedet være ham saa utaaleligt, at han maatte opgive det igen. For at gøre sig selv ked af Embedssagen gik han i de samme Dage op til Madvig og Mynster for at tale med dem om den, han kendte sig selv godt nok til at vide, det vilde give ham Afsmag for Sagen, »stødte ham fra i modsat Retning«. Og Bøgerne skal i Guds Navn udgives, kun ikke »Synspunktet«. Dog syntes han undertiden selv, der var noget fortvivlet i det hele, »saaledes som ved et Forræderie at sætte Ild paa for saa selv at kaste sig i Guds Arme.«[1]) Men det skete; 30te Juli 1849 udkom »Sygdommen til Døden«, Pseudonymet »Anti-Climacus« beholdtes, men der tilføjedes: »Udgivet af S. Kj.«, hvorved han tog hele Ansvaret og alle mulige Følger paa sig. »Paa samme Maade kan »Indøvelse i Christendom« udgives, men det haster ikke«, skriver S. K. ved samme Tid. Strax saa han en Styrelse i, at det hele var gaaet, netop som det var, ogsaa i at alle Bøgerne ikke kom paa en Gang, hvilket vilde have været »ligesom med et fortvivlet Skridt at lægge Lunten an til den bestaaende Christenhed«.[2]) »Den hele Tanke, som jeg jo dog ogsaa allerede langt tilbage

[1]) E. P. 49, 289 flg.
[2]) E. P. 49, 315 sml S. 447.

ganske havde opgivet, at udgive det Hele i eet Bind, med Det om min Forfatterskab: havde dog været en fortvivlet Idee, ogsaa noget Dæmonisk.«[1]) Der blev ogsaa et godt Skridt mellem de enkelte Dele; først i September 1850 kom »*Indøvelse i Christendom*« ligeledes under Mærket »Anti-Climacus« med S. K. som Udgiver. Han paaviste her bestemt i Forordet Forskellen imellem sit eget Standpunkt og Pseudonymens: »I dette Skrift, hidrørende fra Aaret 1848, er Fordringen til det at være en Christen af Pseudonymen tvunget op til et Idealitetens Højeste. — Dog siges, fremstilles, høres bør jo Fordringen, der bør, christeligt, ikke slaaes af paa Fordringen, ei heller den forties — istedetfor at gjøre Indrømmelse og Tilstaaelse sig selv betræffende. — Høres bør Fordringen; og jeg forstaar det Sagte som sagt alene til mig — at jeg maatte lære ikke blot at henflye til »Naaden«, men at henflye til den i Forhold til Benyttelsen af »Naaden«,

Det vil derfor være passende nu at undersøge, hvad der var S. K.s eget Standpunkt.

[1]) E. P. 49, 293.

Søren Kierkegaards eget Standpunkt.

I »Indøvelse i Christendom« var det som en Læge, der havde talt. Men Kuren var skrap; det var noget lignende, som hvis man vilde sige til en brystsyg i sidste Stadium: gaa ned i Gaarden og giv Dig til at kløve Brænde, at Dine Lunger kan komme sig og Brystet blive stærkt igen. Denne Kur vilde vel snart slaa ham helt ihjel. Men den kunde jo ogsaa tænkes at have den Virkning — hvis Patienten ikke vidste af eller troede paa, han var saa syg — at han da kunde indse det, og saa havde Lægen maaske en mildere Kur at bruge, bedre afpasset efter Patientens Tilstand.

Det samme antydes ogsaa, naar S. K. siger om de to Forfattermærker, at det ene ikke tør kalde sig en Kristen, det andet mener at være det i overordentlig Grad. Midt imellem ligger det »slet og ret, ganske enfoldigt at være en Kristen«. Da hans eget Standpunkt ogsaa ligger imellem det lavere og

det højere pseudonymiske Standpunkt, saa maa man antage, at det netop er det »slet og ret, ganske enfoldigt at være en Christen«.[1]) Hvad forstaar han da derved?

Det vil være faldet de fleste paa Sinde ved Referaterne af S. K.s Skrifter, at Kristendommens Lære om Forsoningen saa sjældent har været omtalt. I Afhandlingen »Har et Menneske Lov til at lade sig ihjelslaa for Sandheden« var Kristi Forsoningsdød omtalt som det, der berettigede ham til at lade Menneskene slaa sig ihjel. Og ved flere Lejligheder var der aabnet en Udsigt til Forsoningen som det sidste og det højeste. Men det var hidtil blevet ved Antydninger og Udsigter. Der er derved sket det besynderlige, at man har overset S. K.s Opfattelse af dette Punkt, ment, at det altid havde været tilbagetrædende hos ham, og at han tilsidst helt forlod Kristendommens Lære om Forsoningen. Allerede

---

[1]) Hvorledes Brandes (S. 262) er kommen til den Opfattelse, at S. K. ikke nogensinde turde kalde sig Kristen, maa han selv bedst vide. Os forekommer det umuligt at naa dertil uden ved bevidst Forskydning af Meningen i S. K.s Ord, eller ved en meget overfladisk Opfattelse af dem, hvor man sammenblander S. K. selv med Pseudonymerne — hvad han dog ellers noksom indskærper, man ikke maa — og overser, at naar S. K. kalder sig en »Digter, en ulykkelig Elsker« i Forhold til Kristendommen, saa taler han om *det kristne Ideal,* saaledes som han havde opstillet det. Det eneste, der kan undskylde Brandes, er, at han endnu ikke havde de senere Bind af »Efterladte Papirer« for sig.

i hans offentlige Skrifter findes dog tilstrækkeligt Materiale til at modbevise hin Paastand, som Rudin uigendrivelig har gjort; og nu efter Udgivelsen af de sidste Bind af hans Efterladte Papirer kan vi endnu klarere se hele hans Standpunkt angaaende dette Punkt. Han udtaler sig der friere end i de Skrifter, han udgav, hvor han stadig maa være forsigtig for ikke for tidligt og nemt at lade Folk naa hen til dette Kristendommens Knudepunkt.[1])

Kristus, Gudmennesket, er for S. K. Kristendommens Et og alt. Med Troen paa ham staar og falder det hele. Men Kristi Liv har to Sider; han er baade vort Forbillede og vor Forsoner, to Sider der tilsyneladende modarbejde hinanden, men ogsaa kun tilsyneladende og for en forkastelig overfladisk Betragtning. De to Sider har imidlertid ikke altid været ligeligt fremhævede, snart er den ene draget frem paa den andens Bekostning, snart omvendt.

Kristus kom ikke for at afskaffe Loven men for at fuldkomme den, han er altsaa det absolute

---

[1]) Det følgende er hjemlet ved Steder som E. P. **49**, 38 f. 76 f. 136. 160. 235. 238. 242. 244. 246. 272. 288. 306. 381. 410 f. 415 f. 482. 485 f. 497 f. 533. 542. 551. — **50**, 54. 70. 137 f. 172. 203. 212 f. 231. 241. 255. 276. 305. 320. — **51—53**, 19 f. 121. 145. 185 f. 254. 272. 275. 280. 294. 302. 304. — **54—55**, 9. 18 f. 172 f. 205. 400. Sml. Beg. af »Til Selvprøvelse« og »Dømmer selv« S. 104 flg.

Ideal. Det er ikke saa, at Kravet til Menneskene er blevet mindre, endsige skulde være blevet ophævet, efter at Kristus har opfyldt Loven; det er tværtimod blevet skærpet, ved at vi i ham har faaet det fuldkomne Ideal til Efterfølgelse. Dette Maal at være tro Efterlignere af Kristus, Kristi Efterfølgere, har til en Tid været stærkt fremme i de Kristnes Bevidsthed. I Middelalderen efterlignede man Kristi fattige Liv ved at bortgive sin Rigdom, og gik i Kloster for helt at afdø fra Verden og dens Lyster. Da var Forestillingen om Kristus som Forbillede ved at opsluge den om Frelseren som Forsoner. Man vilde fortjene Himmerig. Det var vistnok en Fejltagelse, men en barnlig eller ungdommelig Fejltagelse, og højst tiltalende er det at se det Mod og den Begejstring, hvormed man da søgte at stræbe efter Idealet. Men da det gik saa vidt, at man ligefrem mente at kunne undvære Forsoneren, da optraadte *Luther* herimod med hele sin Personligheds Myndighed og Vægt og med Rette. Han havde selv prøvet at være Kristi Efterfølger i at afdø fra Verden, men havde gjort den Erfaring, at Menneskets Kræfter strække ikke til til selv at naa Fuldkommenheden. Han fremhævede derfor den anden Side: Kristus som Forsoneren. Med ham kom en Reaktion mod Middelalderens Spægelse og Selvplageri, som paa den Tid og under de da givne Omstændigheder var fuldstændig berettiget. Han giftede sig og levede rolig og tilfreds

her i Verden i den sikre Forvisning, at hvad han manglede i at være fuldkommen, vilde Gud af Naade tilgive ham, fordi Kristus ogsaa var død og havde sonet for hans Synd. Om nu end Luther var kommen lidt vel nær i Berøring med det verdslige, var kommen lovlig langt over paa den modsatte Side af Romerkirkens Standpunkt, saa viste dog hans Prædikener — som var en stadig Læsning for S. K., og hvori han fandt megen Opbyggelse[1]) — at han havde Idealet af en Kristens Liv i Sigte og holdt det højt, saa han ikke tog Naaden forfængelig ved at slaa af i Kravet til selv om at stræbe efter det fuldkomne. Men Luthers Lære om Forsoningen var efterhaanden bleven skrækkelig forvansket, og Verdsligheden var trængt dybt ind i Kristenheden, saa der kunde tiltrænges, at Kristus kom med Svøben igen. Hvem tænkte nuomstunder paa, hvilket uendeligt Krav Kristi Efterfølgelse stiller til Mennesket om at afdø fra Verden, tage hans Kors paa sig, bære sit Kors, lide for Kristi Navns Skyld osv. Tag Nye Testamente og se, der findes disse Fordringer paa den ene Side efter den anden. Hvem vil nu om Dage afdø fra Verden? Man tordner fra Prædikestolen mod den store Vildfarelse at gaa i Kloster — som om nogen tænkte paa at gaa hen og blive Munk. Det er en almindelig Mening i vor Tid, at en Mand ikke godt kan

---

[1]) Sml. f. Ex. E. P. 49, 223.

være Præst, naar han er ugift — saa højt sætter man Luther som Forbillede. Men man glemmer, at da Luther giftede sig, var det et Skridt, der vakte uhyre Forargelse, at det næsten var en Slags Demonstration imod Roms Forbud mod Præsteægteskaber, han foretog imod sin Vilje. Nu derimod er det et Skridt, der vikler Præsten kun endnu dybere ind i Verdsligheden og dens Bekymringer. Saa begynder nemlig Præsten strax at se sig om efter højere Kald, federe Indtægter, kortsagt saa er hans Kristendom bleven Levebrødskristendom. Og hvem tænker paa at tage Kristi Kors op? I vore Dage er det en anden Slags Kors, der er i Kurs, Ridderkors. Det gælder at komme op, til Vejrs i denne Verden, blive Provst, Biskop, Professor; man klæder sig i Fløjl, Silke, Bombassin, man samles i prægtige Kirker, hvor disse Prædikanter med »Fløjlsmave« og Ridderkors tyller noget i Menigheden, der er den værste Parodi paa Kristendom; Gud fremstilles som en gammel godmodig Onkel, man skal drive det usædvanlig vidt med, inden han bliver vred, og Frelseren bliver en »himmelsk Sukkermand«. Og saa taler man om, hvorledes Gud for Kristi Skyld vil tilgive vore Synder, og hvorledes Forsynet skal styre vore Veje; Menigheden fælder Taarer af Rørelse, maaske kan Prædikanten endog tale sig selv ogsaa op til denne Stemning. Og saa gaar man hjem og — lever videre i Verdslighed.

Bare der vilde komme en Mand, der igen kunde bringe lidt Askese og Spægelse ind i Kristenheden, kunde sætte Kristus frem med Myndighed som Exemplet, vi skal efterligne. Vilde ingen anden, saa maatte han selv, dog i Beskedenhed under et paataget Navn. Her ligger Anti-Climacus' Indsats. Men hvad kunde det nytte at fordre, naar Fordringen er umulig at opfylde? Og det maatte han jo selv indrømme, den var for ham, og han ansaa sig dog ikke for den i Samtiden, der var naaet kortest frem i at efterfølge Frelseren i Lidelse. Det kunde nytte, forsaavidt som man alene da er værdig til at gribe Forsoningens Naade, naar man indtil Fortvivlelse har underkastet sig Idealets Krav og med Opbydelsen af sine sidste Kræfter erfaret Umuligheden af at opfylde det. Saaledes udtalte S. K. det selv i sit Forord til »Indøvelse i Christendom«, og endvidere siger han i samme Bog i »Moralen«[1]: »Og hvad vil saa alt dette sige? Det vil sige, at Enhver især, i stille Inderlighed for Gud, skal ydmyge sig under, hvad det dog vil sige, at være i strengeste Forstand en Christen, oprigtig for Gud tilstaa, hvor han er, at han værdeligen maatte tage mod Naaden, der tilbydes enhver Ufuldkommen, det er, Enhver. Og saa ikke videre; saa passe han forresten sit Arbejde, glad ved det, elske sin Hustru, glad ved hende, opdrage sine Børn sig til Glæde,

---

[1]) S. 75.

elske sine Medmennesker, glæde sig ved Livet. Om der fordres videre af ham, vil Gud vel lade ham forstaa, og vil i saa Fald ogsaa hjælpe ham videre; thi i Lovens forfærdelige Sprog lyder det dog derfor saa forfærdende, fordi det er, som var det Mennesket selv, der ved egen Kraft skal holde sig til Christus, istedetfor at det i Kjerlighedens Sprog er Christus, der holder paa ham.«

Her var altsaa den Lægedom, S. K. selv tyede ind under efter sin Faders Anvisning: se til at, Du kan ret komme til at elske Jesus Christus, og som han ogsaa helst af alt vilde føre sine Samtidige hen til. Men forsigtigt, forsigtigt, at man ikke kom der for hurtig; derfor ad Veje, der maatte forekomme mange andre Omveje, men som han maatte anse for nødvendige og derfor ikke kunde undlade at tilbagelægge af Hensyn til sine svage Læsere — og af Hensyn til sig selv; thi var det ikke helt igennem sin egen Udvikling, han skildrede? Han gjorde Oplevelser og opdagede først bagefter, at det var et nyt Stykke af den kristelige Sandhed, hans himmelske Fader havde indviet ham i.

Men da han saa med den mest anstrængte Omsigt havde ført sin Læser ad den lange og trange og tunge Vej, der fører til Naaden, og undervejs stoppet alle Sideveje, ad hvilke Læserne kunde fristes til at ville undslippe og skyde Genvej til Maalet, saa fremstillede han ogsaa Naaden for denne Læser og sig selv i en saa rig og overvæl-

dende Skikkelse, som man skal lede om Magen til. Saa jævnt og enfoldigt, som det sømmer sig en »eenfoldig Christen«, der taler til andre enfoldige Kristne. Saa hjærtegribende og rørende, som kun den kan fatte, der selv har smagt noget af Naaden. Allerede næsten samtidig med »Sygdommen til Døden« udgav han »*Tre Taler ved Altergangen om Fredagen*«[1]) tilegnede »hiin Enkelte«, for hvem alene de ogsaa var beregnede, da han var den eneste, der var moden til at modtage Trøsten i dem. Det er som S. K. takker den trofaste Læser, der har fulgt ham, med dette Skrift, hvori de kan tale fortrolig sammen, fordi de nu forstaar hinanden, tale sammen i fuld gensidig Tillid om Naaden uden at frygte for, at den bliver taget forfængelig.

I den første Tale, »Ypperstepræsten«, er Texten Hebr. 4, 15: »Thi vi have ikke en Ypperstepræst, som ej kan have Medlidenhed med vore Skrøbeligheder, men en saadan, som er forsøgt i alle Ting i lige Maade, dog uden Synd.« — Herudfra udvikles den rige Trøst, der ligger i hine Ord, hvorledes Frelseren ret egentlig er »Trøsteren«. S. K. siger endog her: »O, min Ven, strid ikke nogen unyttig Strid, der kun yderligere forbitrer Dig selv og en anden Livet: der er dog Den, der ganske kan sætte sig i Dit Sted, den Herre Jesus Christus«.[2]) Han

[1]) Sml. Om min Forfvirks. S. 7.

[2]) Tre Taler S. 13.

satte sig i vort Sted — »dog uden Synd«, her er den uendelige Forskel mellem ham og de Syndere, hvis Trøster han vil være. Men i en anden Forstand satte han sig i vort Sted; »thi naar Han, naar Forsonerens Lidelse og Død er Fyldestgjørelsen for Din Synd og Skyld — naar den er Fyldestgjørelsen, saa træder den jo i Stedet for Dig, eller Han, Fyldestgjøreren træder i Dit Sted, i Dit Sted lidende Syndens Straf, at Du maatte frelses, i Dit Sted lidende Døden for Dig, at Du maatte leve: satte og sætter Han sig saa ikke ganske i Dit Sted. . . . . Hvad er nemlig »Forsoneren« Andet end en Stedfortræder, som ganske sætter sig i Dit og i mit Sted; og hvilken er Forsoningens Trøst anden end denne, at Stedfortræderen fyldestgjørende sætter sig ganske i Dit og mit Sted! Saa naar den straffende Retfærdighed her i Verden eller hisset i Dommen søger det Sted, hvor jeg Synder staar med al min Skyld, med mine mange Synder — da træffer den ikke mig; jeg staar ikke mere paa det Sted; jeg har forladt det; der staar en Anden i mit Sted, en Anden, som ganske sætter sig i mit Sted; jeg staar frelst ved Siden af denne Anden, ved Siden af ham, min Forsoner, der ganske satte sig i mit Sted: hav Tak derfor, Herre Jesus Christus«.[1])

Den anden Tale, »Tolderen«, har til Æmne Luk. 18, 13: »Og Tolderen stod langt borte og

---

[1]) S. 17.

vilde end ikke opløfte sine Øjne til Himmelen, men slog sig paa sit Bryst og sagde: Gud vær mig Synder naadig.« — Mange Mennesker ligne indvortes Farisæeren og danne sig dog udvortes efter Tolderens Forbillede. Men Tolderens Storhed var just, at hans Indre ganske svarede til hans Ydre. Han stod langt borte, for sig selv, ene med sig selv og Gud. Han vilde end ikke opløfte Øjnene til Himmelen, overvældet af det uendelige saa han indad i sig selv, saa sin egen Elendighed. Og han slog sig for sit Bryst og sagde: Gud vær mig Synder naadig. Naar man stilles overfor den hellige Gud, da kommer dette Suk af sig selv: Du er *ene,* ingen Hjælp at finde, »saa opfinder Forfærdelsen, som Nød har opfundet Bønnen, den opfinder dette Skrig »Gud vær mig Synder naadig«. Og Skriget, Sukket er saa oprigtigt i Dig — ja hvorledes skulde det ikke være det. Hvad Hykleri skulde der vel være i, at Den, for hvem Afgrunden aabner sig i Havsnød, at han skriger, selv om han veed, at Stormen spotter hans spæde Stemme, og at Fuglene derude høre ligegyldigt paa ham, han skriger alligevel, i den Grad er Skriget sandt og Sandhed. Saaledes ogsaa med hvad der i en ganske anden Forstand er uendelig forfærdeligere, Forestillingen om Guds Hellighed, naar man, selv Synder, er ene for den — hvad Hykleri skulde der vel være i dette Skrig: Gud være mig Synder naadig! Naar blot Faren og Forfærdelsen er virkelig, saa er Skri-

get altid oprigtig, dog derhos, Gud være lovet, ej heller forgæves«.[1]) Og Tolderen gik retfærdiggjort hjem; thi »Selvanklagen er Retfærdiggjørelsens Mulighed«. — Derimod Farisæeren, han dannede hele Tiden en absolut Modsætning til Tolderen, derfor gik han ikke retfærdiggjort hjem.

Tredje Tale »Synderinden« er bygget over Luk. 7, 47: »Derfor siger jeg Dig, ere hendes mange Synder hende forladne; thi hun elskede meget«. — Ja, hun elskede meget; derfor turde hun trænge ind, forstyrre Gæstebuddet, vække de tilstedeværendes Forargelse, gennembryde alle Hindringer for at naa hen til Jesus. Thi hun havde jo faaet sine mange Synder forladt. »Salig den, der ligner Synderinden i at elske meget! Thi om det end siges til Alle, at Synderne ere dem forladte, det er dog kun sandt, naar det siges til Den, der, som hiin Quinde, elskede meget! Det er sandt, Dine Synder ere Dig forladte i Christo; men dette Sande, som ogsaa derfor siges til hver især, er dog i en anden Forstand endnu ikke sandt, det maa gjøres til Sandhed af hver især. Saaledes er hiin Quinde et evigt Billede: ved sin store Kjerlighed gjorde hun sig, om jeg saa tør sige, uundværlig for Frelseren. Thi at det er Syndernes Forladelse, hvad Han erhvervede, det gjør hun til Sandhed, hun som elskede meget. Du kan derfor vende det,

---

[1]) S. 26 flg.

hvorledes Du vil, og siger dog i Grunden det Samme. Du kan prise hende salig, at hendes mange Synder bleve hende forladte, og Du kan prise hende salig, at hun elskede meget: i Grunden siger Du det Samme — naar Du da vel lægger Mærke til, at Den, hun elskede meget, just var Christus, og naar Du da tillige ikke glemmer, at Christus er Naaden og Naadens Giver.[1]) — Dog man kan ikke ved blotte Citater give det rette Indtryk af disse Taler.

Næste Aar, omtrent et Fjerdingaar efter »Indøvelse i Christendom«, udkom atter »en opbyggelig Tale af S. K.«, igen over Texten om Synderinden, og der fremstilles i Talen, hvad vi kan lære af hende: »Først kunne vi lære at blive som hun, ligegyldige for alt Andet, i ubetinget Sorg over vore Synder, dog saaledes, at Eet er os vigtigt og ubetinget vigtigt: at finde Tilgivelse .... Dernæst kan Du af Synderinden lære, hvad hun forstod, at hun i Henseende til at finde Tilgivelse slet Intet formaaede selv at gjøre .... Endeligen lære vi af Synderinden, at vi have een Trøst, som hun ikke havde.«[2]) Det er Frelserens Død som Forsoningen. »Der er en Trøst, som medens Christus levede endnu ikke var blevet til, som han altsaa ikke selv kunde tilbyde Nogen: Trøsten af hans

---

[1]) S. 41.
[2]) S. 8, 13, 16.

Død som Forsoningen, som Pantet paa, at Synderne ere forladte. I levende Live er Christus for den med ham Samtidige fortrinsvis Forbilledet, om han end er Frelseren, og om end hans Liv er Lidelse, saa han end i levende Live kan siges at bære Verdens Synder; men det Fremtrædende er, han er Forbilledet . . . . . Men saa døer han. Og hans Død forandrer uendelig Alt. Ikke som afskaffede hans Død Betydningen af, at han tillige er Forbilledet, nej men hans Død bliver den uendelige Trøst, det uendelige Forskud, at den Stræbende kommer til at begynde med, at der uendelig er gjort Fyldest, at den Tvivlende, den Forsagende bydes det højeste Pant — umuligt at udfinde noget tilforladeligere! — at Christus er død for at frelse ham, at Christi Død er Forsoningen, er Fyldestgjørelsen. Denne Trøst havde Synderinden ikke . . . . Nej, først, naar han har gjort det, først da er Tvivlen gjort saa umulig, saa umulig som det er muligt; og først naar Christus er offret som Forsoningens Offer, først da er den Trøst blevet til, der gjør det at tvivle om sine Synders Forladelse saa umuligt.— ja saa umuligt som det er muligt; thi den er kun for Troen denne Trøst«.[1])

Og endelig kom som Højdepunktet 7de August 1851 »*To Taler ved Altergangen om Fredagen*«,

---

[1]) S. 17—18.

hvis Betydning S. K. selv angiver i de betydningsfulde Ord, hvormed Forordet begynder: »En trinviis fremadskridende Forfatter-Virksomhed, der tog sin Begyndelse med »Enten-Eller«, søger her sit afgjørende Hvilepunkt, ved Alterets Fod, hvor Forfatteren, personligt sig sin Ufuldkommenhed og Skyld selv bedst bevidst, ingenlunde kalder sig et Sandheds-Vidne, men kun en egen Art Digter eller Tænker, der »uden Myndighed« intet Nyt har havt at bringe, men »villet læse de individuelle, humane Existents-Forholds Urskrift, det Gamle, Bekjendte og fra Fædrene Overleverede igennem endnu en Gang, om muligt paa en inderligere Maade« (sml. min Efterskrift til »Afsluttende Efterskrift«)«.

Første Tale handler atter om Synderinden; ud fra Luk. 7, 47: »men hvem Lidet forlades, elsker lidet«, udvikles det kristelige Lige for Lige fra »Kjerlighedens Gjerninger«, og indskærpes Ordet *naar* fra tredje Afdeling af »Christelige Taler«. Ligesaa trøstefulde Kristi Ord er ved denne Lejlighed, ligesaa alvorlig er den Formaning, der ligger i dem. Men skal da Syndernes Forladelse *fortjenes* ved, at der elskes meget? Nej, de to Ting maa aldrig adskilles som Aarsag og Virkning; de er saa inderlig sammenknyttede, at det ikke er muligt saaledes at gjøre det ene til Betingelse for det andet. »Agt nu paa, hvorledes vi dog ikke komme ind i det Fortjenstliges usalige Egne, men hvorledes Alt bliver indenfor Kjerligheden! Naar Du elsker meget,

forlades Dig meget — og naar Dig meget forlades, elsker Du meget. Se her er den salige Frelsens Tilbagevenden i Kjerligheden«.[1])

Den anden Tale er bygget over 1 Pet. 4, 8: »Kjerligheden skal skjule Syndernes Mangfoldighed«. — Dette gælder blandt Mennesker i dobbelt Forstand. Den der er kærlig skjuler Næstens Synder for sig selv, undskylder dem, eller søger idetmindste at skjule dem for andres Blikke. Og Kærligheden dækker over hans egne Fejl, saa man ikke ser dem. Men naar Talen er om Kristus, betyde Ordene kun ét: han dækker over Næstens Synder, ikke over sine egne; thi han havde ingen. Men med sin Kærlighed dækker han over sin Næstes, det syndige Menneskes, Synder. Man forestille sig Betydningen heraf ved at tænke sig, hvorledes Tilstanden havde været, hvis han var kommen til Jord kun som den hellige, retfærdige, dømmende, straffende. Da fatter man Forskellen. Nu er sket, hvad Hedenskabet forgæves søgte efter, og hvad der under Lovens Herredømme var en frugtesløs Bestræbelse. Han skjuler vor Synd med sit Legeme, Retfærdigheden har mistet sit Krav, Angeren er ikke længer sønderrivende: begge mister ligesom Synet, siger: jeg kan intet se. Som en Høne samler Kyllingerne under sine Vinger, saaledes søge vi ind under hans Kærligheds Vinger med al vor

[1]) S. 18.

Synd, at han skal værge os; Hønen dækker over sine Kyllinger, indtil den lader Livet for dem; men Kristus skjuler os med *sin Død,* saa kan da intet berøve os dette Skjul. »O, evigt sikre, o, saligt betryggede Skjulested.« »Dette forkyndes ved Alteret; thi fra Prædikestolen forkyndes væsentligen hans Liv; men ved Alteret hans Død. Han døde een Gang for hele Verdens og vore Synder; hans Død gentages ikke, men *det* gentages: han døde ogsaa for *Dig,* Du, som i hans Legeme og Blod modtager Pantet paa, at han er død ogsaa for Dig, ved Alteret, hvor han giver Dig *sig selv* til Skjul. O, sikkre Skjulested for Synderen, o, salige Skjulested, især efter først at have lært hvad det vil sige, naar Samvittigheden anklager, og Loven dømmer, og Retfærdigheden straffende forfølger, da, trættet indtil Fortvivlelse, at finde Hvile i det eneste Skjul, som er at finde! Et Menneske, selv det kjerligste, han kan dog i det Højeste give Dig Formildelsen, Undskyldningen, overladende Dig, hvorvidt Du nu kan bruge den: men sig selv kan han ikke give Dig. Det kan kun Jesus Christus, han giver Dig sig selv til Skjul; det er ikke nogle Trøstegrunde han giver Dig, ikke en Lære, han meddeler Dig, nei, han giver Dig sig selv. Som Natten breder sig skjulende over Alt: saaledes gav han sig selv hen og blev det Skjul, bag hvilket der ligger en syndig Verden som han frelste; gjennem dette Skjul bryder Retfærdigheden sig, ikke blot formildet, som

naar Solens Straale bryder sig gjennem det farvede Glas, nei afmægtig bryder den sig mod dette Skjul, og bryder ikke derigennem. Han gav sig selv hen for hele Verden til et Skjul, ogsaa for Dig som for mig«.[1])

Her staa vi ved Toppunktet af S. K.s Forkyndelse, her taler han ud af sit inderste Hjærte om sine dyrebareste Erfaringer. Vi kan ikke andet end hidsætte Rudins Ord som Vidnesbyrd om den Gjenklang Ordene finder i ligestemte, beslægtede Hjærter: »Saa har da med disse Taler hele Kierkegaards Forfattervirksomhed søgt sin Hvile, sit Maal, i den guddommelige Kærlighed, som ingen undtager, i Forsoningen, i Forladelsen; og dog har den til sidste Øjeblik værnet omkring denne Kærligheds Hellighed med sit til alle Sider, ligt et flammende Cherubsværd, vendte procul o procul este profani.«[2])

Endnu to Ting maa anmærkes ved dette lille Skrift, hvori hele S. K.s vidtløftige Skribentvirksomhed kulminerer, og som tillige viser, *at* vi her staa ved Kulminationspunktet.

Ellers tilegnede S. K. altid, Gang efter Gang, sin afdøde Faders Minde sine opbyggelige Skrifter. Her i de »to Taler« findes en anden Tilegnelse: »En Ubenævnt, hvis Navn engang vil nævnes, helliges med dette lille Skrift den hele Forfatter-Virksomhed, hvad den var fra Begyndelsen«. Altsaa

[1]) S. 30—31.
[2]) Rudins S. K. S. 218 flg.

den Kvinde, som Folk i sin Tid havde ynket saa haardt, fordi S. K. havde leget med hendes Hjærte, hende viser han i denne Tilegnelse sin Kærlighed ved at hellige hende alt, hvad han havde skrevet. Hun havde været Redskabet, som Forsynet havde brugt til at vise S. K. hans Opgave; han var taknemlig derfor, skønt det kostede ham hans Livs Lykke. I de mange trange Aar havde han gjemt hendes Billede i sit Hjærte, det hørte med til det, han umuligt kunde aabenbare for Verden, ja næppe nok for sig selv; thi naar han en enkelt Gang kommer ind paa den Sag i sine Dagbøger, farer han ligesom forskræmt tilbage, og flere Steder har han udstreget, hvad han havde skrevet om hende og deres Forhold. Denne Tilegnelse skulde nu være et Forsøg paa at tilbagebetale hende lidt af den Gæld, hvori han stod til hende, og et Afdrag paa den Skyld, han bar overfor hende.

Og i Slutningen af Forordet findes en Tilføjelse, der bedst viser, hvorledes S. K. trods alle sine stærke Udtryk om sit Fædrelands Ulykke og Usselhed dog saa paa dette samme Fædreland, naar han skulde udtrykke sine dybeste Følelser derfor: »Idet jeg derpaa vender mig til den anden Side, ønskede jeg, og vilde jeg tillade mig (takkende for hvad Deeltagelse og Velvillie der kan være blevet mig beviist) ligesom at overrække og anbefale Skrifterne til det Folk, hvis Sprog jeg med sønlig Hengivenhed og med næsten quindelig Forelskelse er

stolt af at have den Ære at skrive, dog ogsaa fortrøstende mig til, at det heller ikke skal have Skam af, at jeg har skrevet det.« Hans Fortrøstning maa siges at være sket Fyldest, naar det er sket, at Udlændinge har lært sig Dansk alene for at kunne læse ham paa det Maal, han skrev.

Og nu, han var naaet til Afslutningen, kunde han ogsaa forklare Gangen i hele sin Skribentvirksomhed. Dog nænnede han ikke at overgive »Synspunktet« til Offentligheden, men han bearbejdede et mindre Skrift »Om min Forfatter-Virksomhed«, han havde liggende[1]), og som saa udkom samme Dag som de »to Taler«. Han angiver der sin Udvikling saaledes: »Den Bevægelse, Forfatterskabet beskriver, er: *fra* Digteren — fra det Æsthetiske, fra Philosphen — fra det Spekulative *til* Antydningen af den mest inderlige Bestemmelse i det Christelige: *fra* den pseudonyme »Enten-Eller« *gjennem* »Afsluttende Efterskrift«, med *mit Navn som Udgiver til* »Taler ved Altergangen om Fredagen«, af hvilke de to vare holdte i Frue Kirke. Denne

---

[1]) Fra Marts 1849. Derfor er den anden pseudonyme Literatur og de sidste religiøse Taler behandlede i en Anmærkning. I Citatet menes der altsaa med »Taler ved Altergangen om Fredagen«, fjerde Afdeling af »Christelige Taler«. Men Udtalelsen om Forfatterbevægelsen vilde blive endnu mere betegnende, hvis man tog Skrifterne siden 1849 med ind og ved »Taler ved Altergangen om Fredagen« forstod de sidste med den Titel.

Bevægelse er tilbagelagt eller beskrevet uno tenore, i eet Aandedrag, om jeg saa tør sige, saa Forfatterskabet, *totalt* betragtet er religieust fra Først til Sidst, Noget, Enhver der kan see, naar han vil see, ogsaa maa see. Og som den Naturkyndige paa Traadenes Krydsning i Spindet seer, hvilket kunstforstandigt lille Dyr det er, hvis Spind det er: saaledes vil den Indsigtsfulde ogsaa kjende, at til dette Forfatterskab svarer som Ophav En, der qua Forfatter »kun har villet Eet«. Den Indsigtsfulde vil tillige erkjende, at dette Ene er det Religieuse heelt og holdent sat ind i Reflexion, dog saaledes, at det helt og holdent tages ud af Reflexion tilbage i Eenfold, det er, han vil see, at den tilbagelagte Vei er: at *naae,* at *komme til* Enfoldighed.«[1])

Men var S. K.s Mission til Ende? Foreløbigt lod det saa, men Tiden viste noget andet. I den Hviletid, der nu kom, vil vi betragte S. K.s Forhold udadtil og, hvilken Indflydelse de havde paa hans Indre.

---

[1]) S. 6—7.

Havblik før Stormen.

S. K.s Hensigt med sin Virksomhed vil være klar af det foregaaende. Han skriver i 1849: »Angribe Christendommen — Gud forbyde det, aldrig, aldrig. Og dog naar jeg fremstiller det Christelige sandt, vil det synes Tusinder, at det er mig der angriber den.«[1]) Han vilde ikke angribe Kristendommen men Kristenheden. Han vilde »gjøre opmærksom uden Myndighed.«[2]) Han vilde ruske Samtiden op af den Døs, hvori han saa den nedsunken. Og for hver Gang han mente dybere at erfare, hvor ussel og karakterløs den var, spændte han Buen en Kende strammere. Det bestaaende repræsenterede sig for ham i visse typiske Skikkelser, og ved at betragte disse og hans Forhold til dem se vi bedst, hvorledes han saa paa Tiden, og hvilke Forventninger han havde om Fremtiden.

---

[1]) E. P. 49, 92.

[2]) Sml. Om min Forfv.. S. 14 og E. P. 49, 469.

Som Sokrates havde S. K. villet være »en Bremse« for Tiden, som holdt den vaagen. Man kunde ogsaa til den anden Side sammenligne ham med en, der i en travl Tid slaar en af de forbigaaende paa Skulderen og siger: bi lidt, og nu holder ham fast med en Finger i Knaphullet uden mindste Hastværk. Ensom stod han, ingen forstod ham rigtig. Han var selv slet ikke glad ved denne Stilling, men han betragtede sig som sat af Forsynet der, og derfor blev han staaende. Han havde langt hellere set et rigtigt Sandhedsvidne være fremstaaet, saa vilde han med Glæde været hans Tjener, Udraaber, Herold. Men maaske kunde han være Forløber og berede Vejen for en saadan større, der skulde komme efter og optage hans Gerning. En Tid mente han endog at have fundet en, der lovede noget i den Retning, som idetmindste syntes modtagelig for hans Tankegang og derfor maaske kunde indtage hans Stilling, naar han faldt fra. Det var den unge Professor Rasmus Nielsen. De havde alt længe kendt hinanden, da S. K. i 1848 gik svanger med den nye Bombeproduktion og sine Dødstanker. Han havde undertiden udtalt sig til Nielsen om sin Forfattervirksomhed, og denne paastod, han saa godt forstod hele S. K.s Fremgangsmaade og Tankegang, ogsaa det med det æstetiske som Lokkemad. S. K. havde nu nok en Mistanke om, at han alligevel ikke havde opfattet ham rigtig, Nu vilde han gøre en Prøve: hvis han havde fattet rigtigt, hvilken

Rolle det æstetiske spillede i S. K.s Produktion, saa maatte han ane den dybe Betydning, S. K. lagde ind i, at Artiklen om »Krisen og en Krise« netop udkom paa dette Tidspunkt. Han gik og ventede efter Udtalelser af Nielsen derom — nej, han lod slet ikke til at ane, S. K. havde en særlig Mening med Artiklen. Det bestyrkede dennes Tvivl om Nielsens Forstaaelse af hans Standpunkt. Ogsaa hans religiøse Forudsætninger fattede han Mistillid til[1]); han var saa pirrelig, »og ham var det, der næsten tilbedende vilde gjøre mig til en Apostel — hvad jeg rigtignok frabad mig. Men det havde vel ikke hjulpet. Derimod en lille Forsigtighedsregel, saa bliver Alt aabenbart. Gud skal vide, om det dog ikke har været hans Idee: at jeg skulde være Apostelen og han 1ste Tilhænger. Gud veed, om han er saa dybt udviklet at han virkelig for Alvor kunde fatte den Tanke at lide i Verden.«[2]) Vel vedblev de at omgaas og samtalte ofte med hinanden; men S. K. troede at mærke, at Nielsens Aandrigheder var tagne dels ud af deres tidligere Samtaler, dels ud af S. K.s Bøger. Han arbejdede paa et større Værk om »Evangelietroen og den moderne Bevidsthed«; der vilde han vel gøre det samme. Han havde tit været saare indigneret over den Behandling,

---

[1]) E. P. 48, 182.
[2]) E. P. 48, 197.

S. K. havde lidt, og navnlig ogsaa over, at Forfattere stjal Aandrigheder nd af S. K.s Bøger uden at angive, hvor de stammede fra; mon Nielsen nu selv vilde være bedre? »Her ligger Prøven for hans Redelighed. Vi ville nu se.[1]) Hvad var Resultatet? »R. Nielsens Bog er udkommen. Altsaa med den Forestilling, som han havde, om hvilken Uret jeg har lidt og i Egenskab af Sandhed, tillige med Forestilling om, hvilken Overlegenhed jeg havde over Forholdene: har han dog, som jeg nok fattede en Mistanke om, ment, at det kunde lade sig gjøre, naar han sikkrede sig mig, og jeg holdt lidt paa ham: endog at faae Betydning, maaskee gjøre Lykke.

Det var Begejstringen for min Sags Rigtighed.

I Sandhed han kom til Rette.

Skrifterne ere plyndrede paa mangfoldig Maade; just Pseudonymerne meest, hvilke han derfor aldrig citerer, maaskee ganske snildt beregnet, som de mindst læste.

Og nu mine Samtaler! [2])

Men værre var, hvad Bogen viste, at Nielsen væsentlig stod paa samme Standpunkt som de øvrige samtidige, at man skal bekæmpe Tvivlen med Fornuftsgrunde — saa har man strax igjen Vrøvlet. Fra da af tabte S. K. Troen paa, at Nielsen kunde blive til noget; denne Discipel mislykkedes. S. K.

---

[1]) E. P. 49, 51.

[2]) E. P. 49, 194—5, sml. S. 590 flg.

stod atter ene. Han var en uforbederlig Enspændernatur.[1])

R. Nielsen vedblev dog at tage S. K.s Parti navnlig overfor nogle Ytringer om denne i Martensens Dogmatik; men det stemte ikke S. K. mildere; thi han mente, og Nielsen lagde heller ikke Skjul paa, at der var noget derom, at det ligesaa meget var, fordi han saa sig forbigaaet for Martensen i flere Henseender, som fordi han virkelig var enig med S. K. Ikke at denne havde noget særligt tilovers for Martensen, tværtimod han blev ham jo længer jo mere ubehagelig. Mærkeligt nok ogsaa, hvorledes de to Mænds Udvikling syntes at medføre, at de hele Tiden skulde være Antipoder.[2]) Skønt begges Anskuelser forandredes ikke uvæsentlig i Aarenes Løb, var de stadig i diametral Modsætning til hinanden. Martensen var begyndt som spekulativ Docent, dannet i Hegels Skole, og som ganske ung Universitetslærer havde han taget sit Auditorium med Storm som en veltalende Forfægter af den nye Retning. Han troede paa Muligheden af et System, der kunde give Svar paa alle Spørgsmaal og Gaader i Tilværelsen. Samtidig saa S. K. sig mere og mere forbitret paa »Systemet«, med dets evindelige Halvhed og Tvetydighed. Systemet

---

[1]) Sml. videre om de to Mænds Forhold. E. P. 51—53, 443 flg.

[2]) Sml. Opstillingen i Bärthold Noten S. 50 flg. og samme Forf. Früchte und Blätter. S. 13.

samlede altid fra de modsatte Sider, talte altid om Baade-Og, men S. K.s Natur kunde kun med rene Standpunkter, med Enten-Eller. Da »Afsluttende Efterskrift« udkom, var der endog mange, der mente, at den spekulative »Privatdocent«, der gør saa komisk en Figur i hiint Skrift, var direkte møntet paa Martensen, hvad dog S. K. benægter og sikkert med Rette. — Efter den Tid svingede begge en Streg men uden at komme hinanden nærmere. S. K. førtes ved »Corsaren«s Angreb og Begivenhederne i 1848 til en mere direkte polemisk Stilling overfor den bestaaende Kristenhed og alt Statskirkevæsen. Samtidig opgav Martensen sin Spekulation, for en Del — S. K. kendte ikke noget værre end dette »til en vis Grad« — og nærmede sig mere til Mynsters Standpunkt, det vil sige det bestaaende. Altsaa var de to igen i diametral Modsætning til hinanden uden Udsigt til at kunne mødes. S. K. saa efterhaanden i Martensen en Slags Personifikation af det bestaaende, ligesom han før, og da endnu, gjorde i Mynster, kun at der var en bedre Side hos Mynster, han savnede hos Martensen. Denne var i Løbet af faa Aar stegen til Professor, Hofprædikant, Ridder; han prædikede i Slotskirken med »Fløjelsmave«. Den fineste Portion af Publikum hørte ham; man aftalte paa Baller og Maskerader, naar man skulde i Kirke at høre ham prædike. Og at gøre sig en brillant Levevej af Kristendommen, det forstod Mar-

tensen. Han havde vel en 3—4000 Rd. om Aaret. Derfor set fra et Forretningsstandpunkt, det indsaa S. K. godt, var der ingen Sammenligning mellem dem. S. K. havde hverken Ridderkors eller Fløjelsmave; han havde slet intet Embede, endsige at han skulde være Professor, Hofprædikant eller deslige. Og i Steden for at tjene Penge i tusindvis satte han Penge til paa sine Skrifter. Dog vilde han ikke bytte med Martensen, han havde ikke svigtet Idealet, havde ikke sammenblandet Kristendommen med al Slags verdslig Visdom, der dog kun var Daarskab og Tant. 1849 udgav Martensen »Christelig Dogmatik«. Hvor var den dog en sørgelig Blanding og Begrebsforvirring, noget goethesk-hegelsk-mynstersk. S. K.s mindste Pseudonym var langt skarpere i Opfattelsen og konsekvent i Udførelsen. Her hos Martensen laa Spekulationsrester, luthersk Rettroenhed, Skriftbeviser og Fornuftslutninger rørt sammen, saa ingen dødelig var Mand for at skille det ad. Martensen vil begribe Alt, men indrømmer paa den anden Side, at det kun kan ske »til en vis Grad«. Snart afviser han en Opfattelse med de Ord, at vi ved dens Antagelse vilde henfalde i det eller det Kætteri — som det var videnskabeligt! En konsekvent Tænker lader naturligvis Tankerne gaa deres Gang efter Logikens Snor, ubekymret om Kætterier og alt deslige. Snart skal Tanken begrunde en Lære, snart igen Skriften, fordi Tanken ikke kan trænge til Bunds i

Spørgsmaalet. Overalt halve Standpunkter, overalt falsk Forening af Yderpunkterne, overalt en fad og triviel Middelvej. Og saa vovede han at sige om S. K., at han var sygelig religiøs og tænkte i Aforismer! Og snart berømmer han det bestaaende, men atter igen indrømmer han, at det der egentlig driver de fleste Mennesker nu om Stunder er Politik, altsaa at ægte Religiøsitet er en sjælden Vare. Dog i Reglen holder han paa og lovpriser det bestaaende; Mynster citerer han hyppig som dogmatisk Autoritet — og det var Mynster, som Spekulationen, Systemet, i sin Tid vilde gøre Kaal paa! — Ikke én god Side ved Martensen kunde S. K. finde, skulde de to nogensinde støde sammen, var det at forudse — dog for Samtiden maaske ikke saa tydeligt, skønt S. K.s Persiflage af »den theologiske Professor« i »Indøvelse i Christendom« vel kunde lede adskilliges Tanker hen paa Martensen, ligesom i sin Tid »Docenten«, men for os, som har S. K.s efterladte Papirer liggende for os, er det tydeligt — at S. K. ikke vilde lægge Fingrene imellem.

En langt vanskeligere Stilling havde han overfor Biskop Mynster. Vi har allerede tidligere omtalt hans Betragtning af denne Mand, og hvorledes han efterhaanden blev mere og mere vis paa, at den Kristendom, han forkyndte og viste i sit Liv, var langtfra at være den sande. Men dog stod han i S. K.s Øjne, den ærværdige Olding, med en

Glorie om sig fra gamle Dage af, da Faderen og han vandrede sammen hen at høre ham, saa han selv næsten forundredes derover.[1]) Han mente, det maatte vel skyldes hine Barndomserindringer for største Parten. Men desuden var Mynster med al sin Sammenblanding af Kristendom og Verdslighed eller Verdensklogskab en saa ædel Repræsentant for det bedste menneskelige, at man uvilkaarlig fik Respekt derfor. Men at han i Forhold til Kristendommen var i en sørgelig Vildfarelse, det var vist. Og dobbelt sørgelig, naar man betænkte, han var omkring Støvets Aar og kunde vente snart at blive kaldet for Dommen. Hvilket Ansvar at fremtræde med der! Da S. K. tænkte paa at udgive sine svære Anklageskrifter mod Kristenheden med den stærke Beskyldning, at Kristendommen er forsvunden fra Verden, da var hans ikke mindste Betænkelighed den, hvorledes Mynster vilde optage dem. Hidtil havde de dog — omend Forholdet mellem dem var blevet køligere, og de fjærnede sig mere fra hinanden — hver paa sin Side haft Følelsen af, at de dog arbejdede hen imod samme Maal.[2]) Men nu? Allerede havde S. K. frygtet, at Mynster vilde føle sig stødt over »Kjerlighedens Gjerninger« og tredje Afdeling af »Christelige Taler«, men Mynster bevarede dog Hengi-

---

[1]) Sml. E. P. 51, 91.

[2]) Se endnu »Til Selvprøvelse« S. 14 o. fl. St.

venheden for ham. Men hvad vilde Mynster sige til »Indøvelse i Christendom«, navnlig om det Afsnit, der søgte at vise, at Kristendommen kræver Handling ikke blot Beundring og Betragtning? Maatte Mynster ikke her se en direkte Hentydning til og Angreb paa sig og sin berømteste Andagtsbog? Dog det fik ikke hjælpe; Bogen sagde kun Sandheden, Samtiden skulde ikke længer holdes hen i Uvished. Og »Indøvelse i Christendom« kom. Mynster blev virkelig meget ilde berørt, hvad S. K. selv meddeler os i en Beretning[2]), der allerede ved sin Overskrift: »Min Samtale med Biskop Mynster d. 22de Oct. 1850, efter at han havde læst Indøvelse i Christendom«, røber sig som en Slags Rapport til Historien. Den er tillige saa betegnende for Forholdet mellem de to Mænd paa dette Tidspunkt, at vi gengive den noget udførligt. »Dagen iforvejen havde jeg talt med Paulli, der havde sagt mig Følgende: Biskoppen er meget vred, hans Ord ere disse, strax da han kom ind i Dagligstuen den første Deg sagde han: »den Bog har forbittret mig meget, det er en vanhellig Leg med det Hellige«. Og da Paulli tjenstligst spurgt ham, om han, som formodentlig talte med mi maatte sige mig det, svarede Mynster: »ja, og h kommer nok engang op at besøge mig, saa s'

---

[1]) E. P. 50, 314 flg.

jeg selv sige ham det.« . . . . Min Beslutning var strax tagen.

Den følgende Morgen gik jeg til ham. Velbekjendt som jeg er med hans Virtuositet i Fornemhed (erindrende mig det Optrin, jeg engang har havt med ham, at han med hele sin Fornemhed, idet jeg traadte ind, sagde: »har De noget Ærende?« hvortil jeg svarede: »nei — jeg seer De har ikke Tid idag, saa vil jeg hellere gaae«. Og da han saa sagde, han havde dog nok Tid, blev jeg dog ved mit og skiltes fra ham in bona caritate, o. D.) begyndte jeg strax saaledes: »jeg har idag paa en Maade et Ærende. Pastor Paulli har sagt mig igaar, at De agter, saasnart De ser mig, at irettesætte mig for min sidste Bog. Jeg vil bede Dem at betragte det som et nyt Udtryk for den Ærbødighed, jeg altid har viist Dem, at jeg, straks jeg faar det at vide, øjeblikkeligt møder. . . .

Han svarede: »nej, jeg har jo ingen Ret til at irettesætte. Det er, som jeg har sagt Dem, jeg har slet ikke Noget imod, at hver Fugl maa synge med sit Næb.« Derpaa tilføjede han: man maa saamænd ogsaa gjerne sige om mig hvad man vil.« Dette sagde han mildt og smilende. Men det Tilføjede lod mig befrygte at der dog var lidt Spydighed, og jeg søgte øjeblikkelig at opretholde Situationen. Jeg svarede: at saaledes var det ikke min Mening, at jeg vilde bede ham at sige mig, om det paa nogen Maade havde bedrøvet ham, at jeg havde

udgivet en saadan Bog. Saa svarede han: »ja, jeg tror rigtignok ikke, den vil gjøre Gavn.« See dette Svar var jeg fornøjet med; det var velvilligt og personligt.

Saa talte vi aldeles som vi plejede. Han gjorde opmærksom paa, at hvordan man vendte og drejede sig, maatte det dog blive Betragtning. I denne Henseende indlod jeg mig ikke videre, af Frygt for at komme ind paa det Existentielle, dog forklarede jeg, hvad jeg mente, i nogle almindelige Exempler.

Det Øvrige af Samtalen har ikke Mærkelighed. Kun lige i Begyndelsen sagde han: »ja den halve Deel af Bogen er jo Angreb paa Martensen, den halve Deel paa mig.« Og vi talte senere om det Sted om »Betragtningen« som han mente, var myntet paa ham.

Forresten var Samtalen ganske som sædvanligt.

Jeg forklarede Et og Andet om min Taktik, oplyste ogsaa, at nu var vi over det Værste, saaledes forstod jeg idetmindste mig selv i dette Øjeblik — men jeg var en ung Mand og turde derfor heller ikke sige mere, end at jeg forstod mig selv saaledes i dette Øjeblik: at nu var vi over det Værste.

Som sagt, forresten var Samtalen ganske som sædvanligt.

Gud skee Lov. O hvad har jeg da ikke egentligen lidt. Jeg ansaae det for min Pligt at holde Sagen saaledes, at jeg maatte lade det Bestaaende

om, hvorvidt det ved at gøre Skridt mod mig, vilde tvinge mig til at gaa videre.« —

I de sidste Ord ligger dunkel Antydning, en Trusel om, hvis man skred ind imod ham, han da kunde stemme Tonen en Grad højere endnu; havde Mynster foretaget noget Skridt imod ham, var Bruddet sikkert allerede kommet nu. Men saaledes som Mynster tog Sagen, nænnede S. K. ikke at gaa løs paa sin Faders Skriftefader. Man fik vente. Maaske kunde hans vældige Anklage virke hen til, at Folk fik Øjnene op for det sande deri. Det vilde vel vise sig. Foreløbigt havde han intet nyt at sige Verden. Kun kunde der være Anledning til at berigtige unøjagtige Opfattelser af hans Skrifter, hvis saadanne, hvad der næppe kunde ventes anderledes, skulde komme. Det gjaldt for ham om saa nøje som muligt at præcisere sin Opgave, saaledes som han saa den, og Hensigten med sin Virksomhed, at den kunde gøre den Gerning, den var bestemt til.

Og han fik netop ved denne Tid Lejlighed og Anledning dertil ved, at en Røst vilde gøre S. K. til noget andet, end hvad han ansaa sig selv for at være. Den lærde Dr. Rudelbach, fra 1848 Præst i Slagelse, var en ivrig Modstander af alt Statskirkevæsen og troede at kunne regne S. K. blandt sine Meningsfæller. I sit Skrift af 1851 »Om det borgerlige Ægteskab« havde han ud-

talt[1]): »Sandelig Kirkens dybeste og højeste Interesse i vore Dage er .... netop at blive emanciperet fra det, man med Rette kalder *Vane- og Stats-Christendom*«. Og i en Note tilføjes saa: »Det er det samme, som en af vore mest udmærkede Skribenter fra de sidste Dage, *Søren Kierkegaard,* søger at indprente, indpræge, og som *Luther* siger inddrive alle dem, som ville høre.« Det laa jo ogsaa nær at antage om Forfatteren af »Indøvelse i Christendom«, at han maatte være stemt for Brud og Adskillelse i enhver Henseende mellem Stat og Kirke. Og havde Rudelbach haft S. K.s Dagbøger for Øje, med deres mange skarpe Udtalelser om Levebrødskristendom, Barnedaaben, Julefesten osv. var han vel bleven bestyrket i sin Antagelse. Men dog var det slet ikke S. K.s Mening at ville udtale sig eller have udtalt sig herom.[2]) Hvad vedkom det ydre ham; han havde kun søgt at tale til enhvers indre Personlighed, at personliggøre Kristendommen. Men at flytte hans Hensigt over i det ydre, var den grundigste Misforstaaelse, man kunde afstedkomme, Thi netop deri bestod Kirkens Grundskade, at man arbejdede i det ydre, ansaa Kirken for en ydre Anstalt, der skulde reformeres ad ydre Vej, ved Hjælp af ydre Forandrin-

---

[1]) S. 70. Sml. Bladartikler S. 48 flg.

[2]) Maaske kunde disse Spørgsmaal komme for, naar den store Reformator, man turde haabe paa, kom. Sml. »Dømmer selv«, Moralen. E. P. 51, 99.

ger som en Kirkeforfatning, borgerligt Ægteskab osv. Kirkens sørgelige Forfatning havde ikke sin Grund i, at den var affalden fra Idealet, men i dens Selvbehagelighed, der viste, at man ikke anede dette Affald, men mente, at alt var væsentlig, som det burde være. Og hvor viste denne Selvbehagelighed sig tydeligere end i disse Reformforsøg i det udvortes? Man ansaa altsaa Kirken for væsentlig fuldkommen, der var blot enkelte ydre Ting, der skulde rettes lidt paa. Men at antage S. K. for at have samme Mening var en utilgivelig Misforstaaelse. Ingen havde været mere konservativ end han, hvad alt det ydre angik. Hvorledes skulde han kunne gaa med f. Ex. til en Kirkeforfatning, han der ansaa al Afgørelse ved Stemmeflerhed for et Forræderi mod Sandheden, da Mængden altid er det usande, Sandheden kun hos de færreste. Skulde han da kunne samtykke i, at dette blev Tilfældet indenfer Kirken, som det var blevet i Politiken, i den Kirke og Kristenhed, hvori han havde udtalt som sin Mening, at Kristendommen var forsvunden. Han maatte derfor bestemt afvise alt Makkerskab med Rudelbach og gjorde det i en meget karakteristisk Artikel i »Fædrelandet«, hvor han giver Rudelbach Ret i hans Ord, at han er en Hader af al Vanekristendom; men han er bange for, at denne kan florere lige saa godt blandt Rudelbachs Tilhængere som i Statskirken, og i den Form er den værre end i Statskirken, fordi den er

ledsaget af aandeligt Hovmod, medens den hist er bare Letsindighed. Vel har Kirken og maa have ydre Former, men hvordanne disse er eller bør være, var noget, der havde ligget aldeles udenfor hans Forfatterskabs Omraade, hvilket Dr. Rudelbach som den lærdeste Mand i Landet burde have indset. — »I Ursins Regnebog, som brugtes i min Skoletid, stod der, at der udloves en Duceur til Enhver, som kunde finde nogen Feil i Bogens Regnestykker. Jeg udlover ogsaa en Douceur til Den, der i disse mange Bøger kan finde et eneste Projekt i Retning af Forandring i det Udvortes, eller blot en Antydning af et saadant Projekt, eller blot Noget, der i fjærneste Maade endog for den mest Nærseende paa den længste Afstand kunde ligne en Antydning af et saadant Projekt eller af en Troen paa, at det er i det Udvortes Feilen stikker, at det er Forandring i det Udvortes, der behøves, Forandring i det Udvortes, der skal hjælpe os«. »Christendom er Inderlighed, Inderliggjørelse . . . . Som man seer af hans sidste Skrift, troer Dr. R. paa, at det der skal frelse Kirken og Christendommen er »de frie Institutioner«- Skulde dette høre med til sand Christendom denne Tro paa de, politisk opnaaede, frie Institutioners frelsende Magt, saa er jeg ingen Christen, ja endnu værre, jeg er et reent Djævelens Barn; thi oprigtigt talt, jeg har endog Mistanke til disse, politisk opnaaede, frie Institutioner, især til deres frelsende og gjenfødende Magt. Det

er min Christendom, eller saa christendum er jeg, som da forresten aldrig har befattet mig med »Kirke« og »Stat« — det er meget for Stort for mig; dertil behøves ganske anderledes Store, end jeg er, eller ogsaa bør det ganske simplement overlades de ordentlige dertil Beskikkede og Kaldede. Jeg har heller aldrig kæmpet for »Kirken«s Emancipation saa lidet som for den grønlandske Handels, Quindernes, Jødernes eller nogensomhelst anden Emancipation«.[1])

Saaledes værnede han sin Stilling og søgte yderligere at gøre det ved at give et kortfattet Sammendrag af hele Hensigten med sin Gerning og en Fremstilling af Grundtankerne i sine Skrifter i en ny Bog »Til Selvprøvelse«. En Fortsættelse heraf »Dømmer selv«[2]) blev henlagt og udkom først 1876. At gengive Tankegangen i dem vilde føre til Gentagelser. De er den knappeste og paalideligste Oversigt over, hvad Hensigten for S. K. var med hans Forfatterskab.

---

[1]) Bladart. S. 50—51.

[2]) Sml. E. P. 51, 113 og 138 flg. Flere Udkast S. 146 flg.

Bruddet.

Foreløbig havde S. K. sat Punktum.[1]) Han afventede, hvad Virkning Bøgerne vilde faa; deraf vilde hans fremtidige Optræden — hvis han fik Lov at leve — afhænge. Allerede i 1849[2]) havde han skrevet: »Det beroer nu paa Samtiden selv, hvorledes den vil have Prisen paa det at være Christen noteret, — hvor forfærdeligt! Mig vil der — nær havde jeg sagt — desto værre nok undes Kræfter dertil. Sandeligen jeg siger det ikke stolt. Jeg baade har været og er villig nok til at bede Gud at fritage mig for den forfærdelige Forretning; og desuden, jeg er selv Menneske, elsker ogsaa det, menneskeligt talt at leve lykkeligt her paa Jorden, Men naar det skal være Christenhed, en christelig Stat, det man nu seer Europa rundt: saa agter jeg at gjøre Begyndelsen her i Danmark, at notere Prisen paa det at være Christen saa-

[1]) Sml. E. P. 50, 365.
[2]) Se E. P. 49, 303.

ledes at hele Begrebet Stats-Kirke, Embedsmand, Levebrød springer«. Disse Ord skrev han, inden han udgav sin Bombeproduktion, den anden pseudonyme Literatur; men de passe endnu bedre til hans Sindsstemning derefter. Dog det lod ikke til, det skulde gaa saa galt, som S. K. undertiden havde udmalet sig. Mynster gjorde, som omtalt, intet Skridt imod ham i Anledning af »Indøvelse i Christendom«, snarere syntes Forholdet mellem dem at være i Bedring; de taltes venskabeligt ved, og Mynster sagde som tidligere »Farvel, kjære Ven«.[1]) Det hjalp vel ogsaa, da han modtog »To Taler ved Altergangen om Fredagen« og »Om min Forfattervirksomhed«. Men til andre Tider var Forholdet imellem dem mere spændt; det var jo dog egentlig en bevæbnet Fred; Mynster havde sikkert ogsaa — mente S. K. — Følelsen af dette. Mon han ikke hellere ønskede et direkte Angreb? Og vilde et saadant ikke ogsaa tilsidst blive nødvendigt? De økonomiske Bekymringer begyndte igen at trykke, »det Oekonomiske tvinger mig til at haste. Har jeg først taget en Embedsstilling, saa kan Mynster lettere sætte sin Interpretation igjennem. Og at jeg har oekonomisk Bekymring, det veed han, det har han vidst i flere Aar, jeg har selv sagt ham det. Nu lurer han paa, at dette skal tvinge mig til at slaae af, maaskee endog

---

[1]) E. P. 51, 126 flg. (9. Aug. Faderens Dødsdag.)

til at kaste mig i Armene paa ham, at han saa kunde profitere Mit og faae et yderligere Beviis for at Hans er Viisdom og Alvor.«[1]) Og Mynster havde fornærmet S. K. ved i en Bog, han havde udgivet, »Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark«, at omtale Goldschmidt rosende. S. K. havde aldrig gjort noget i Retning af at faa Oprejsning for den Behandling, han havde lidt i »Corsaren«, det holdt han for under sin Værdighed; men han syntes, at de bedste i Samtiden maatte antage sig hans Sag. Og nu nævnede Mynster Goldschmidt paa hædrende Maade; dette maatte støde S. K. dybt. Saa meget mere som Mynster i samme Bog havde kaldt S. K. en »Fremtoning«, »en af vore talentfuldeste Forfattere« — »Biskop Mynster«, siger S. K. i den Anledning[2]), »synes at spørge ene og alene om Talent!« Og endnu en Omstændighed syntes at bebude, at der maatte komme en snarlig Afgørelse i en eller anden Retning. Det gik S. K., som det var gaaet ham før, naar han havde været tavs i nogen Tid, han følte en ny Produktion voxe frem i sit Indre, hvilket ogsaa ses af, at hans Dagbøger begyndte at svulme op; en saadan Produktivitet, vidste han, maatte have Afløb paa en eller anden Maade. Skulde det da komme til et Sammenstød, maatte det som

---

[1]) E. P. 52, 181.
[2]) E. P. 51—53, 390 flg.

sædvanlig for S. K. være ensbetydende med at gøre et endnu højere Sving end før. »For mig betyder Muligheden af denne Collision, at jeg maa tage en endnu højere Opfattelse af Christendommen for at holde mig.«[1]) Dog hver Gang Tanken om Sammenstødet foresvævede S. K., stod Mynster for hans Blik, den ærværdige Olding, den ædle Personlighed, hans Faders Skriftefader. Og der var jo dog ogsaa den Mulighed, at Mynster kunde indrømme, bekende, at det var en stærkt formildet Kristendom, han havde prædiket, ikke den sande, uforfalskede.[2]) Men Tiden gik; lange Tider saas de slet ikke[3]); Tilstaaelsen kom ikke; Mynster døde 30te Jan. 1854. Det gjorde et mægtigt Indtryk paa S. K. Nu var hele Forholdet forandret; den Hæmsko, han havde følt paa sig, naar han skulde til at angribe det bestaaende, den var nu borte. Hvad kunde man nu vente sig?

Søndagen efter Mynsters Død, femte Søndag efter Helligtrekonger, holdt Martensen en Mindetale over ham, hvori han kaldte ham »et Sandhedsvidne, tilhørende den hellige Kjæde af Sandhedsvidner, som strækker sig gjennem Tiderne fra Apostlenes Dage.« Denne Udtalelse af Martensen aabnede som en Sluse for alt det, der laa paa Bunden af S. K.s

---

[1]) E. P. 52, 182.

[2]) E. P. 54, 1 flg.

[3]) Sml. de »historiske Data« E. P. 54—55, 495 flg.

Sjæl, eller som han selv udtrykker det, den blev ham et »Brækmiddel«.[1] Mynster blev kaldt et »Sandhedsvidne« og hans Lovtaler mente, at han havde vidnet »ikke blot i Ord og Bekjendelse, men i Gjerning og Sandhed«. Altsaa *det* skulde siges om Mynster, det højeste Æresnavn, som S. K. i Frygt og Bæven havde nægtet sig selv, og han havde dog prøvet, hvad det var at vidne om Sandheden under Spot og Forhaanelse, ikke anset og beundret af Verden. Og det skulde siges af en Mand, der altid havde bolet med det verdslige, bejlet til ydre Hæder, Ære, Rigdom, Fløjlsmave, Ridderkors, og som vel nu — det var S. K. ikke ene om at mene — med sin Tale bejlede til Bispestolen, til Stillingen som Danmarks Primas. Saa var da S. K.s Anklageskrifter gaaede sporløst hen over Samtidens Hoved; selv »Indøvelse i Christendom« lod man til slet ikke at bryde sig om. Skulde han sige det samme igjen? Ve Kristenheden, om han gjorde det; det skulde svie til dens Hjærterødder. For Ørenlyd vilde han skaffe sig for sin Dom; ingen skulde kunne sige, han vidste ikke, hvad S. K. havde sagt. —

Foreløbig gik han hjem og skrev en Artikel med en skarp Indsigelse mod hint Udtryk af Martensen: »Biskop Mynsters Forkyndelse fortoner, tilslører, fortier, udelader noget af det meest afgjø-

---

[1] Øjebl. Nr. 1 S. 14 flg.

rende christelige, det, der falder os Mennesker ubelejligste, det, der vilde gjøre vort Liv mere anstrænget, forhindre os i at nyde Livet, det om at afdøe, om frivillig Forsagelse, om at hade sig selv, om at lide for Læren osv. . . . . Forsaavidt derimod ved »*Forkyndelse*« nærmest tænkes paa, hvorvidt nu Forkynderens Liv udtrykker det, han siger . . . at da Biskop Mynsters Christendoms-Forkyndelse ikke var i Charakter . . . det behøver man atter ikke at være synderlig skarpsynet for at kunne se; i 1848 og efter den Tid blev det til at see selv for hans blinde Beundrere. . . . . Saaledes var, naar man lægger det nye Testamente ved Siden, Biskop Mynsters Christendoms-Forkyndelse, en især for et Sandhedsvidne mislig Christens-Forkyndelse.«[1]) Hvad er nemlig et Sandhedsvidne for et Menneske? »Et Sandhedsvidne, det er en Mand, hvis Liv fra først til sidst er ukjendt med alt, hvad der hedder Nydelse . . . derimod fra først til sidst indviet i Alt, hvad der hedder Lidelse . . . . hvad der vel sjældnere tales om blandt Mennesker, fordi det sjældent forekommer, i Inderlighedens Kampe, i Frygt og Bæven, i Skjælven, i Anfægtelser, i Sjæls-Angester, i Aands-Qualer; og saa dertil forsøgt i alle de Lidelser, som der almindeligen tales om i Verden. Et Sandhedsvidne det er en Mand, der i Armod vidner for Sandheden, i Armod, i Ringhed og For-

---

[1]) Bladart. S. 57 flg.

nedrelse, saa miskjendt, forhadt, afskyet, saa bespottet, haanet, udgriint — det daglige Brød har han maaske ikke altid haft, saa fattig var han, men Forfølgelsens daglige Brød fik han rigeligt hver Dag; for ham var der aldrig Avancement og Befordring uden omvendt, ned efter Skridt for Skridt. Et Sandhedsvidne, et af de rette Sandhedsvidner, det er en Mand, der er bleven hudflettet, mishandlet, slæbt fra det ene Fængsel i det andet, og saa tilsidst — sidste Avancement, hvorved han optages i første Classe af den *christelige* Rangforordning, blandt de rette Sandhedsvidner — saa tilsidst — thi det er jo et af de rette Sandhedsvidner, Prof. Martensen taler om — saa tilsidst korsfæstet eller halshugget eller brændt eller stegt paa en Rist, hans afsjælede Legeme af Rakkeren henslængt paa et afsides Sted ubegravet — saaledes begraves et Sandhedsvidne! — eller brændt til Aske og henkastet for alle Vinde, at ethvert Spor af dette »Udskud«, som Apostelen siger, han er bleven, maatte udslettes.

Dette er et Sandhedsvidne, hans Liv og Levnet, hans Død og Begravelse — og Biskop Mynster, siger Prof. Martensen, var et af de rette Sandhedsvidner.«[1])

Men saalænge Martensen ikke var udnævnt til Biskop, kunde S. K. ikke sætte denne Artikel i noget Blad; det vilde da tage sig ud, som lagde han an paa at spolere hans Kandidatur.[2]) Og da

---

[1]) Anf. Sted S. 59—60.

[2]) Det har Martensen næppe betænkt, da han skrev (Af mit

Martensen var bleven udnævnt, kom der Angreb paa ham fra andre Kanter; S. K. vilde ikke have sin Artikel blandet ind deri, den vilde da enten blive forkert opfattet eller drukne i Larmen. Der gik derfor en tre Fjerdingaar, inden Artiklen kom [1]); endelig 18de Decbr. agtede han Tidspunktet for passende, og den kom i »Fædrelandet« med en forklarende Efterskrift om Udsættelsen, hvor det henimod Slutningen hedder: »min Ulykke var, at jeg, af en afdød Fader opdragen ved »Mynsters Prædiken«, ogsaa, af Pietet mod den afdøde Fader, honorerede denne falske Vexel i Stedet for at protestere den.

Han er nu død — Gud være lovet, at det kunde holdes hen, saalænge han levede! Det blev naaet, hvad jeg rigtignok mod Slutningen var nær ved at fortvivle om, men det blev dog naaet, hvad der var min Tanke, mit Ønske, hvad jeg ogsaa kan huske engang for mange Aar siden at have sagt til gamle Grundtvig: Biskop Mynster skal først leve ud, begraves med fuld Musik — det blev naaet, han blev jo, om jeg saa tør sige, begravet med fuld Musik. Til Monumentet for ham er der vel ogsaa nu omtrent indkommet hvad der vil indkomme.«

Levned III, 13), at S. K.s Hensigt med Angrebet var »at gøre mig umulig i den høje Stilling, som nylig var mig betroet«.

1) Men i hans Dagbog forberedes »Øjeblikket« sml. 54, 22 flg. næsten paa hvert Blad.

10 Dage efter skrev han igen: »Derved bliver det«, hvor han gentager og understreger sine tidligere Udtalelser. Artiklen kom den 30te Decbr. i »Fædrelandet«, men i de samme Dage havde Martensen svaret i »Berlingske Tidende« paa S. K.s første Artikel med en Opsats, hvori han søgte at vise, hvorledes S. K. tog »Sandhedsvidne« saa snævert, at ikke en Gang Apostelen Johannes kan komme ind derunder, og mente, at »Dr. S. Kierkegaard maa enten saaledes være besat af en fix Idee, at han nu omsider har tabt det simpleste Omløb i Hovedet, eller han maa mod bedre Vidende have bestemt Begrebet om et Sandhedsvidne paa denne opskruede Maade, fordi der nu atter engang skulde gøres Opsigt ved at »lege Christendom«.«[1]) Hertil bemærker S. K. nu i en anden Artikel, at han slet ikke har forvexlet et »Sandhedsvidne« med et »Blodvidne«, men udtrykkelig sagt, at disse sidste udgøre første, øverste Rangklasse i den kristelige Rangforordning. Han blev derfor urokkeligt ved sit og i Løbet af næste Halvaar vedblev »Fædrelandet« at bringe en Række Artikler af ham, hvori han med stigende Bitterhed vendte sig mod det bestaaende i Almindelighed og Martensen i Særdeleshed. Denne værdigede ham intet Svar; han var vel bleven forbitret over, at S. K. kaldte hans Artikel »holdt temmelig i en Slagsbroders og Næve-

---

[1]) Bladart. S. 243.

kæmpers Tone.« Ja han lader endog til slet ikke at have læst S. K.s senere Artikler; thi endnu i sin Ethik lader han denne udelukke Apostelen Johannes af Sandhedsvidnernes Tal.[1]) Der vil saaledes være Skyld paa begge Sider;[2]) det kan ikke nægtes, at S. K.s Tone var vel grov. Hans Artikler kulminerede endelig i »Fædrelandet« for 26de Maj 1855 med Stykket: »At Biskop Martensens Taushed er 1) christeligt uforsvarlig, 2) latterlig, 3) dum-klog, 4) i mere end een Henseende foragtelig.«

Og derefter gik han over til at henvende sig direkte til den Mængde, han ellers havde saa dyb en Mistillid til — men nu skulde alle høre hans Straffetale, alle uden Undtagelse — med et Flyveskrift »Øjeblikket«[3]), hvori han, som en af de gamle Profeter, svinger Svøben over Kristenheden, dens Gudstjeneste, dens Præster, dens Skikke og Ceremonier, dens Medlemmer. Præsterne forkætrede ham i Begyndelsen, men snart forstummede de; han brød sig ikke længer om noget; som en Tordensky gik han mod Vinden. Alle, der havde nogen Forstaaelse af, hvad der gik for sig, gik med en utryg Fornemmelse, som naar et Uvejr

---

[1]) Mærkeligt nok(?) følge de fleste Martensen imod S. K. selv. Endnu Scharling Ethik 2den Udg. 1896 S. 227.

[2]) Endnu i »Af mit Levnet« taler Mart. om S. K. »simple personlige Fjendskab, for ikke at sige Had« III, 13.

[3]) Om Navnet se E. P. 54—55, 574 flg.

hænger over Hovedet. Og Nedslag fulgte efter, Lynild og Hagl, en Strøm af saa bitre Anklager mod Samtiden og dens Kristendom, at selv en usædvanlig begavet Anklager af Kristenheden[1]) i vore Dage villigt indrømmer, at her staar han overfor sin Mester. S. K. var sig dette meget vel bevidst; »jeg veed det vel; der have levet Religionsspottere; de vilde have givet, ja hvad vilde de ikke have givet for at formaae, hvad jeg formaaer, men det lykkedes dem ikke, thi Gud var ikke med dem. Anderledes med mig; oprindeligt Præsterne saa velmenende som sjelden Nogen, just villig til at hjælpe dem, have de selv bragt det Modsatte over sig. Og med mig er den Almægtige; og han veed bedst, hvorledes der skal slaaes, saa det føles, at Latteren, betjent i Frygt og Bæven, maa være Svøben — derfor bruges jeg.«[2]) Han har Ret og har selv givet Nøglen til Forstaaelsen af hans sidste Optræden. Lad enhver anden øse af »Øjeblikket« — og det er en Kilde, der ikke saa snart lader sig udtømme — Ordene vil i hans Mund tabe deres Kraft; thi han har ingen Fortid at pege tilbage paa, som kan bevise, at hvad han gør, kun er Udslag af den ømmeste Kærlighed og den dybeste Sorg over, at Tilstanden er saa fortvivlet. Ogsaa heri

---

[1]) Se Brandes S. K. S. 254. Han benytter Ord af Renan.
[2]) Øjebl. Nr. 7 S. 28.

ligner S. K. de gamle Profeter, der med ætsende Haan, bidende Ironi, grusom Spot blotter deres Landsmænds Synder, medens deres egne Hjærter bløder over, at det skal være nødvendigt at tale saaledes, og over, at netop de af Herren har faaet denne uhyggelige Gerning. Og som hos hine bryder ogsaa undertiden hos S. K. Kærligheden frem i gribende og rystende Ord. Overalt føler man, at han handler med Evighedens Ansvar for Øje.

Samtidig med sin sidste Bladartikel udgav han Flyveskriftet »Dette skal siges, saa være det da sagt«. Hvilket? Dette: »Hvo Du end er, hvilket Dit Liv forøvrigt er, min Ven -- ved at (om Du ellers deltager deri) undlade at deltage i den offentlige Gudsdyrkelse, saadan som den er (med Fordring paa at være nye Testamentes Kristendom), har Du bestandigt een og en stor Skyld mindre, Du deeltager ikke i at holde Gud for Nar ved at kalde det for det nye Testamentes Kristendom, som ikke er det nye Testamentes Kristendom.«[1]) Dette er som et Motto for Indholdet af »Øjeblikket« og Højdepunktet af hans Anklage danner Flyveskriftet af 15de Juni »Hvad dømmer Christus om officiel Christendom?« Det er ikke for intet, at Texten er tagen af Math. 23, 29—33 og Luk. 11, 47 flg.; som Kristus der raaber Ve over Farisæerne, saale-

[1]) S. 1.

des her S. K. over Kristenheden. Han siger her: »Du som læser dette — jeg er fuldkomment beredt paa dette; hvis Du ikke kender til Christendommen anderledes end fra Søndagssludderet, skal Du oprøres mod mig, det skal tykkes Dig, som gjorde jeg mig skyldig i den grueligste Gudsbespottelse ved at fremstille Christus saaledes . . . .

Min Ven, Du kan jo selv se efter i Nye Testamente. — Men skal derimod det, som skal opnaaes ved at forkynde og lære Christendom, være et behageligt, nydelsesrigt Liv i anset Stilling, saa maatte visseligen Christus-Billedet forandres noget . . . . Strængheden som er uadskillelig fra Evighedens Alvor, maatte bort, saa at Christus i Stedet bliver en smægtende Skikkelse.« [2])

Men S. K. blev dog sig selv til det sidste. Som han tidligere havde anbragt sine religiøse Taler for at bevise Verden, at han stadig havde været den samme, med samme Maal og Hensigt, saaledes ogsaa nu. Midt i Bulderet udgav han først i September en opbyggelig Tale, »Guds Uforanderlighed«, holdt i 1851 og nu udgivet som Sømærke for at betegne hans Standpunkt og som sædvanlig tilegnet hans afdøde Fader. Medens Tordenskyens mod Jorden vendte Side sprudede Lyn og Hagl, er vi her højt hævet over Uvejret; vi se den prægtige hvide Skykuppel, der vender imod Himlen og

---

[2]) S. 12—13 sammendraget.

bader sig i Evighedens Sol. Talen er ellers bygget som tredje Afdeling af »Christelige Taler«, idet et Trøsteord tages frem, men med et advarende »*naar*«. Gud er uforanderlig; frygteligt for den, der ikke er i Overensstemmelse med hans uforanderlige Vilje; i Evigheden vil Regnskabet vise, at intet, ikke saa meget som et forfængeligt Ord skal blive glemt. Men paa den anden Side hvilken salig Trøst for det trætte Hoved, det trætte Sind at hvile i Guds Uforanderlighed. Det er som i Ørkenen at finde en stedserindende Kilde, ja endnu mere; thi Kilden ikke blot lader sig finde, men opsøger selv den trætte.[1])

Ja, S. K. var nu træt. I Septbr. kom de sidste Numre af »Øjeblikket«. Forfatteren havde talt ud, han maatte berede sig til at gaa ind i Evigheden og aflægge Regnskab for sit betydningsfulde Liv og sin Gerning. I Slutningen af Septbr. faldt han en Dag bevidstløs om paa Gaden og blev kørt til Frederiks Hospital. Han nærede ingen Frygt for Regnskabet. Da hans Ven Pastor Boesen besøgte ham og opfordrede ham til at forandre noget i sine Udtalelser, da de jo dog var for strænge, svarede han: »Det skal det ogsaa være, ellers hjælper det ikke; det troer jeg nok, naar Bomben springer, maa det være saaledes! Mener Du jeg skulde

---

[1]) Dette viser, at S. K. ikke opgav Troen paa Forsoningen. Endnu tydeligere skal vi se det senere.

fortone det, først tale til Opvækkelse og saa til Beroligelse, hvor vil Du forstyrre mig i det!« Og en anden Udtalelse meddeler Boesen fra Sygelejet, der ret viser os, hvorledes S. K. var ganske den samme som ellers, naar Sygdommen ikke var for haard, og navnlig, at han saa fast som nogensinde hvilede i Troen paa Forsoningen, paa at Gud for Kristi Skyld vil være os naadig. Boesen fortæller:[1]) »Da jeg spurgte, om han kunde bede i Fred: »Ja, det kan jeg; saa beder jeg først om Syndernes Forladelse, at det maa være tilgivet Alt; saa beder jeg om jeg maa blive fri for Fortvivlelse i Døden, og det falder mig tidt ind Ordet, hvordan det hedder, om at Døden maa være Gud en Velbehagelighed; og saa beder jeg om, hvad jeg saa gjerne vilde, at jeg maa vide noget iforvejen, naar Døden skal komme.« Det var den Dag dejligt Vejr og jeg sagde: naar Du sidder og taler saaledes, seer Du frisk ud, som skulde Du staae op og gaae med ud. »Ja, der er kun Eet i Veien, at jeg ikke kan gaae, men der er da en anden Befordring, at jeg kan løftes op; jeg har havt Fornemmelsen af at blive Engel, faae Vingerne, det er det jo ogsaa, der skal skee, sidde overskrævs paa Skyen og synge: Halleluja, Halleluja, Halleluja! Alt det Øvrige er ondt; jeg mener ikke det var ondt, hvad jeg sagde, men jeg sagde det for at faa det Onde

---

[1]) Se E. P. 54—55, 595 flg.

bort og saa komme til Halleluja, Halleluja, Halleluja. Det kan enhver Fæhund nu sige, men det kommer an paa, hvorledes det siges.« Og det er jo alt, fordi Du troer paa og flyer til Guds Naade i Jesus Christus? »Ja naturligvis, hvad Andet.««

Saa at sige hele sin Forfattertid igennem havde han skrevet med Døden og Regnskabet for Øje, i den Tro, at Døden snart vilde befri ham fra hans Lidelser og Tungsind. Derfor var han ikke bange for, at der skulde være forfængelige Ord deriblandt. Døden var ham ikke en Fjende men en kær Ven, som det ogsaa fremgaar af det lille brorsonske Vers, han ønskede skulde staa paa hans Grav, og som betegner den Grundstemning, han levede i idetmindste de sidste 10 Aar af sit Liv:

Det er en liden Tid,
Saa har jeg vundet,
Da er den hele Strid
Med eet forsvundet.

Da skal jeg hvile mig
I gyldne Sale,
Og uafladelig
Med Jesus tale.

Nu blev det kun en liden Stund; den 11te Novbr. havde han udstridt. Havde hans Fader levet, kunde han have skrevet over ham som over sine tidligere afdøde Børn, at han »hensov i Herren«. Ved hans Begravelse talte Broderen Peter Christian, og ikke blidt[1]). Da Begravelsesomkostningerne vare udredede, var S. K.s Penge ogsaa

[1]) Om S. K.s Syn paa Grundtvig og hans Retning se E. P. 54—55, 535 flg.

medgaaede; alt syntes ligesom lagt til Rette af Forsynet.

Indtrykket paa Samtiden af hans Død var for nogle som en Befrielse; nu var den Sky bristet, der hang over Bjærgene; men andre følte en indre Bæven.[1]) For os, som kun har set Uvejret paa længere Afstand, men dog kan fatte, hvorledes Drønene har rystet Samtiden, træder S. K.s hele Person, ikke blot hans sidste Kulmination stærkere frem, og da mindes man uvilkaarligt det Ord, S. K. saa tit selv anførte, at i hvert Slægtled ofres nogle for de andres Skyld. Vemodigt er det Indtryk, man medtager fra Betragtningen af hans Liv. Hvo turde paatage sig at bære den Byrde af Tungsind og Lidelse, han slæbte paa! Og hvo vilde dog ikke gærne for denne Pris købe den Stemning, der saa ofte bryder igennem hos ham af salig Glæde, fordi han ved, han er der, hvor Gud har sat ham, og hvad han mangler i at have opfyldt Guds Forventninger til ham, vil den samme Gud skænke ham af Naade.

Man har forsøgt at gætte, hvorledes S. K.s næste Sving vilde være blevet, hvis han ikke var død. Nogle har gættet paa Katholicismen, andre paa den frie Tanke. Overfor begge Antagelser stiller der sig dog uoverstigelige Betænkeligheder i

---

[1]) Sml. L. Dietrichson: Indledning i Studiet af Danmarks Literatur i vort Aarhundrede. S. 155 flg.

Vejen. Men hvorfor ogsaa opkaste saadanne ørkesløse Spørgsmaal. Man kan dog ikke — selv set fra et ikke-kristent Standpunkt synes det os vanskeligt — komme bort fra, at alt var bestemt for ham af en højere Magt, ogsaa det Tidspunkt, da han, færdig med sin Mission, kunde gaa hjem til den Fred, han længtes efter.

Grundtræk til en Bedømmelse af Søren Kierkegaards Person og Gerning.

Sjældent er vel nogen bleven Genstand for saa indbyrdes afvigende Opfattelser som S. K. — et godt Bevis for hans Storhed og Ejendommelighed. Noget tiltrækkende ved ham er der for næsten alle, naturligvis i højere eller lavere Grad, eftersom man føler sig mere eller mindre beslægtet med ham. Nogle have forsøgt at og opfylde de Krav, han stiller til en Kristen, hvor han er strængest; de har ikke kunnet og er da gaaet fra Kristendommen med det samme i den Mening, at dette var Kristendommen, overfor hvilken det gælder alt eller intet. Det giver idetmindste klare Standpunkter, men er næppe i Overensstemmelse med S. K.s egen Tænkemaade og Standpunkt, som det er fremstillet i det foregaaende. Andre have fra kristen Side ment, ved at se paa saadanne, at S. K. jager Folk bort fra Kristendommen, altsaa

kan hans Lære ikke være den rette. Han fordømmes derfor skaanselløst i Reglen ud fra et meget overfladisk Kendskab til Manden og hans Standpunkt. Begge Synsmaader er sikkert ensidige. Saavist som S. K. med sin Natur og Personlighed var skikket til at belyse Kristendommen dybere end maaske nogen anden samtidig, saavist maa det dog ogsaa indrømmes, at der var noget sygeligt ved hans Person som ved hans Lære.

Det er det mærkelige ved S. K., at han med den uforlignelig skarpe Tanke, han var i Besiddelse af, netop var saa bange for, at denne skulde løbe løbsk, at han skulde øge sit Liv i Tanken — ligesom en Retning i Tiden var tilbøjelig til — ikke i Livet selv. Hans Udvikling foregaar derfor heller ikke ad Tankens Vej men ad Oplevelsens. Ikke at hans Tanke er uvirksom under hans Udvikling, faa har vist tænkt mere og skarpere end S. K., men hver Gang han gaar fra et Standpunkt til et andet — ikke opgiver det forrige, men gaar over til et højere Stade, hvor det gamle kun er med som en Del, altsaa indvinder nyt Land for sin kristelige Livsanskuelse — er det en ydre Begivenhed, en ydre Oplevelse, der er Anledningen. Han oplever først, saa tager Tanken fat, og bagefter opdager han, at han her har erfaret et nyt Stykke af den kristelige Sandhed, som han før vel nok vidste noget om med sin Forstand, men først nu personligt har gjort til sin Ejendom. Saaledes

skyldes det første Afsnit af hans Forfattervirksomhed Faderens sidste Sygdom og Død og hans egen Forlovelse. Et højere Sving tager han 1846, Grunden var »Corsaren«s Angreb. Det tredje Stadium er fra 1848 og skyldes de politiske Begivenheder i dette Aar, og endelig det fjerde og sidste var foranlediget ved Mynsters Død og Martensens Tale over ham. At gaa bort fra Kristendommen falder ham ikke et Øjeblik ind, dens Sandhed er given paa Forhaand, alt tjener kun til dybere Indsigt og Indleven deri.

Men skønt han saaledes passede paa sin tungsindige Tanke, tager den dog igen Magten fra ham, og deri viser sig netop det sygelige. Paa alle afgørende Punkter er dette tydeligt. Hans Forlovelse havde næppe taget den Ende, den gjorde, hvis hans Tanke havde været lidt bedre tøjlet. Nu fortabte den sig i en endeløs Række Muligheder, saaledes som han selv har afmalet det i »Skyldig — ikke skyldig« i Stadierne. Disse Muligheder svulme op og antage Dimensioner, han ikke selv kunde have anet. De staa for hans Tanke med et Liv — det var overhovedet altid Tilfældet med hans Tanker — som var de allerede Virkeligheder. Han maa gøre et lille Forsøg, hvorvidt hun viser Tilbøjelighed henimod denne Mulighed — eller imod hin — eller mod denne. Denne Experimenteren gør Mulighederne dobbelt levende, og saaledes maa det tilsidst ende med en Katastrofe. Ikke er dermed

sagt, at han resolut skulde have giftet sig; thi hvad kunde hans Tanke da ikke have fundet paa, saa de var blevne ulykkelige begge, og langt ulykkeligere end de nu blev. Saaledes som hans Tanke var beskaffen, var det nok bedst — ikke blot for os, som fik hans Værker, men ogsaa for ham og hende — at det gik, som det gik. Dette er naturligvis set ud fra Forlovelsen som fait accompli; sagtens burde han slet ikke have forlovet sig, men det er det for sent at disputere om. — Ganske det samme viser sig ved Sammenstødet med »Corsaren«. Goldschmidts Optræden var saa langt fra at være fair, at den vel snarere maa kaldes lumpen, og S. K. kunde have Ret i alle sine Udtryk om Købstadsforhold osv., men i et Tidsrum af flere Aar saa at sige daglig at lade sin Tanke vende tilbage dertil, vaande sig derunder, udøse sin Harme derover, det viser dog unægtelig en Sygelighed i det indre. — Hans idelige økonomiske Bekymringer vidne om det samme. Man kunde næsten have ønsket ham en virkelig Nød, saa han var bleven tvungen ind i en praktisk Virksomhed, maaske kunde det have hjulpet ham. Dog ogsaa her, hvem ved, om det ikke netop vilde have ødelagt ham. Ligeledes den uendelige Tænken frem og tilbage, naar han tænker paa at udgive noget, denne Nølen og Betænkelighed, vi i det foregaaende har set flere Exempler paa. Og endelig det sidste Sammenstød med det bestaaende fandt Sted, da allerede foruden den sta-

dige Sygelighed Spiren til den Sygdom havde grebet fat, der snart efter lagde ham i Graven.

Hans Legeme var lille og skrøbeligt; hans Aand var for stor til at bo deri; derved opstod et Misforhold med de skæbnesvangreste Følger. Han minder her om Pascal, der ogsaa var S. K. lig deri, at han med sin enestaaende Skarpsindighed aldrig havde tvivlet om Kristendommens Sandhed men bare havde brugt sin Tanke til at trænge dybere ind i den. Og endelig ligner de hinanden i, at de, ud fra sig selv, anser legemlige Lidelser for noget uundværligt for at være en ret Kristen, saa Kristendommen, efter begge, egentlig kun bliver en Religion for syge. Det stadig at have Døden for Øje kan sikkert ogsaa have sin store Betydning som Spore til ikke at tabe det evige af Sigte. Dermed være ikke sagt, at vi er enige med S. K. og Pascal; de opstille som noget almengyldigt, hvad der var Tilfældet med dem selv; men der kan jo være og er Gud ske Lov ogsaa anderledes Naturer, der ikke behøve denne Spore for ikke at falde hen i Verdslighed. —

Ved Bedømmelsen af S. K.s Tanker maa man sikkert fremfor alt vogte sig for én Ting: at fortabe sig i Smaating. Det vilde ikke være vanskeligt i en saa stor Produktion som S. K.s at paavise Uoverensstemmelser og Selvmodsigelser paa flere Punkter; men at plukke disse ud og gøre et stort Nummer ud deraf vilde røbe liden Forstaaelse af,

hvad der var Mandens Hensigt, og hvad der altid vil være hans Betydning. Han har Ret, naar han siger, at et Geni er til for at revidere visse af Tilværelsens Grundspørgsmaal. Det er derfor ogsaa hos ham de store grundlæggende Tanker, man maa tage fat paa og belyse. Kan de holde Stik, faar der i det enkelte, det smaa, forsvindende, være saa mange Uklarheder, der vil. Dette er tit bleven overset, saaledes af Fr. Petersen; derfor er ogsaa hans Bog, saa stort Kendskab til S. K., den end røber, dog et Værk, man ikke har det rette Udbytte af at læse. Her skal da i al Korthed fremtages nogle Grundtanker hos S. K.; det vil i Reglen vise sig — for en stor Del er dette vist allerede tidligere i denne Fremstilling, her samle vi det — at selv om de fremsættes hos ham undertiden i tilspidset og overdreven Form, saa findes hos ham selv tilstrækkelige Korrektiver til at rette dem.

S. K. sagde: Subjektiviteten er Sandheden. — Hvis dette var ensbetydende med, at det ydre, givne, objektive ingen Betydning havde, saa maatte Sætningen ganske vist revideres — set fra et kristeligt Synspunkt — og man kan paa flere Steder næppe værge sig imod, at dette er den bogstavelige Mening af Ordene ligefrem tagne. Men andre Steder taler lige omvendt om, at det objektive ingenlunde er ligegyldigt, men ganske vist i S. K.s Forkyndelse træder i Skygge, fordi det paa den Tid var det subjektive, Inderligheden, den personlige

Tilegnelse, der var i Fare og maatte fremhæves. Og det samme fremgaar af utallige Steder, hvor han taler om, hvorledes Tvivlen skal bekæmpes, ikke ved Grunde, der aldrig fører til den Vished, hvorpaa man kan bygge en evig Salighed, men ved Aabenbaringens mægtige *Du skal tro* uden Ræsonneren. Tvivlen er ikke Oprør af Tanken, men af Viljen. Naar Tvivl skal nedslaas, forudsætter det nødvendigt, at der er noget, der tvivles paa; og naar Aabenbaringen skal nedslaa Tvivlen, maa den være forudsat som noget givet, der kan tale med Myndighed, fordi det ikke kan rokkes. Altsaa det objektive er fuldkomment tilstede. S. K. finder det slet ikke nødvendigt at paapege det, fordi han anser det for givet paa Forhaand. — Men hvis Sætningen »Subjektiviteten er Sandhed« betyder, at denne givne Sandhed skal personligt tilegnes for at have nogen Betydning og Værdi, at den, saalænge den staar udenfor mig, ikke er Sandhed for mig, saa vil vel faa Kristne benægte Sætningens Rigtighed. Det maa dog være Maalet for og Kravet til ethvert voxent kristent Menneske, at han maa kunne sige med Samaritanerne: »Nu tro vi ikke længere for Din Tales Skyld; thi vi have selv hørt og vide, at denne er sandelig den Verdens Frelser, den Christus.« Og skal endvidere Sætningen betyde, at denne personlige Tilegnelse maa ytre sig i vedkommendes Liv, saa han ikke siger et og gør et andet, men har Tanke og Liv i samme Kreds, saa turde

vel ogsaa faa benægte Sandheden heraf. I det hele i vor subjektive Tid vil denne Sætning næppe finde Modsigelse, naar den opfattes saaledes som S. K. mente den. Selv en Katholik kunde sikkert underskrive den omend med en Modifikation i Tanken.

S. K. vilde tale til *den enkelte* og mente, at Kristendommen altid gik den Vej. — Skal dette tages i den Betydning, at man kun kan lytte til Kristendommen ved at afspærres legemligt fra sine Omgivelser, fra den Mængde, der efter S. K. er Usandheden, saa er Sætningen ganske vist meget misvisende. Ligesaa, hvis han mente, at Menneskene ogsaa *efter* Mødet med Kristendommen skulde vedblive at existere som Eneboere, saa Begrebet Kirke, Menighed, gik tabt. Men hvad det sidste angaar, hvor staar det da skrevet hos S. K.? Vistnok den Kirke og Menighed, han forefandt, gav han ikke meget for; men kun fordi han mente, den var et Vrængbillede af den sande. Hvad manglede den da? Den var intet Samfund men kun en Hob, en Flok. Hvad bandt den sammen? Intet, enhver gik efter sine egne verdslige Interesser. Lad derimod de kristelige Idealer vinde Magt, lad Kristi Efterfølgelse komme til Ære i Kristenheden, saa skal nok Samfundet, det rette Samfund, komme. Thi hvad er vel i Stand til at binde Mennesker sammen med Kristus og med hinanden som Lidelse. Altsaa S. K. manglede ikke Blik for Menigheden, Kirken, Sam-

fundet, naar det blot er i Sandhed et Samfund.[1]) Men hvorledes kommer man ind i dette Samfund? Kun ved at gaa igennem Enkelthedens snævre Port; man bliver ikke Kristne i Flok. Hvis den forrige Sætning, Subjektiviteten er Sandheden, har sin Gyldighed, saa maa ogsaa denne have det. Der maa komme det Øjeblik, da Mennesket aandelig talt maa staa ene, uden noget som helst Støttepunkt, for saa som sin personlige Ejendom at gribe Troen. Troen gribes aldrig af en Skare, en masse. Selv om man befinder sig i den tætteste Klynge Mennesker, maa man dog være isoleret, som var man paa den ødeste Ø, og Troen maa være saa stærk, at man, om fornødent, kunde leve videre i samme Ensomhed. Men Kristendommen henvender sig jo dog til *Folkeslagene?* Ja, men hvor den ikke bliver personlig tilegnet af den enkelte, bliver den kun en ydre Fernis paa Folkelivet, hvormed den aldrig vil være nøjet. Den vil henvende sig til *Folkeslagene gennem* de enkelte. Hine Ord staar jo ogsaa lige foran Daabsbefalingen; men Daaben udføres ikke passende paa hele Folkeslag i Hob men paa de enkelte. Troen er den enkeltes Sag.

S. K. siger: Kristendommen er Paradoxet, ja det absolute Paradox. — Skal dette betyde, at den for Forstanden er selvmodsigende, saa kan man snart blive enig om, at dens Sag er tabt. Et Non-

---

[1]) Sml. f. Ex. E. P. 50, 74.

sens kan umuligt være den absolute Sandhed. Er Sætningen derimod et Udtryk for, at Kristendommen paa de afgørende Punkter, navnlig da i sit Grunddogme om Gudmennesket, fører Forstanden hen til dens Grænse og siger: nu maa Du forbinde Begreber, der ligger indenfor Dit Omraade, med noget, der ligger udenfor, saa er Paradoxet ikke Nonsens, men Sætningen siger med et tilspidset Udtryk, hvad de gamle lutherske Dogmatikere udtrykte ved, at Kristendommen ikke er *imod* men *over* Fornuften. Forstanden vil ganske vist vægre sig ved at antage Troen paa Paradoxet, men den kan bevæges dertil. Og det *absolute* Paradox er da ikke ensbetydende med Toppunktet af Nonsens, men betegner, at den kristne Sandhed forudsætter at have med en Forstand at gøre, som klart er sig sine Grænser bevidst, og hvor Sammenstødet derfor bliver skarpere, end hvor Forstanden er uklar over sine Grænser, som Tilfældet er med lavere Religionsformer, Bnddhisme osv. Theologiens Opgave bliver altsaa ikke at begribe Troens Genstand, men begribe, at man ikke kan begribe den. — Denne Anskuelse har — det vil ingen nægte — sin fulde Gyldighed overfor Spekulationen, den Retning, der vilde begribe alt, og som S. K. navnlig bekæmpede. Men skulde den ikke ogsaa have Gyldighed overfor et Værk som Martensens Dogmatik, der vel ikke længer vil hedde spekulativ, men hvor dog alle Problemer er tilslørede, behandles med valne Hæn-

der, hvor ingen Tankekors paavises undtagen tilsidst den evige Fordømmelse? Havde S. K. ikke delvis Ret, naar han i den saa et aandrigt Sammenpluk af allehaande tyske Forfattere og Tænkere; men alt behandlet ved at afslibe Kanterne fra alle Sider, indtil Modsætningerne mødtes i en højere Enhed? Og har Sætningen ikke Gyldighed overfor mange nyere Forsøg paa at løse Gudmenneskets Gaade ad Kenosens Vej, ved at slibe saalænge af paa det guddommelige, indtil Fornuften synes, nu kan det nok gaa sammen med det menneskelige? Kristendommen er efter S. K. over Forstanden, der har vi at lystre Aabenbaringen. Vantro er i sin Rod Ulydighed. Intet er mere ødelæggende for Kristendommen, end at ville bevise dens Sandhed »af tre Grunde«. Dette er sikkert sandt; det er ikke ved Fornuftslutninger, man gør Folk til Kristne, eller at man selv bliver det, men man bliver det, fordi ens Synd tyede did hen, hvor man saa Mennesker, der ved Kristendommens Kraft i nogen Grad havde overvundet Synden og dens Magt. Og et enfoldigt Vidnesbyrd herom virker altid ganske anderledes paa Ikke-Kristne end det mest glimrende Bevis for Kristendommens Sandsynlighed og Fornuftighed. Hvor Syndsbevidstheden findes, der kan Kristendommen finde Fodfæste; hvor den ikke findes, vil Fornuften aldrig lade sig overbevise. En Overbevisning har efter S. K. Navn af, at den er »over ethvert Bevis«, hviler paa et fastere Grundlag.

Altsaa ogsaa paa dette Punkt maa vi væsentlig give S. K. Ret. Kristendommen er, som i Begyndelsen, Jøderne en Forargelse, og Hedningerne, det er den blot menneskelige Forstand og Visdom, en Daarlighed.

S. K. siger, at Troen er en urolig Ting. Syndsbevidstheden tvinger Mennesket ind under Kristendommen, men Forstanden vil altid pønse paa at frigøre sig, vil oprøre sig mod at skulle forbinde noget indenfor sine Grænser med noget udenfor, vil derfor altid protestere mod Troen. Mennesket maa da i Lidenskab klynge sig til Troen; saa snart Lidenskaben er borte, er Troen det ogsaa. Den troende lever paa de 70,000 Favne Vand. — Hertil maa siges, at S. K. paa dette Punkt taler ud af sin personlige Erfaring; thi hans Tanke kunde ikke blive træt af at gøre det ene Stormløb efter det andet mod Paradoxet. Og hvis han ligefrem kræver, at saaledes maa det være hos enhver, er Sætningen overdreven. Men, som allerede paavist i det tidligere, findes der hyppigt hos S. K. Ytringer, der vise ud over hin indre Splid og oprivende Kamp hen til et Standpunkt, hvor Troen hviler i fuld Tryghed i sin Genstand, hvor hver Tanke er tagen til Fange ind under Kristi Lydighed. Og betegnende er det, at han, det mest gennemreflekterede Menneske, netop ender med at betegne sig som den, der »slet og ret, ganske enfoldigt er en

Kristen«, og siger, at »Troen er Umiddelbarheden efter Reflexionen«.

S. K. hævdede stærkt Efterfølgelsen af Kristus som Idealet; heri kan ingen have noget at indvende imod ham. Spørgsmaalet er kun, om han har opfattet dette Ideal rigtigt. Han kan ikke ret forlige sig med de Steder i Nye Testamente, f. Ex. Fortællingen om Brullupet i Kana, hvor Frelseren ses som glædende sig med de glade. Det er den lidende Frelser, han udelukkende ser paa og kræver efterfulgt. Slaa Nye Testamente op, siger han, og man vil finde omtrent paa hvert Blad, at Frelserens Gang hernede var én stor Lidelse, og at det nye Testamente ikke lover hans Disciple bedre Lod, men siger, at Verden maa hade dem, at de maa forsage Verden, afdø, bære deres Kors, at de skal være fremmede her i Verden, skal glæde sig over deres Lidelser, at det bør den gennem Trængsler at indgaa i Guds Rige, at de, der vil leve fromt og gudfrygtigt, skal forfølges. Kunde og turde S. K. end ikke sige sig at være en fuldkommen Efterfølger heller ikke i dette Stykke, saa kendte han dog noget til at lide Forhaanelse for Sandhedens Skyld, siden han var bleven et Skuespil for Verden, fordi han havde taget til Orde mod Tidens Kræftskade, »Corsaren«. Men Samtiden lod ikke til at kende noget dertil, vilde endog ikke indrømme, det var Guds Ords Fordring, saa den ydmygede sig derunder. Des stærkere skulde det siges, og S. K. fik det sagt,

saa alle, der vilde, og nogle ogsaa af dem, der ikke vilde, fik det at høre. Spørgsmaalet er nu, om dette Ideal, saa strængt det er, er det sande, eller om S. K. ud fra sit eget Liv har udsagt som almengyldigt, hvad der kan tiltrænge en Rettelse, naar det skal overføres paa alle.

Kristendommen og Verden har indtaget højst forskellige Stillinger til hinanden i Tidernes Løb; snart har de kæmpet sammen paa Liv og Død, snart gaaet broderligt sammen Arm i Arm. Efter den svære Modsætning mellem dem, der karakteriserede Slutningen af forrige Aarhundrede, kom Reaktionen i første Halvdel af dette, hvor man vilde støtte Tronen paa Altret, hvor Staten mente, Kirken var en konservativ Magt, man maatte tage under Armen. At dette ikke var til Kirkens Gavn, er sikkert; thi Verdsligheden holdt i høj Grad sit Indtog sammen med Hykleri og Levebrødskristendom ved denne Forbindelse. Nu kom der vistnok alvorlige Røster til Orde, blandt dem Mynster; men efter S. K.s Syn kom han dog altfor let henover Kristi Efterfølgelse i Lidelse; han prædikede vel derom, men valent, og hans Liv viste noget ganske andet. Ganske vist, hvis der kom en stor Forfølgelse, mente han nok, at Mynster vilde staa fast og blive Martyr, men overfor Verdens Smaahandler tog han sig ikke i Agt. Han havde to Ansigter, et kristeligt om Søndagen paa Prædikestolen, og et verdsligt om Hverdagen — og desværre Ugen har 6

Søgnedage. Han var den stiveste Støtte for det bestaaende Statskirkesystem. Og med Martensen ansaa S. K. Sammenblandingen af kristeligt og verdsligt for fuldkommen. — At S. K. for en ikke ringe Del havde Ret i dette sit Syn paa de to Mænd er vel utvivlsomt. — Senere er Modsætningen mellem Kristendommen og Verden igen bleven skærpet[1]), saa Stillingen ved Udløbet af dette Aarhundrede ligner ikke lidt Situationen i Slutningen af forrige.

Men i al Almindelighed maa indrømmes, at Spændingen mellem Kristendommen og Verden ikke er saa stærk i Nutiden, som den var det i Nye Testamentes og i Kirkens første Tid. Altsaa maa enten Kristendommen have forandret sig eller ogsaa Verden. S. K. paastod nu, det var Kristenheden alene; Verden er altid den samme; hvis Kristus kom til Jord igen, blev han atter korsfæstet — hvis Dødsstraffen ikke til den Tid var afskaffet; thi saa maatte han nøjes med at blive forhaanet og udlet. Og hans ægte Disciple maa det gaa paa samme Maade, det er den tilforladelige Maalestok for Alvoren i deres Kristendom. »Lad Efterfølgelsen komme, strax vil Forfølgelsen ogsaa komme.« Ogsaa Høffding[2]) synes at være af samme Mening;

[1]) Sml. Martensens »Af mit Levnet« III, 226. Saadanne Udtalelser viser i det mindste noget i samme Retning som S. K.s Anskuelser.

[2]) Se H.: S. K. som Filosof, S. 151.

han ser Omsvinget i Kristenheden, da Kristi Genkomst begyndte at trække ud, og de Kristne derfor maatte se sig om efter en noget betrygget Stilling her i Livet. Der er jo sikkert en stor Sandhed heri, som heller ikke Kristne kan overse. Men det vil alligevel være ensidigt at se Forandringen ene og alene paa Kristenhedens Side. Naar Kristendommen skulde være Saltet i Verden, betyder det vel, at dens Grundtanker skal gennemtrænge og til en vis Grad ogsaa forandre de ikke-kristne Bestanddele af Verden. I samme Retning tyder Lignelsen om Sennopskornet, der er en Skildring af, hvorledes Guds Rige skal voxe op til et mægtigt Træ, hvori Himlens Fugle bygge Reder. Hvem vil ogsaa nægte, at Kristendommen virkelig har givet Verden Tanker, som ogsaa den ikke-kristne Del lever paa. Har ikke Verden tilegnet sig Kristendommens Fordring om Kærlighed overfor alle og opstillet dette som Ideal? Indrømmer S. K. ikke selv noget af det samme, naar han mener, det vilde være tvivlsomt, om Kristus nu vilde blive legemligt ihjelslaaet, men at Martyrierne nu er af en anden Slags? Verden er da altsaa bleven saa civiliseret siden den Tid, at legemlig Forfølgelse for Øjeblikket er noget uhørt og utænkeligt. Kristendommen har lært Verden at anerkende Personligheden, saa Ikke-Kristne nuomstunder ogsaa kan have Respekt for en Overbevisning, selv om de ikke billiger samme, ja anser den for Taabelighed.

Og endelig er S. K. ikke altid sikker paa, om hans egen Skæbne ikke for en Del var Selvplageri, men et selvforskyldt Martyrium er ikke saa meget værd. I denne sin Mistanke til sig selv har han sikkert Ret; vi støder her sammen med hans Sygelighed og Pirrelighed, der ikke tillader ham at se upartisk paa Sagen.

Men kan vi end saaledes ikke ubetinget give S. K. vor Tilslutning, vil hans Ord dog altid være en Formaning, der er værd at lægge paa Hjærte, om at se vel til, at man ikke slutter en falsk Fred med Verden, hvor det i Virkeligheden er denne, der foreskriver Vilkaarene og udvider sine Grænser paa det kristeliges Bekostning. Interessant er det i al Fald at se, hvorledes han og Martensen berøre hinanden i det Spørgsmaal: hvorledes er Forholdet mellem det kristelige og det menneskelige[1]), ligesom Climacus og Anticlimacus mødtes i Spørgsmaalet om, hvad det er at være slet og ret en enfoldig Kristen. Ligesom de to berørte hinanden i et Nu og saa for fra hinanden i modsatte Retninger, saaledes S. K. og Martensen, de opstille Spørgsmaalet, og i samme Nu farer S. K. bort fra det menneskelige, Martensen derimod nærmer sig det. De bliver derved typiske Repræsentanter for to modsatte Retninger, der tit i Kirkens Historie har kæmpet med hinanden, og som i deres yderste Former betegnes

[1]) Sml. Martensens »Af mit Levnet« III, 205 flg.

med de theologiske Kunstord Manikæisme og Pelagianisme. Den første hævder, at alt det menneskelige er af det onde og skal tilintetgøres, dødes, den anden derimod paastaar, at det menneskelige er i sig selv godt og gudvelbehageligt. Guds Ord gaar en Mellemvej, idet det lærer, at det menneskelige ved Synden er besmittet i sin Rod og skal grundforandres for at vinde Guds Behag, men dog er det menneskelige ikke ondt af inderste Væsen; thi der er en Rest tilbage af den Gudbilledlighed, hvori det er skabt. Derfor skal det efter Skriften ikke udryddes eller dødes, paa den anden Side heller ikke blot udvikles og forædles, men det skal *genfødes*. Der vil her sikkert altid være et aabent Spørgsmaal om Forholdet mellem det menneskelige og det kristelige; nogle vil med S. K. hælde til den ene Side, andre med Martensen til den anden Side. Det er heller ikke vanskeligt at se, at det er i Besvarelsen af dette Spørgsmaal, Forskellen for Tiden ligger mellem de forskellige kirkelige Partier her i Landet. Aabent maa Spørgsmaalet altid vedblive at være, fordi der ikke kan gives Svar paa det, gældende for alle Tider og alle Mennesker.

3 2044 054 09

3 2044 054 093

